



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**  
**ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΙΣΤΟΡΙΑ,  
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ  
ΝΟΤΙΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ»**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**  
**Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΤΑΝΖΙΜΑΤ**  
**1839- 1876**  
**Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ**

της φοιτήτριας

Ιωαννίδου Ελένης

ΑΜ: hac 17003

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: Σταματόπουλος Δημήτριος, Καθηγητής Βαλκανικής και Ύστερης  
Οθωμανικής Ιστορίας στο Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών  
του Πανεπιστημίου Μακεδονίας**

**ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: Βλασίδης Βλάσιος, Αναπληρωτής Καθηγητής  
Πολιτικής Επικοινωνίας και Μέσων Ενημέρωσης στα Βαλκάνια, Τμήμα Βαλκανικών,  
Σλαβικών & Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας**

**ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2018**

«Η έγκριση της Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι αποδέχεται το Τμήμα τις γνώμες του συγγραφέα.»

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<b>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</b> .....	4
<b>ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ</b> .....	8
<b>1<sup>ο</sup> ΚΕΦΑΛΑΙΟ</b>	
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΑΝΖΙΜΑΤ.....	13
<b>2<sup>ο</sup> ΚΕΦΑΛΑΙΟ</b>	
Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΜΙΛΛΕΤ.....	26
<b>3<sup>ο</sup> ΚΕΦΑΛΑΙΟ</b>	
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗ .....	29
<b>4<sup>ο</sup> ΚΕΦΑΛΑΙΟ</b>	
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΡΙΜΑΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1853-1856..	32
4.1 Το Αυτοκρατορικό Διάταγμα του Χάτ-ι Σερίφ το 1839.....	32
4.2 Ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853- 1856): Επιπτώσεις και μεταρρυθμίσεις .....	37
4.3 Το Αυτοκρατορικό Διάταγμα του Χάτ-ι Χουμαγιούν το 1856.....	38
4.4 Εκσυγχρονισμός της κεντρικής εξουσίας.....	40
<b>5<sup>ο</sup> ΚΕΦΑΛΑΙΟ</b>	
ΘΡΑΚΗ.....	43
5.1 Γεωγραφική περιγραφή .....	43
5.2 Η πρώτη οθωμανοκρατία 1352-1453.....	44
5.3 Η πληθυσμιακή σύνθεση (πολιτική και θρησκευτική οργάνωση) 15 <sup>ος</sup> -19 <sup>ος</sup> αιώνας.....	50
<b>6<sup>ο</sup> ΚΕΦΑΛΑΙΟ</b>	
Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑΤΟΣ .....	62
<b>7<sup>ο</sup> ΚΕΦΑΛΑΙΟ</b>	
ΟΙ ΑΛΛΑΓΕΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ.....	72
7.1 Διοικητικές .....	72
7.2 Οικονομικές .....	75
7.3 Κοινωνικές .....	76
7.4 Συνταγματικές .....	77
<b>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</b> .....	79
<b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</b> .....	84

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος της παρούσας Διπλωματικής εργασίας είναι να εξεταστούν οι ιδεολογικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί, όπως και οι θεσμικές αλλαγές στην περιοχή της Θράκης την περίοδο των μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του 19<sup>ου</sup> αιώνα, περίοδος πάρα πολύ σημαντική για την ίδια την αυτοκρατορία και για τις πολλές εθνότητες που ζούσαν μέσα σ' αυτήν, η οποία ουσιαστικά αρχίζει με τις πρώτες ανεπιτυχείς μεταρρυθμίσεις που επιχείρησε στον στρατό και σε άλλους τομείς της διοίκησης ο σουλτάνος Σελίμ Γ' (1789-1807), σε μία εποχή που το οθωμανικό κράτος αντιμετώπιζε σοβαρά εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα (Μιχάλης Κοκολάκης, «Μια αυτοκρατορία σε κρίση: Κρατική οργάνωση –παλαιοί θεσμοί– νέες προσαρμογές» στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμος 3<sup>ος</sup>, σελ. 41-58)

Οι μεταρρυθμίσεις που νομοθετήθηκαν τον 19<sup>ο</sup> αι. στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αποτελούν μοναδικό ιστορικό, νομικό και κοινωνικό σταθμό, και είναι δυνατό να μελετηθούν ως προς τη σχετική νομική τους αξία, και ως προς την εφαρμογή τους στην πολιτική και στρατιωτική διοίκηση, τη δικαιοσύνη, τη φορολογία, το εμπόριο, τα δημόσια έργα, την εκπαίδευση, την εκκλησία, τη δημόσια υγεία και τη δημόσια ασφάλεια. Η παρούσα μελέτη, λοιπόν, διερευνά τόσο τη νομοθεσία αυτή καθ' αυτή και το σχετικό αρχειακό υλικό, όσο και το βαθμό εφαρμογής της στο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κατ' επέκταση στο βιλαέτι της Θράκης.

Η ανάγκη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να διατηρηθεί η ενότητα της υπήρξε αδήριτη. Είχε δεχθεί σοβαρά πλήγματα με τη δημιουργία των πρώτων εθνικών κρατών σε πρώην εδάφη της όπως η δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους το 1830, με άμεσο αποτέλεσμα να επιβάλλει τον εκσυγχρονισμό και περισσότερο τον εκδυτικισμό των δομών της. Η προσπάθεια των μεταρρυθμίσεων επεκτάθηκε σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής και περιλάμβανε τη θεσμοθέτηση κανόνων ισότητας, ισονομίας και ισοπολιτείας όλων των Οθωμανών υπηκόων έναντι του κράτους, ανεξάρτητα από το θρήσκευμα ή την εθνικότητά τους.

Ως κατευθυντήριες γραμμές του Τανζιμάτ, θεωρούνταν ο σεβασμός της ασφάλειας, της τιμής και της περιουσίας των υπηκόων ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους και η

ισότητά τους απέναντι στο νόμο. Επιπλέον, γινόταν λόγος για φορολογικές μεταρρυθμίσεις όπως η κατάργηση της ενοικίασης των φόρων, γνωστή ως ιλιζάμ, και ο καθορισμός του φορολογικού βάρους ανάλογα με την περιουσία και τα εισοδήματα του φορολογουμένου. Αναγγέλλονταν επίσης μεταρρυθμίσεις σχετικά με τον τρόπο άσκησης της στρατιωτικής υπηρεσίας και επιβεβαιωνόταν η κατάργηση των διάφορων μονοπωλίων.

Με την ανακήρυξη του δεύτερου αυτοκρατορικού διατάγματος του Χάτ-ι Χουμαγιούν το 1856, τέθηκε ο στόχος της αναδιοργάνωσης των μιλλέτ, των θρησκευτικών κοινοτήτων που συναποτελούσαν την παραδοσιακή οθωμανική κοινωνία. Η αναδιοργάνωση συνίστατο στην ανατροπή των παραδοσιακών ιεραρχιών σε κάθε μιλλέτ, και συνεπώς στην αποδυνάμωση του ρόλου που κατείχε ο κλήρος μέσα σε αυτά (Σταματόπουλος Δ., Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση. Προς μια Ανασύνθεση της Ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003. σελ. 19-20). Στόχος της προσπάθειας αυτής ενταγμένης πολιτικά και ιδεολογικά στο ρεύμα του Οθωμανισμού ήταν η δημιουργία μιας νέας συλλογικής ταυτότητας, η οποία θα απέτρεπε τις διάφορες εθνικιστικές και αποσχιστικές τάσεις.

Η διερεύνηση της εφαρμογής αυτού του θεωρητικού πλαισίου επιλέγεται να γίνει στην περιοχή της Θράκης. Η Θράκη είναι μια γεωγραφική περιφέρεια που σήμερα ανήκει σε δύο διαφορετικά κράτη, την Ελλάδα και την Τουρκία. Η Δυτική Θράκη ήταν το προτελευταίο τμήμα της Ελλάδας που ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος το 1920. Πριν από την ενσωμάτωσή της ήταν ένας χώρος πολυπολιτισμικός, καθώς συνυπήρχαν σ' αυτήν χριστιανοί, μουσουλμάνοι, Έλληνες από το νέο εθνικό κράτος, Βούλγαροι, Εβραίοι, καθώς και Γάλλοι, Άγγλοι, Ρώσοι που είχαν διαγνώσει τη σπουδαιότητα της περιοχής, ως εμπορικό σταυροδρόμι και χώρο οικονομικής ανάπτυξης. Τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν την περίοδο των μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ στην Θράκη, αποτελούν αντανάκλαση των πολιτικών διεργασιών, των κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών, που συντελούνται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ ταυτόχρονα επηρεάζονται από τους πολιτικούς σχεδιασμούς και τις παρεμβάσεις των δύο εθνικών κρατών Ελλάδας και Βουλγαρίας σ' αυτή την περιοχή.

Οι επιδράσεις και οι επιρροές που ασκούσαν οι διάφορες εθνότητες στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο είναι δύσκολο να προσδιοριστούν και να ταυτισθούν με τη μία ή την άλλη ομάδα. Η δράση όλων αυτών των ομάδων καθιστά πολύ δύσκολη την έρευνα, αφού οι πηγές για εκείνη την εποχή είναι διάσπαρτες σε χέρια Ελλήνων, Γάλλων, Άγγλων, Ρώσων προξένων και σε οθωμανικά κατάστιχα. Επιπρόσθετα, στη μεγάλη πυρκαγιά του 1905 στην Αδριανούπολη, που ήταν το μεγαλύτερο διοικητικό και οικονομικό κέντρο της Θράκης κήκαν πολλές βιβλιοθήκες, σχολεία και αρχεία των κοινοτήτων, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει επαρκές αρχειακό υλικό προς μελέτη.

Όσον αφορά τη δομή της εργασίας, η διάρθρωση που ακολουθείται σκοπεύει αρχικά στη γενικότερη τοποθέτηση του αναγνώστη στο πνεύμα των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων, και στο χώρο και το χρόνο της εποχής, έτσι επιλέγεται η Θράκη ως ο ευρύτερος γεωγραφικός χώρος. Ακολουθούν υποκεφάλαια όπως η οθωμανική κυριαρχία στη Θράκη, η πληθυσμιακή σύνθεση και οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις κατά το 19<sup>ο</sup> αιώνα, αποτελούν βασικές συνιστώσες της παρούσας έρευνας, δίνοντας το στίγμα της εποχής.

Σε γενικές γραμμές γίνεται μια προσπάθεια να αναλυθούν και να παρατεθούν οι ήδη γνωστές πληροφορίες για τις αλλαγές που προκλήθηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ, και κυρίως πώς αυτές εφαρμόστηκαν, και ποιες συνέπειες είχαν για όλους τους υπηκόους της (Zürcher J. Eric, Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004 και Inalcik H. - Quataert D. Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600-1914, 2<sup>ος</sup> τόμος, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011). Η βασική αλλαγή είναι η εκκοσμίκευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για αυτό το λόγο και γίνεται αναφορά στην συγκρότησή της νέας οθωμανικής αστικής τάξης.

Κατεξοχήν πρόκειται περισσότερο για τη μελέτη τοπικής ιστορίας, που αφορά στο στενό οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι της Θράκης, η οποία εντάσσεται στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της εποχής, και συμβάλει στη διεξοδικότερη ερμηνεία και επεξήγηση των γενικότερων συνθηκών. Εξάλλου η ιστορία της κάθε περιοχής ξεχωριστά, συμβάλλει στην κατανόηση της ιστορίας της ευρύτερης περιοχής στην οποία αυτή εντάσσεται, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση του κάποτε βιλαετιού

Αδριανούπολης ή της οθωμανικής Θράκης γενικότερα. Αναφορικά με τη βιβλιογραφία η εργασία στηρίχτηκε σε ελληνικές, τουρκικές και αγγλικές πηγές.

## ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα βρισκόταν σε μεγάλη ύφεση. Με το προσωνόμιο Μεγάλος Ασθενής της Ευρώπης, η προϊούσα παρακμή της δημιούργησε το λεγόμενο Ανατολικό Ζήτημα (Μ. Θ. Λάσκαρις, Το Ανατολικό Ζήτημα 1800- 1923, Τόμος Α' (1800- 1878), Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 19- 22). Την καρδιά του Ανατολικού Ζητήματος αποτέλεσε ποιες μεγάλες δυνάμεις θα καρπωνόντουσαν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και ποιος θα λάμβανε τη μερίδα του λέοντος στο κενό εξουσίας που θα δημιουργούσε η πτώση της. Παραδόξως αυτός ήταν και ο λόγος που της έδωσε παράταση ζωής μέχρι και το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Στα Βαλκάνια η σπίθα της Γαλλικής Επανάστασης, η επίδραση του Διαφωτισμού και η άνοδος του εθνικισμού, είχαν δημιουργήσει μία έκρυθμη κατάσταση με τους Σέρβους πρώτους να διεκδικούν την ανεξαρτησία τους το 1803, και τους Έλληνες να ανακηρύσσουν το πρώτο ανεξάρτητο ελληνικό εθνικό κράτος το 1830, και τους υπόλοιπους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου να μάχονται για ανεξαρτησία. Ο άμεσος κίνδυνος για την Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν η Ρωσία, εφόσον οι Τσάροι έθεταν τους εαυτούς τους υπερασπιστές των Χριστιανών Ορθόδοξων λαών της Πύλης και ειδικότερα ως σωτήρες της σλαβικής φυλής στα πλαίσια του Πανσλαβισμού.

Στα βορειοδυτικά σύνορα η γειτνίαση με την αυτοκρατορία των Αψβούργων είχε πολλές εντάσεις και πολέμους καθόλη τη διάρκεια του 19<sup>ου</sup> αιώνα, χωρίς όμως να προσδίδεται καμιά ιδιαίτερη ιδεολογική αντιπαράθεση. Στις Αραβικές επαρχίες τα κηρύγματα περί πολέμου στη μη αραβική εξουσία είχαν ένθερμους υποστηρικτές, και η Αίγυπτος υπό την ηγεσία του Μοχάμεντ Αλή (1769- 1849) είχε αμφισβητήσει τη νομιμότητα της Πύλης. Μέσα σε αυτό το γενικό πλαίσιο ενσωματώνονται οι αποσχιστικές τάσεις και η δράση των Αγιάννηδων, των περιφερειακών αξιωματούχων, κυρίαρχη ίσως αιτία πρόκλησης των επερχόμενων οθωμανικών μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ σε συνδυασμό με τις ασυδοσίες του σώματος των Γενιτσάρων (The Cambridge History of Islam, Volume 1a: The central Islamic Lands from Pre- Islamic Times to the First World War, Cambridge University Press, 2008, σελ. 364- 365).



Το οθωμανικό κράτος είχε παραμείνει ένα προ- νεωτερικό κράτος σε μια εποχή γενικής αλλαγής. Τα σύγχρονα εθνικά κράτη που είχαν αναδυθεί ήταν ανώτερα οικονομικά, τεχνολογικά και στρατιωτικά. Οι μακράιωνες συνθήκες που είχαν αλλάξει τους θεσμούς της Δύσης, εξέλειπαν από το οθωμανικό παρελθόν (Zürcher J. Eric, Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 64).

Έως τον 19<sup>ο</sup> αιώνα η άσκηση της κυβερνητικής πολιτικής πραγματοποιούνταν από ένα κεντρικό συμβούλιο, απαρτιζόμενο από στρατιωτικούς και πολιτικούς αξιωματούχους, το Διβάνι. Στην αρχή οι συνεδριάσεις γινόταν υπό την καθεδρία του Σουλτάνου, όμως μετά τον Σουλεϊμάν Β' Μεγαλοπρεπή, η σύγκληση του Διβανίου φαινόταν υπό την προεδρία του Μεγάλου Βεζίρη. Το Διβάνι απαρτιζόταν από ex officio μέλη, τους δυο Καζασκέρηδες, δηλαδή τους αρχηγούς του στρατού της Ευρώπης και της Ασίας, και τους δυο Μπεηλερμπέηδες, δηλαδή τους τοπικούς διοικητές Ασίας και Ευρώπης. Επίσης τους δυο Ντεφτερδάρηδες, αρμόδιοι για τις οικονομικές υποθέσεις της αυτοκρατορίας, ενώ το σώμα των Γενιτσάρων εκπροσωπούσαν από κάποιον στρατηγό και το ναυτικό από τον Καπουδάν πασά (Σταυριανός Λ. Σ., Τα Βαλκάνια. Από το 1453 και μετά, μετάφραση Ε. Δελιβάνη, επιμέλεια Β. Γούναρης, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 208-209).

Το πρώτο μεταρρυθμιστικό εγχείρημα έγινε από τον Σελίμ Γ' (1789- 1807) το 1800, όταν ο μεταρρυθμιστής ηγεμόνας επιχείρησε τον εκσυγχρονισμό του στρατού μέσω της δημιουργίας ενός νέου στρατού με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η κίνηση αυτή εκτός από τα μελλοντικά οφέλη που θα είχε στο στρατιωτικό τομέα, θα έδινε την ευκαιρία στο Σελίμ Γ' να απαλλαγεί από το στρατιωτικό θεσμό των Γενιτσάρων, οι οποίοι αντιτίθονταν σε οποιαδήποτε κίνηση περιλάμβανε εκσυγχρονιστικά κίνητρα (Σταυριανός Λ. Σ., Τα Βαλκάνια. Από το 1453 και μετά, μετάφραση Ε. Δελιβάνη, επιμέλεια Β. Γούναρης, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 433).

Παρόλα αυτά ο Σελίμ Γ' εκθρονίστηκε και δολοφονήθηκε από τους Γενιτσάρους το 1808. Εν συνεχεία δολοφονήθηκε και ο διάδοχός του Μουσταφά Δ' και πρώτος ο Μαχμούτ Β' πέτυχε το 1826 την κατάργηση του σώματος των Γενιτσάρων μέσω αμείλικτων διώξεων και πέτυχε την οργάνωση Διπλωματικής Υπηρεσίας, και την επιβολή του ελέγχου της κεντρικής εξουσίας επί των επαρχιών (Karpat K, The land regime, social structure and modernization in the Ottoman Empire στο Beginning of

the Modernization in the Middle East , επιμέλεια W. Polk- R. Chambers, Chicago 1968, σελ. 81).

Επιπρόσθετα οι ήττες από τον Ρωσικό στρατό, η αδυναμία κατάπνιξης της Ελληνικής Επανάστασης, κυρίως όμως η Αιγυπτιακή κρίση και η άμεση ανάμειξη των ξένων δυνάμεων στα εσωτερικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έκανε επιτακτική την ανάγκη ενός εκσυγχρονισμού. Ο Μαχμούτ Β' είχε την πεποίθηση ότι η ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας θα έσωζε την αυτοκρατορία. Αυτό θα γινόταν εφικτό με τη δημιουργία ενός σύγχρονου στρατού, που αναπόφευκτα το οικονομικό του κόστος, θα έπρεπε να καλυφθεί με αποτελεσματική φορολόγηση, η οποία με τη σειρά της θα εφαρμοζόταν μόνο από ένα σύγχρονο και αποτελεσματικό κεντρικό και περιφερειακό γραφειοκρατικό μηχανισμό.

Όλα αυτά προϋπέθεταν καλύτερο επικοινωνιακό δίκτυο και σύγχρονη εκπαίδευση των κρατικών λειτουργών (Zurcher J. Eric, Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας, εκδόσεις Αλεξάνδρεια Αθήνα 2004, σελ. 85-89). Μεταξύ άλλων ο Σειχούλ Ισλάμ, ο ανώτατος θρησκευτικός ηγέτης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έχασε την οικονομική του αυτονομία και του δόθηκε γραφείο, το Bab- I Meshihat. Το 1838 καταργήθηκε και ο τίτλος του Μεγάλου Βεζίρη και δημιουργήθηκε ο αντίστοιχος του Μπασβεκίλ, δηλαδή του Πρωθυπουργού (Feroz Ahmad, The making of modern Turkey, Routledge 1993, σελ. 25).

Ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β' έκανε χρήση εσωτερικής προπαγάνδας με σκοπό να σταθεροποιήσει τη θέση του. Για παράδειγμα υιοθέτησε τη δυτική πρακτική να διαφημίζεται το πορτρέτο του όπως και οι αντίστοιχοι δυτικοί μονάρχες και καθοδηγούσε το κήρυγμα των τζαμιών. Περισσότερο επιτυχημένη θεωρείται και η προπαγάνδα για τη δικαιολόγηση της σφαγής των Γενιτσάρων το 1826. Το στρατιωτικό σώμα που άλλοτε αποτελούσε την καρδιά της αυτοκρατορίας συνδέθηκε με το σιιτικό δόγμα και θεωρήθηκε απειλή στο σουιτικό κράτος. Η μέρα εξόντωσης των Γενιτσάρων έμεινε γνωστή στην οθωμανική ιστορία ως Βάκα-ι Χαιριγιέ, δηλαδή το Αίσιο Γεγονός. Επιπλέον τα ετερόδοξα τάγματα των δερβίσηδων μπεκτασήδων επισήμως καταργήθηκαν (Ζεγκίνης Ευστράτιος, Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου- IMXA, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 123). Μόλις το 1832 καταργήθηκε οριστικά και το σώμα των σπαχήδων και η κυριότητα των γαιών που κατείχαν, η οποία σταδιακά επανήλθε στο οθωμανικό

κράτος (Zurcher J. Eric, Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 85-89).

Οι μεταρρυθμίσεις του Μαχμούτ Β' είναι σημαντικότερες, γιατί ναι μεν μπορεί το πρώτο αυτοκρατορικό διάταγμα Χάτ-ι Σέριφ του Γκιουλχανέ {επίσημο έδικοτο το οποίο ο σουλτάνος υπέγραψε ιδιοχείρως με την άσκηση του ιστορικού δικαιώματος των σουλτάνων να νομοθετούν για θέματα που δεν προέβλεπε ο θρησκευτικός νόμος της Σαρία το 1839}, να σηματοδοτεί την περίοδο των Τανζιμάτων, δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτό υπογράφηκε στις 3/11/1839, όταν η κατάσταση είχε φτάσει στο απροχώρητο εξαιτίας της δεύτερης αιγυπτιακής κρίσης και της πανευρωπαϊκής έκτασης που έλαβε με τον αγγλο-ρωσικό ανταγωνισμό (Quataert Donald, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922, μετάφραση Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σελ. 65- 68)

Σημαντικά μέτρα που έλαβε ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β' μεταξύ άλλων για τη δυτικοποίηση και τον εκσυγχρονισμό ήταν και τα εξής: η κατάργηση της αγγαρείας των χωρικών, οι δίκες σύμφωνα με το κοσμικό δίκαιο και όχι με τον ιερό νόμο τη Σαρία, και η κατάργηση με ενδυματολογικό νόμο το 1828 της ενδυματολογικής διάκρισης ανάμεσα στις διάφορες εθνικότητες, φυλές και θρησκείες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Quataert Donald, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922, μετάφραση Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σελ. 65- 68)

Τα μεταρρυθμιστικά γεγονότα της περιόδου Τανζιμάτων (1839- 1876) άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια τους τόσο στο οθωμανικό όσο και στο σύγχρονο τουρκικό κράτος. Συγκεκριμένα η προσπάθεια της οθωμανικής άρχουσας τάξης στόχευε στην οικοδόμηση μιας νέας διοικητικής μηχανής εδραιωμένης σε βάσεις, θεσμούς και νοοτροπίες δυτικών προτύπων. Η προσπάθεια εκδυτικισμού της οθωμανικής κοινωνίας από τους Οθωμανούς υπέρμαχους του δυτικού ορθολογισμού, σημείωσε σειρά επιτυχιών (Νταβούτογλου Α., Το στρατηγικό Βάθος, Η διεθνής θέση της Τουρκίας, μετάφραση Ραπτόπουλος Ν., επιμέλεια Σαρρής Ν., Αθήνα 2010, σελ 140)

Η παραχώρηση από τον σουλτάνο του Χάτ-ι Σέριφ του Γκιουλχανέ - τμήμα των κήπων δίπλα στο παλάτι του Τοπ Καπί- όπου υπογράφηκε το έδικοτο το Νοέμβριο του 1839 θεωρήθηκε η πρώτη επιτυχία, ακολουθώντας το ρηξικέλευθο Χάτι Χουμαγιούν

το 1856 και αργότερα το πρώτο οθωμανικό Σύνταγμα το 1876 (Davison R. H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963, σελ. 38)

Τότε η Υψηλή Πύλη υποχρεώνεται να υιοθετήσει δυτικότερες αντιλήψεις προβαίνοντας σε ένα ριζικό εκμοντερνισμό της διοίκησης πρωτίστως και γενικότερα της οικονομίας, του δικαίου, της εκπαίδευσης και των στρατιωτικών υποθέσεων (Σφέτας Σ., *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, τόμος Α', Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1354-1918, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 117 κ.ε).

Χωρίς αμφιβολία δόθηκε νέα ορμή στην αυτοκρατορία των Οσμανλίδων, γεγονός που χάρισε στην καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία λίγο χρόνο ζωής ακόμα, έως και τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, την όλη προσπάθεια στήριξαν δυναμικά δραστήριες προσωπικότητες του οθωμανικού πολιτικού και οικονομικού βίου, όπως ο Ρεσίντ πασάς {1800- 1858 διετέλεσε Υπουργός Εξωτερικών, και πρέσβης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο Λονδίνο και στο Παρίσι}, και ο Μιδχάτ πασάς, Οθωμανός αξιωματούχος, διετέλεσε δύο φορές διοικητής επαρχιών, το 1864 στην Τuna και το 1869 στη Βαγδάτη. Θεωρείται ένας από τους πρωτεργάτες του συντάγματος το 1876 και εξορίστηκε από τον Σουλτάνο το 1877. Ωστόσο πολλά μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα, επιχειρήθηκαν και πριν από την περίοδο Τανζιμάτ (Σφέτας Σ., *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, τόμος Α', Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1354-1918, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 118)

## ΚΕΦ. 1°

### ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΑΝΖΙΜΑΤ

Ο 19<sup>ος</sup> αιώνας αντιπροσωπεύει την κρίσιμότερη περίοδο για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όχι μόνο λόγω των εξωτερικών περιπλοκών που θέτουν σε κίνδυνο την ίδια την ύπαρξή της, αλλά πρωτίστως λόγω των σημαντικότερων εξελίξεων στη διοικητική, κοινωνική και οικονομική δομή της. Εκείνο όμως που κυρίως πρέπει να τονιστεί, εμφατικά, είναι ακριβώς η αιτιολογική σχέση της εσωτερικής πραγματικότητας του κράτους, με τις εξελίξεις του διεθνούς και ιδιαίτερα του ευρωπαϊκού περιβάλλοντος. Η περίοδος της λεγόμενης λαμπρής απομόνωσης, έχει παρέλθει από τον 16<sup>ο</sup> αιώνα, μεσοδιάστημα κατά το οποίο η αυτοκρατορία εντάσσεται σ' ένα σύστημα διεθνών σχέσεων, οπότε και κρίνεται η ικανότητα της προσαρμογής της, στα μεταβαλλόμενα παγκόσμια και ιδίως τα ευρωπαϊκά δεδομένα.

Το λεγόμενο Ανατολικό Ζήτημα στην πραγματικότητα δεν αποτελείται από σταθερές μεταβλητές, γι' αυτό και προκύπτει πληθώρα ορισμών γύρω από αυτό. Με λίγα λόγια, εννοούμε ότι η πρόταξη κάποιας μεταβλητής είναι ο κύριος λόγος για τον καθένα που ερευνά αυτό το Ζήτημα και ταυτόχρονα η αιτία, ώστε να καταλήξει στον αφαιρετικό λόγο και στη μία ή την άλλη ερμηνεία του. Επομένως, εξετάζοντας κάποιος αυτό το ζήτημα θεωρώντας ως πρώτο κινούν της ιστορίας τη σύγκρουση των ιδεών, τότε προτάσσει τη θρησκευτική μεταβλητή, εν προκειμένω την υποχώρηση του Ισλάμ στην Ευρώπη (Edouard Driault, Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών, Μέρος πρώτο, μετάφραση Λίνα Σταματιάδη, Αθήνα 1997, σελ. 83). Άλλωστε, όπως αναφέρει ο Μίλλερ, με καθαρά πολιτική διάσταση προτάσσεται συνολικά η δημιουργία κενού κρατικής εξουσίας στις ευρωπαϊκές περιοχές της αυτοκρατορίας (Ουίλλιαμ Μίλλερ, Η Τουρκία καταρρέουσα, Ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από του έτους 1801 μέχρι του 1913, μετάφραση Σπυρ. Π. Λάμπρου, φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1994, σελ. 5).

Και στις δύο περιπτώσεις συνάγεται η ευρωποκεντρική αντιμετώπιση του ζητήματος. Με αυτήν ακριβώς τη λογική εκείνο που επικράτησε να αποκαλείται Ανατολικό Ζήτημα, είναι στην πραγματικότητα, για την οθωμανική πολιτική σκέψη του 19<sup>ου</sup> αιώνα ένα Δυτικό Ζήτημα (Η διαπίστωση, ότι το Ανατολικό Ζήτημα είναι στην πραγματικότητα για τους ιθύνοντες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ένα Δυτικό

Ζήτημα, παρουσιάζεται από τους Χαλίλ Ιναλτζίκ και Donald Quataert, συγγραφείς της γενικής εισαγωγής του βιβλίου Οικονομική και Κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τόμος 2<sup>ος</sup> (1600-1914), Cambridge 1997, σελ. 43). Σε τελική ανάλυση, η πρόκληση που αντιμετώπιζε η Οθωμανική Αυτοκρατορία από τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις έπρεπε να λυθεί με πρακτικές που να συνάδουν στη μετάθεση των όρων με βάση το σημείο αφετηρίας τους.

Η μετάθεση των όρων σχετίζεται με τη βούληση κάποιων ευρωπαϊκών δυνάμεων να ανατρέψουν την Οθωμανική αυτοκρατορία, αλλά σκεπτόμενοι, μήπως αυτή η ανατροπή λειτουργούσε προς όφελος άλλων δυνάμεων, αποφάσισαν αντί της ανατροπής της, τη διατήρηση της Αυτοκρατορίας με «τεχνητά μέσα» παρατείνοντας την ύπαρξή της (Jean-Paul Roux, Η ιστορία των Τούρκων, 2000 χρόνια από τον Ειρηνικό ως τη Μεσόγειο, μετάφραση. Μαρία Συμυρνιώτη, Αθήνα 1998, σελ. 314- η παράταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από το 1699 ως το 1922, οφειλόταν κυρίως σε εκείνους που είχαν συμφέρον να την ανατρέψουν, αλλά που φοβούνταν πως η πτώση της θα ήταν επικερδής για άλλους και, μη μπορώντας να συμφωνήσουν σχετικά με το θάνατο της τη διατηρούσαν στη ζωή με «τεχνητά μέσα»). Μια τέτοιου είδους παράταση όμως σε ένα οικοδόμημα με παρηκμασμένα θεμέλια δεν έχει άλλη κατάληξη παρά την οριστική διάλυση, όπως και έγινε στα χρόνια των Νεότουρκων.

Με την παραπάνω λογική ειδικά ο ορισμός του Driault μπορεί να κατανοηθεί τρόπον τινά, ώστε να μη φανεί περίεργο πως εισάγονται όροι θρησκευτικής αντιπαράθεσης, όταν για παράδειγμα το ρεύμα του Διαφωτισμού, άλλαξε τους όρους σύλληψης της πραγματικότητας από τη μεταφυσική στη λογική του έθνους- κράτους και κατά επέκταση του εθνικισμού.

Έτσι λοιπόν, ερχόμενοι στην οθωμανική πολιτική σκέψη μπορούμε να υπεισεέλθουμε στο ζήτημα των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του 19<sup>ου</sup> αιώνα, της περιόδου εκείνης της οθωμανικής ιστορίας που είναι γνωστή ως περίοδος των Tanzimat (Ortayli I., Ο πιο μακρύς αιώνας της αυτοκρατορίας, μετάφραση Κατερίνα Στάθη, επιμέλεια - σχολιασμός Στεφ. Παπαγεωργίου, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2004, σελ. 13). Με τον όρο αυτό χαρακτηρίζονται μία σειρά μεταρρυθμίσεων που διακηρύχθηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μεταξύ των ετών 1839 και 1876, κατά τη διάρκεια της βασιλείας των σουλτάνων Αμπτούλ Μετζίτ και Αμπτούλ Αζίζ. Οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις ήταν έντονα επηρεασμένες από τις ευρωπαϊκές ιδέες και στόχο είχαν

τη ριζική αλλαγή του παλαιού θεοκρατικού συστήματος της οθωμανικής αυτοκρατορίας και πιο συγκεκριμένα, στη δημιουργία ενός σύγχρονου εθνικού κράτους.

Το περιφραστικό και μεταβατικό ρήμα *tanzim etmek* σημαίνει βάζω τάξη, οργανώνω, θεσπίζω κανόνες (Redhouse, *Yeni Turkge-Ingilizce Sozluk*, 8η έκδοση, Κωνσταντινούπολη 1986, σελ. 1095). Η ίδια η ερμηνεία του όρου, είναι χαρακτηριστική της αντίληψης που διέπει τις μεταρρυθμίσεις. Από την εν λόγω ερμηνεία προκύπτουν δύο ερωτήματα, με πρώτο το κατά πόσο η τάξη και οι κανόνες προορίζονται για μια κρατική οργάνωση που δεν διέθετε εξ αρχής τάξη, με απάντηση που θεωρείται αυτονόητη, αφού η τάξη προϋπήρχε και συνίστατο στην κλασσική οθωμανική κρατική οργάνωση. Το δεύτερο ερώτημα ως απόρροια του πρώτου είναι το εξής: τι μεσολάβησε ώστε η προηγούμενη οργάνωση να χρεοκοπήσει και ποια είναι στην πραγματικότητα η νέα που επιχειρείται με τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις.

Με αφετηρία, λοιπόν, αυτά τα ερωτήματα μπορούμε να αρχίσουμε να προσεγγίζουμε την κατάσταση που επικρατούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πριν από τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, με στόχο τη δημιουργία του ανάλογου εξηγητικού πλαισίου για κατανόηση της περιόδου που μας απασχολεί. Ο 17<sup>ος</sup> και 18<sup>ος</sup> οθωμανικοί αιώνες έχουν χαρακτηριστεί ως αιώνες πολύπλευρης παρακμής (Suraiya Faroqhi, «Crisis and change, 1590-1699», *An economic and social history of the Ottoman Empire*, τόμος 2<sup>ος</sup> (1600-1914), Cambridge 1997, σελ.413-414). Η αντίληψη αυτή όμως δεν είναι εξολοκλήρου ορθή, αφού η κύρια αιτία του χαρακτηρισμού περνά και πάλι από την παραμόρφωση των εξελίξεων στον Δυτικό κόσμο (Justin Mc Carthy, *The Ottoman Turks*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1997, σελ. 148). Το γεγονός, για παράδειγμα, της αδυναμίας μετάβασης του αγροκτήματος-*ciftlik* στον τύπο της γνωστής φεουδαρχικής αγροτικής εκμετάλλευσης, αποκαλύπτει ακριβώς την ανάγκη της χωριστής αντιμετώπισης και έρευνας των προβλημάτων. Επιπλέον, η άρνηση του γενιτσαρικού σώματος να ακολουθήσει τις μεταβολές της ευρωπαϊκής πολεμικής τακτικής, δείχνει ορισμένα στοιχεία για την ίδια τη φύση του θεσμού και την εξέλιξη του στο πλαίσιο της οθωμανικής κοινωνίας, και όχι μόνο την αδυναμία παρακολούθησης των ευρωπαϊκών πρακτικών.

Η κοινή πραγματικότητα είναι πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε έναν συνδυασμό των νομαδικών καταβολών της φυλής του Οσμάν, κυρίαρχος ρυθμιστής

των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων υπήρξε το Ισλάμ, με αφομοιωμένα ή μη κατάλοιπα των προηγούμενων αυτοκρατοριών της περιοχής, χριστιανικών και μουσουλμανικών (π.χ. των Σασσανιδών, των Αββασιδών, των Ιλχανιδών, των Βυζαντινών). Σ' αυτή τη δομική περιπλοκότητα πρέπει να προσθέσουμε και τη διαρκή ανταλλαγή επιρροών προς και από το διεθνές περιβάλλον, που δεν μπορούν να αγνοηθούν, εφόσον κανείς κοινωνικός οργανισμός δε χαρακτηρίζεται από στατικότητα (Χαλίλ Ιναλτζίκ, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Κλασική εποχή 1300-1600, μετάφραση Μιχάλης Κοκολάκης, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995, σελ. 17-20- *μετά τον 16<sup>ο</sup> αιώνα η δομή και οι θεσμοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταβάλλονταν ανάλογα με τις διαφοροποιούμενες περιστάσεις, και οι Οθωμανοί συνειδητοποιούσαν την ανεπάρκεια αυτής της δομής και των θεσμών για τη νέα εποχή*)

Τον 18<sup>ο</sup> αιώνα ιδίως, γίνεται αντιληπτό, πόσο η κινητικότητα στο περιβάλλον της αυτοκρατορίας οδηγούσε σε ιδιάζουσες εξελίξεις, όπως ήταν οι φυγόκεντρες τάσεις των περιφερειακών αξιωματούχων, και οι συνέπειες αυτών. Καίριο σημείο αναφοράς πρέπει να θεωρηθούν και οι εξελίξεις στο εσωτερικό των μη μουσουλμανικών πληθυσμών που ζούσαν στην αυτοκρατορία και των οποίων ο ρόλος πρέπει να συνεκτιμηθεί τόσο με τις εξωτερικές επιρροές που δέχονταν, όσο και με τις εξελίξεις τους, ως αυτόνομων οντοτήτων αλλά συνάμα οργανικών στοιχείων του συστήματος (Stefanos Yerasimos, Azgelismislik siirecinde Tilkkiye, έκδοση 5η, τόμος 2ος Tanzimattan I Ddiriya Savanna, μετάφραση Babiir Kuzucu, Istanbul 1987, σελ. 401-410)

Στην τελική εκτίμηση όλων αυτών των διαπιστώσεων, η βασιλεία του Σελίμ Γ' (1789-1807), στην αλλαγή του 18<sup>ου</sup> προς το 19<sup>ο</sup> αιώνα, είναι καθοριστική. Ο δρόμος που επιλέγεται για την εξασφάλιση επιβίωσης του κράτους δείχνει να είναι οριστικός και αμετάκλητος, παρά τις αντιδράσεις των γενιτσάρων, και κάθε είδους σχοινοβασίες. Ο εκδυτικισμός που ξεκινά από το στράτευμα πιστοποιεί μια θεμελιώδη ιεράρχηση των επιδιωκόμενων μεταρρυθμίσεων (İlber Ortaylı, Ο πιο μακρύς αιώνας, σελ. 125).

Η έναρξη των παρεμβάσεων στο στρατό δηλώνει, ίσως, όχι τόσο την προτεραιότητα αντιμετώπισης των εξωτερικών απειλών, όσο αποκαλύπτει την καίρια θέση του στην οθωμανική κοινωνία, θέση που επέβαλλε έναρξη απ' αυτό ακριβώς το σημείο (Γεράσιμος Ν. Καραμπελιάς, Ο ρόλος των Ενόπλων Δυνάμεων στην πολιτική ζωή



της Τουρκίας και της Ελλάδας, Συγκριτική ανάλυση των μεταπολεμικών στρατιωτικών επεμβάσεων 1945-1980, Αθήνα 1998, σελ. 47-50- «*Στρατός και Κυβέρνηση ήταν ένα. Ο πόλεμος ήταν ο εξωτερικός σκοπός και η διακυβέρνηση της χώρας ο εσωτερικός, ενός θεσμού που απαρτιζόταν από ένα ενιαίο σώμα ανθρώπων*»). Εδώ έγκειται και η αντίφαση με τον εκδυτικισμό. Η μεταβολή του δυτικού κόσμου είχε αρχίσει από τα σημεία εκείνα τα οποία έπρεπε να μεταβληθούν πρωταρχικά, για να επακολουθήσει μια συνολική και βραδεία διαφοροποίηση, καθ' ύψος και κατά πλάτος, της κοινωνίας. Επομένως, στην οθωμανική περίπτωση έχουμε να κάνουμε με μια υιοθέτηση μεταρρυθμιστικού μοντέλου που αγνοούσε την κύρια προϋπόθεση της εφαρμογής, τη σύμπτωση αναγκών και ιεραρχήσεων του συστήματος.

Υπάρχει όμως ακόμη και κάτι ουσιαστικό, στο οποίο πρέπει να επιμείνουμε. Οι μεταρρυθμίσεις του 1839 ορίστηκαν ως Τανζιμάτ-ι Χαιριγιέ, δηλαδή δωρεοδοτικές μεταρρυθμίσεις, ορισμός που υποδηλώνει ότι επρόκειτο για επιλογή άνωθεν η οποία παραχωρείτο στους υπηκόους με τη μορφή δωρεάς (Redhouse, Yeni Turkiye-Ingilizce Sozluk, 8η έκδοση, Κωνσταντινούπολη 1986, σελ. 1095). Έτσι το πλαίσιο στο οποίο θα περιχαρακωνόταν οι κινήσεις του εκδυτικισμού ήταν προκαθορισμένο και με προεπιλογή αφενός του βαθμού και αφετέρου του ρυθμού και των τομέων που θα συμπεριλάμβανε.

Οι τομές που επιχείρησε ο Σελίμ Γ' ανεστάλησαν προσωρινά, εξαιτίας μιας σκληρής αντίδρασης, που η σφοδρότητά της προσδιόριζε την αδράνεια της οθωμανικής κοινωνίας. Η αδράνεια αυτή περιλάμβανε εκείνα κυρίως τα κοινωνικά στρώματα που εκτιμούσαν την αδυναμία της αυτοκρατορίας με το μέτρο της φθοράς των θεσμών και των προσώπων που τους εκπροσωπούσαν. Είναι σύνηθες φαινόμενο σε περιόδους κρίσεως των συστημάτων να εμφανίζονται μεγάλες κοινωνικές ομάδες κατά κύριο λόγο οι αμέσως πληττόμενες, που ερμηνεύουν την κρίση ως απότοκο της εγκατάλειψης παραδοσιακών μεθόδων άσκησης της εξουσίας και συνιστούν την παλινόρθωση διαμέσου ενός θεσμικού εξαγνισμού.

Ωστόσο, δεν πρέπει να μας διαφύγει ότι αυτό είναι μόνον το ιδεολογικό μέρος της προαναφερόμενης αντίδρασης. Από την άποψη των σταθεροποιημένων συμφερόντων νομής της εξουσίας και των οικονομικών πλεονεκτημάτων αυτής της νομής, οι κύριοι φορείς της αντίδρασης κατά του Σελίμ (γενίτσαροι, Αγιάννηδες, ουλεμά), ήταν αυτοί που ζημιώνονταν άμεσα από τις ανακατατάξεις που επέφεραν οι μεταρρυθμίσεις.

Έτσι λοιπόν, δημιουργήθηκε ένα συνολικό αντιμεταρρυθμιστικό κίνημα, που συσπείρωσε τις ομάδες εκείνες ο ρόλος των οποίων στο παγιωμένο μέχρι τότε κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό οικοδόμημα κινδύνευε να αμφισβητηθεί.

Η εμφάνιση των φυγόκεντρων τάσεων σ' όλη την έκταση της αυτοκρατορίας, από την περιφέρεια έως και τις πολύ πλησίον της πρωτεύουσας περιοχές, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις τον Αλή Πασά στα Ιωάννινα, τον Οσμάν Πασβάνογλου στο Βιδίι και τις οικογένειες των Καραοσμάνογλου και Τσαπάνογλου στη Μικρά Ασία, απειλούσε με συρρίκνωση της ισχύος όχι μόνο την κορυφή της οθωμανικής πυραμίδας, δηλαδή τον σουλτάνο, αλλά και τα αμέσως κατώτερα στρώματα, των οποίων ο τελευταίος εγγυάτο τη συμμετοχή στην εξουσία (Stefanos Yerasimos, *Azgelismislik siirecinde Tilkkiye*, έκδοση 5η, τόμος 2ος *Tanzimattan I Dliriya Savanna*, μετάφραση Babiir Kuzucu, Istanbul 1987, σελ. 8-11).

Από την άλλη πλευρά, τα άτομα που ανέλαβαν να διεκπεραιώσουν τα μεταρρυθμιστικά μέτρα δεν προέρχονταν από τάξεις των οποίων ο ρόλος στο παραδοσιακό οθωμανικό οικοδόμημα ήταν έξω από τη νομή της εξουσίας. Στην πραγματικότητα, ήταν άνθρωποι από την τάξη Καλεμιγιέ, οργανικά στοιχεία του συστήματος, κυρίαρχα και εξουσιαστικά (Χαλίλ Ιναλτζίκ, «Decision making in the Ottoman State», *Essays in Ottoman History*, Κωνσταντινούπολη 1998, σελ. 115).

Η παραπάνω διαπίστωση οδηγεί αυτόματα στον εντοπισμό του κύριου σημείου το οποίο διαφοροποιεί τους μεταρρυθμιστές των Τανζιμάτων από τους ηγέτες της αστικής Γαλλικής Επανάστασης οι οποίοι, ως εκφραστές των αιτημάτων της αστικής τάξης, επιδίωκαν τη ριζική αλλαγή στη νομή της εξουσίας, ως αποτέλεσμα προγενέστερων μεταβολών στο κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, χωρίς να μπορούν σε καμία περίπτωση να θεωρηθούν εκπρόσωποι της προσπάθειας για αποκατάσταση της ήδη προϋπάρχουσας συγκεντρωτικής δομής που κινδύνευε να καταρρεύσει. Από αυτή την άποψη, η προσπάθεια για ταύτιση των ρόλων και προσομοίωση των εγχειρημάτων αποδεικνύει απλώς αυτό που προαναφέρθηκε, ότι για την Οθωμανική Αυτοκρατορία το Ανατολικό Ζήτημα είναι κατά βάση Δυτικό Ζήτημα.

Σε όλα τα παραπάνω ως σημειωθεί ότι απουσιάζει εντελώς οποιαδήποτε αναφορά στο ζήτημα των μη Μουσουλμάνων της αυτοκρατορίας. Τούτο έγινε σκόπιμα, όχι λόγω της προσπάθειας να αποστασιοποιηθούν από τις εσωτερικές εξελίξεις που συντελούνται στο κράτος του σουλτάνου, αλλά προκειμένου ν' αναλυθεί αρχικά το

πρόβλημα σ' ένα επίπεδο στο οποίο φαίνεται εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, να μην έχουν άμεση εμπλοκή, αφού πρόκειται για τα ανώτερα επίπεδα στην πυραμίδα άσκησης της εξουσίας, στα οποία, παραδοσιακά, οι μη Μουσουλμάνοι είχαν γενικά πολύ περιορισμένη συμμετοχή, αν εξαιρέσουμε ίσως τους Φαναριώτες.

Σύντομα βέβαια οι μεταρρυθμιστές των Τανζιμάτων, αναγνώρισαν, ότι μεγάλο μέρος των προσπαθειών τους έπρεπε ν' αναλωθεί και στη δημιουργία ενός νέου πλαισίου νομικής θέσης και δράσης των μη Μουσουλμάνων στην αυτοκρατορία. Μία πιθανή εξήγηση ήταν η επερχόμενη διείσδυση του εθνικισμού στην Ανατολή, γεγονός που επέβαλε τη συνολική επανεξέταση και την αναπροσαρμογή του ρόλου των μειονοτήτων, ώστε ν' αποφευχθεί ο επαναστατικός αναβρασμός και η επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, ιδίως της Ρωσίας, με πρόσχημα τις εσωτερικές συγκρούσεις της αυτοκρατορίας, επιπροσθέτως, ότι το ενδιαφέρον των Δυνάμεων για την επιβολή των μεταρρυθμίσεων υπέκρυπτε την εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων, δηλαδή την εδαφική τους επέκταση στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την οικονομική διείσδυση σ' αυτήν (Χαλίλ Ιναλτζίκ, *Tanzimat ve Bulgar meselesi*, Κωνσταντινούπολη 1992, σελ. 4).

Στην πραγματικότητα εάν εξετάσει κανείς την πιο γνωστή σ' εμάς περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης, θα διαπιστώσει ότι προετοιμάστηκε ιδεολογικά από το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, σαφώς επηρεασμένου από τον αντίστοιχο Ευρωπαϊκό, δημιουργό της έννοιας του έθνους- κράτους. (Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης στη μελέτη του *Η Γαλλική Επανάσταση και Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα 1990, σελ. 69, «στο πρώτο κεφάλαιο με το χαρακτηριστικό τίτλο, *Η σφυρηλάτηση της επαναστατικής νοοτροπίας, καταλήγει μετά από επιμέρους αναφορά κατά περιοχή να συμπυκνώσει ότι: «η σταχυολόγηση ιδεολογικών απηχήσεων της Γαλλικής Επανάστασης στον ευρύτερο γεωγραφικό και πολιτισμικό χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης μπορεί να θεωρηθεί ότι συμπίπτει ουσιαστικά με το πρώτο κεφάλαιο της νέας ιστορίας των λαών της περιοχής ως εθνικών κοινοτήτων»).*

Όμως τα συμπεράσματα αυτά στηρίζονται τρόπον τινά στη βεβαιότητα, ότι η εθνικιστική ιδεολογία είχε διαποτίσει το μεγαλύτερο μέρος της μάζας των Ρωμιών και του υπολοίπου χριστιανικού μιλλέτ και αυτός ακριβώς ήταν ο κινητήριος μοχλός της δράσης τους (*επίσημη τουρκική ιστοριογραφική άποψη και συγκεκριμένα στην ιστοσελίδα του τουρκικού ΥΠΕΞ, [http://inter.mfa.gov.tr/Yayinlar/ Chapter12/](http://inter.mfa.gov.tr/Yayinlar/Chapter12/)*

*ottoman.htm* -σελ. 2. Η αντίληψη για την καθολική ιδεολογική διαπότιση Μουσουλμάνων και μη από τον εθνικισμό είναι διάχυτη στην προφανή προσπάθεια να αιτιολογηθούν τα νέα δεδομένα που ήταν αναγκαία για το μετασχηματισμό της οθωμανικής κοινωνίας).

Πιο συγκεκριμένα αναφορές Τούρκων ιστορικών στο ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης σχηματοποιούνται στο εξής πλαίσιο: *Τα πάντα κυλούσαν σε σχετική αρμονία μέχρι τον 18<sup>ο</sup> αιώνα, όταν ξεκίνησαν τα προβλήματα που δημιούργησε η Γαλλική Επανάσταση. Η επίδραση της στη συνείδηση των διαφόρων λαών της Αυτοκρατορίας υπήρξε καθοριστική, καθώς νέες εθνικιστικές και επαναστατικές ιδέες διαδόθηκαν στις επαρχίες της. Οι Μεγάλες Δυνάμεις άρχισαν να επιδίδονται σε μαζική προπαγάνδα μεταξύ των υπηκόων της, στοχεύοντας στην προώθηση των ιμπεριαλιστικών τους συμφερόντων στον χώρο της Εγγύς Ανατολής. Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας χρησιμοποίησαν τις μειονότητες ως όργανα. Τα «θύματα» αυτά των ευρωπαϊκών σχεδίων διασάλευσαν τον νόμο και την τάξη του οθωμανικού καθεστώτος στην πορεία συγκρότησης των ανεξάρτητων εθνικών τους κρατών* (Γ. Αγγελετόπουλος, *Νεότερη ελληνική ιστορία και τουρκική ιστοριογραφία (1821-1922)*, Θέματα Τουρκίας, Αθήνα 1999, σελ. 254).

Με την υποτιθέμενη αυτή εξήγηση παραλείπεται η αξιολόγηση πολλών και διάφορων άλλων παραμέτρων, όπως η καίριας σημασίας σταδιακή περιφερειοποίηση της αυτοκρατορίας στη νέα μορφή αγοράς, της κεφαλαιοκρατικής. Οι μειονότητες υφίστανται τη διαδικασία ως μέρος του οθωμανικού οικοδομήματος και αντιδρούν στην αντίφαση παραγωγικών δυνάμεων και της μορφής επικοινωνίας, γεγονός που παρατηρείται στη διάρκεια του ανταγωνισμού ανάμεσα σε χώρες βιομηχανικά ανεπτυγμένες και υπανάπτυκτες (Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, τόμος 1<sup>ος</sup>, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001, σελ.99).

Πρέπει ωστόσο κανείς να συνεκτιμήσει τους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες που θα επέτρεπαν όχι απλώς τη διείσδυση αλλά και την κυριαρχία μιας ιδεολογίας στο μεγαλύτερο ποσοστό μιας κοινότητας, και να μη θεωρείται δεδομένο, ότι η οικονομική ευμάρεια των ρωμέικων εμποροναυτικών κύκλων, σήμαινε και την ύπαρξη αστικής τάξης με την τυπική δυτική διάρθρωση και τις δραστηριότητες που θα ήταν ο φορέας εθνικιστικών ιδεών. Αν καταλήξουμε σε αυτό το συμπέρασμα, θα προκύψει ίσως το εύλογο ερώτημα, γιατί αυτή ακριβώς η εύρωστη αστική τάξη δεν

συνέβαλε στον εκσυγχρονισμό, αμέσως ή έστω σύντομα, της ελλαδικής κοινωνίας, παρά πολύ αργότερα, αν θεωρήσουμε ακόμη και την προσπάθεια στην περίοδο του Τρικούπη ως ανολοκλήρωτη αστικοποίηση (Γ. Δερτιλής, «Η αυτονομία της πολιτικής από τις κοινωνικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, Αθήνα 1977, σελ. 42-44).

Το βασικό ερώτημα το οποίο επιχειρούμε να θέσουμε και να απαντήσουμε είναι το κατά πόσο οι μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ έπονται ή προηγούνται της διάδοσης του εθνικισμού στην οθωμανοκρατούμενη Ανατολή. Ένα διαφωτιστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση των ναών της Θράκης. Ο μεγαλύτερος αριθμός τους κατασκευάζεται ή επισκευάζεται ανάμεσα στις δεκαετίες 1830-50, δηλαδή στο διάστημα από την έναρξη σχεδόν της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας από τον Μαχμούτ Β' μέχρι την κορύφωση της από τον Αβδούλ Μετζίτ (Κωνσταντίνος Α. Βακαλόπουλος, Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 173-5 και της Αίνου, Γ. Λαμπουσιάδης, «Οδοιπορικόν», Θρακικά, τόμος 15<sup>ος</sup>, Αθήνα 1941, σελ. 119-131).

Το γεγονός αυτό από μόνο του υποδηλώνει ότι η δημιουργία των νέων δεδομένων προσλαμβάνεται από τις συγκεκριμένες κοινότητες ως δυνατότητα ελεύθερης θρησκευτικής δραστηριότητας. Κατά πάσα πιθανότητα, δηλαδή, το κύριο στοιχείο που αντιλαμβάνονται ακόμη οι Ρωμιοί ως διαφοροποιό τους, στο πλαίσιο της οθωμανικής κοινωνίας, είναι η θρησκευτική ετερότητά τους, και όχι τόσο η εθνική, κι αυτή επιθυμούν να τονίσουν, εκμεταλλευόμενοι το νέο νομικό τους πλαίσιο.

Με τις παραπάνω εξελίξεις στο ζήτημα της θέσης των μειονοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συμπορεύεται και η ενίσχυση της οικονομικής τους δύναμης και αυτό είναι η αρχή προς την κατεύθυνση μιας μορφής αστικοποίησης, που θα οδηγήσει αργότερα στην υιοθέτηση του εθνικισμού. Όμως, αν η πρωταρχική αιτία της υιοθέτησης του εθνικισμού είναι η οικονομική ακμή, με τη συνεπαγόμενη αστικοποίηση, τότε ποια είναι η αιτία της δημιουργίας και της ανόδου του τουρκικού εθνικισμού. Σ' αυτή την περίπτωση το ερμηνευτικό και εξελικτικό σχήμα πάλι θεωρείται λίγο πολύ δεδομένο. Η άρνηση των μειονοτήτων να συμπράξουν στην επιτυχία των στόχων του Τανζιμάτ ή ακόμα να ενστερνιστούν την εθνική ιδεολογία των Νεοοθωμανών, τον Οθωμανισμό, οδήγησε σε διάσπαση το πολυεθνικό

οικοδόμημα της αυτοκρατορίας. Από τους χωριστούς δρόμους που ακολουθήθηκαν, μέσα από τον μετασχηματισμό των θρησκευτικών κοινοτήτων σε εθνικές, προέκυψε η τουρκική εθνική συνείδηση, αφού μάλιστα είναι και η τελευταία που εμφανίζεται στο χώρο της Ανατολής (Hugh Poulton, «Ημίψηλο, γκρίζος λύκος και ημισέληνος. Ο Τουρκικός εθνικισμός και η δημοκρατία της Τουρκίας» μετάφραση Εύα Πέππα, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2000, σελ. 48).

Σε περίπτωση γενικής παραδοχής, ότι εντός των Τανζιμάτων γεννήθηκε ο εθνικός ιδεολογικός προσανατολισμός του Οθωμανισμού και σύμφωνα με τη γλωσσική παρατήρηση για την ονομασία Τανζιμάτ-ι Χαιριγιέ, γίνεται αμέσως κατανοητό, ότι η συγκεκριμένη εθνική ιδεολογία δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η επανίδρυση του παρελθόντος πολιτειακού μοντέλου δόμησης της αυτοκρατορίας με όρους, συμβολισμούς, και θεσμικές καινοτομίες που αντανάκλασαν διαθλασμένες δυτικότροπες πολιτειακές αντιλήψεις, αφήνοντας όμως άθικτα, στην πραγματικότητα, κυρίως χαρακτηριστικά στοιχεία του οθωμανικού συστήματος (Roderic H. Davison, *Osmanli Imparatorlugunda reform, 1856-1876*, τόμος 1ος, μετάφραση Osman Akmehay, Κωνσταντινούπολη 1997, σελ. 18 «η προσπάθεια του Τανζιμάτ για τη δημιουργία εθνικής ιδεολογίας στηρίχθηκε στην αρχή της ισότητας των λαών της αυτοκρατορίας, την κοινοτική τους οργάνωση και κορυφώθηκε με την ψήφιση του Συντάγματος του 1876»)

Επομένως, οι πρωτεργάτες των μεταρρυθμίσεων, οι ονομαζόμενοι αργότερα Νεοοθωμανοί, πρότειναν στην ουσία, την επιβολή στις μειονότητες μιας εθνικής ιδεολογίας, του Οθωμανισμού, με σχέση προγονική ως προς τη νεοτουρκική. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Δύση χρησιμοποίησε τους όρους Νεότουρκος-νεοτουρκικός αντί των Νεοοθωμανός-νεοοθωμανικός πολύ νωρίτερα πριν από την εμφάνιση τους στην Ανατολή (Davison, *Reform*, τόμος 1<sup>ος</sup>, σελ. 199), το γεγονός αυτό δεν μπορεί προφανώς να θεωρηθεί αποτέλεσμα σύγχυσης, αφού οι ιδέες του συγκεκριμένου κινήματος δεν έφθαναν στην Ευρώπη ως ειδήσεις αλλά οι ίδιες οι ευρωπαϊκές πρωτεύουσες με πρώτο το Παρίσι ήταν ο χώρος υποδοχής των άλλοτε διωκόμενων και άλλοτε σπουδαζόντων διανοουμένων, φορέων της ανανεωτικής κίνησης

Η αποκρυσταλλωμένη ευρωπαϊκή αντίληψη για την ιδεολογία του εθνικισμού διέγινε ξεκάθαρα παρά το παραμορφωτικό κάτοπτρο του Οθωμανισμού την κατεύθυνση προς τον αμιγή πλέον Νεοτουρκισμό (Bernard Lewis, *Τι πήγε στραβά;*

Δυτική επιρροή και μεσανατολική αντίδραση, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2002 σελ. 107-108). Αυτή λοιπόν την εξεζητημένη κατάσταση οι συγκαιρινοί παρατηρητές από τη Δύση την ονόμασαν Ανατολικό Ζήτημα, σε μια αφαιρετική προοπτική που έβλεπε ουσιαστικά το πρόβλημα ως ζήτημα πληρώσεως κενού.

Οι άνθρωποι του Τανζιμάτ όμως επιχείρησαν να πληρώσουν το κενό αντίστροφα δημιουργώντας ένα πλαίσιο φιλελευθεροποίησης που θα τους έδινε τα περιθώρια να ανασχέσουν την πορεία προς την κατάρρευση. Ο Μιδχάτ Πασά είναι θα λέγαμε ίσως ο πιο χαρακτηριστικός τύπος μεταρρυθμιστή που επιδίωξε αυτή την ανάσχεση με τις μεθόδους που ακολούθησε στη διοίκηση του Βιλαετιού (επαρχία) της Νίς (Davison, Reform, τόμος 1ος, σελ. 167- 168). Οι μέθοδοί του αποδείκνυαν πως αντιλαμβανόταν τα Τανζιμάτ, ως εκσυγχρονισμό της διοίκησης, υλοποίηση έργων υποδομής και ισονομία-ισοπολιτεία των μειονοτήτων. Ο ίδιος όμως στο τέλος της σταδιοδρομίας του τέθηκε εκποδών από το ίδιο το σύστημα και στην πραγματικότητα υπήρξε ο ισχυρός άνδρας της αυτοκρατορίας, όσο περίπου διήρκεσε και το Σύνταγμά του, δηλαδή μόνο μερικούς μήνες. Τα γεγονότα από μόνα τους υπερκέρασαν τις μεταρρυθμίσεις, γιατί αυτές αποδείχθηκαν εξισορορητικό νομικό πλαίσιο τάσεων που απέκλιναν ριζικά.

Ένα ισχυρό αποδεικτικό στοιχείο για τις προηγούμενες διαπιστώσεις είναι ο τρόπος που επιχείρησαν οι μεταρρυθμιστές να αντιμετωπίσουν το ζήτημα της ισονομίας των υπηκόων στο ζήτημα της στρατιωτικής θητείας. Στην παραδοσιακή δομή της αυτοκρατορίας ήταν αδιανόητη η ενεργή συμμετοχή στο στρατό, αν ο μη Μουσουλμάνος δεν ενστερνιζόταν πριν την ιδιότητα του Οθωμανού. Η ιδιότητα αυτή εμπεριέχει τρία προαπαιτούμενα, τη νομιμοφροσύνη στο σουλτάνο, την αποδοχή του Ισλάμ, και το να σκέπτεται και να ενεργεί κανείς ως Οθωμανός. Με τα Τανζιμάτ, η στρατιωτική θητεία καθίσταται μεν υποχρεωτική, υπάρχει όμως η δυνατότητα απαλλαγής με την πληρωμή στρατιωτικού αντισηκώματος. Οι Νεότουρκοι αργότερα, εφάρμοσαν την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, στη λογική του ελέγχου του ενεργού ανδρικού μειονοτικού πληθυσμού της αυτοκρατορίας, και αργότερα της εξόντωσής του στα Αμελέ ταμπουρού (Ζίωγου- Καραστεργίου Σ., Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική διοίκηση και η εκπαίδευση του γένους, (Κείμενα - Πηγές 1830 - 1914), Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 83-84).

Μεταξύ του παραδοσιακού αποκλεισμού των μη Μουσουλμάνων από το στρατό και των εξοντωτικών νεοτουρκικών μέτρων, είναι δυνατό να εντοπίσουμε εντελώς αφαιρετικά και σχηματικά το πνεύμα της μεταρρύθμισης. Το νομικό πλαίσιο απαιτεί τη συμμετοχή στις υποχρεώσεις, όπως ακριβώς προσδιορίζεται στους καταστατικούς χάρτες των ευρωπαϊκών χωρών. Η συμμετοχή στην άμυνα είναι θεμελιώδης υποχρέωση όσων έχουν πολιτικά δικαιώματα στο εθνικό κράτος, ενώ δίχως αυτή η κοινωνία των πολιτών παραμένει ανολοκλήρωτη. Η δυνατότητα όμως της εξαγοράς προσδιορίζει τα όρια και την αντίληψη που διέπουν το νόμο. Ο υποχρεωτικός αποκλεισμός αντικαθίσταται ουσιαστικά από την εθελούσια αποχή. Όσοι μη Μουσουλμάνοι επέμειναν στη συμμετοχή θα ήταν ένα ελάχιστο ποσοστό αποθαρρυνόμενο διαρκώς από δύο παραπληρωματικούς παράγοντες, αφενός τη συντριπτική ομόθυρη πλειοψηφία που θα έκανε χρήση της διευκόλυνσης, αφετέρου τη διατήρηση στις τάξεις διοικούντων και διοικούμενων της αρχικής μουσουλμανικής υπεροχής (Ζίωγου- Καραστεργίου Σ., Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική διοίκηση και η εκπαίδευση του γένους, (Κείμενα - Πηγές 1830 - 1914), Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 83-84).

Έντεκα χρόνια μόλις μετά την έκδοση του ρηξικέλευθου διατάγματος Χάτ-ι Χουμαγιούν το 1867, τα προσκόμματα για την είσοδο των μη Μουσουλμάνων στις παραγωγικές σχολές των ενόπλων οθωμανικών δυνάμεων ομολογούνται στο υπόμνημα του υπουργού Εξωτερικών της Πύλης προς τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη. Η αιτιολόγηση που προβάλλεται είναι, ότι οι απόφοιτοι αξιωματικοί επρόκειτο να διοικήσουν τάγματα αποκλειστικά μουσουλμανικής σύνθεσης γεγονός που ολοφάνερα θα προκαλούσε αντιδράσεις. Στην ουσία, με μία καταστρατήγηση των μεταρρυθμίσεων, δηλαδή το ότι ακόμη με τη μέθοδο της εξαγοράς παρέμεναν έξω από τις τάξεις των οπλιτών οι μη Μουσουλμάνοι, δικαιολογείται με μία άλλη. Εν τέλει, προς τα έξω θα επιτυγχανόταν η επίφαση της καθολικής υποχρέωσης-δικαιώματος και στην ουσία θα διατηρούταν, κατά το δυνατό, άθικτη η παραδοσιακή δομή της αυτοκρατορίας. Εξ αρχής ακόμη και η ονομασία του νέου οθωμανικού στρατού *Asakir-i Mansure-i Muhamedi -yye* (Νικηφόρα Στρατεύματα του Μωάμεθ) έδινε και το στίγμα της συντήρησης.

Μετά τη σχετικά σύντομη θεώρηση του Τανζιμάτ και του πλαισίου του, θα πρέπει να αναφερθούμε και στην ειδική περίπτωση της Θράκης, συγκεκριμένα, σε μια γενική εκτίμηση της σημασίας της θέσης της στην οθωμανική επικράτεια και των συνθηκών



που διαμορφώθηκαν κατά τη μακρά διάρκεια της οθωμανοκρατίας στην περιοχή αυτή.

## ΚΕΦ. 2<sup>ο</sup> Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΜΙΛΛΕΤ

Για την ολοκλήρωση μίας μελέτης για την περιοχή της Θράκης πρέπει να διευκρινιστεί ένας όρος, πολύ σημαντικός για την περιγραφή των αλλαγών την περίοδο των μεταρρυθμίσεων, ως προς τη σωστή χρονολογικά χρήση του, τον όρο μιλλέτ. Με τον όρο μιλλέτ εννοούμε τη διαίρεση της κοινωνίας σε συσσωματώσεις, με βάση τους θρησκευτικούς διαχωρισμούς. Με βάση αυτή την ομαδοποίηση, κατατάσσονται και συγκεντρώνονται οι φόροι, καθορίζεται το νομικό καθεστώς των μη μουσουλμάνων και οργανώνεται και προωθείται η εκπαίδευση από τους αρχηγούς των θρησκευτικών κοινοτήτων. Αυτό σημαίνει ότι από τη μία πλευρά ο θρησκευτικός ηγέτης έχει τη δύναμη να ελέγχει τις νοηματοδοτήσεις που θα δέχονταν οι όροι μιλλέτ και Ρωμιάς από τους λαϊκούς, θα είχε δηλαδή την εξουσία να καθορίζει το πλαίσιο του κεντρικού «μιλλί» πεδίου, από την άλλη δε πλευρά, η οθωμανική εξουσία θα νομιμοποιούταν να ορίζει το πλαίσιο του κεντρικού «οθωμανικού» πολιτικού πεδίου.

Σύμφωνα με τον Π. Κονόρτα, στις αρχές περίπου του 18<sup>ου</sup> αιώνα διαμορφώνεται η έννοια «Ρουμ μιλλέτ» με στόχο να περιγράψει από την πλευρά του οθωμανικού κράτους τα μέλη του «ταϊφά», της ομάδας των κατεξοχόν απίστων, των ορθόδοξων δηλαδή υπηκόων του, που είχε ως προϋπόθεση την ισχυρή παρουσία των Ρωμιών Φαναριωτών στις θέσεις των οσποδάρων της Μολδοβλαχίας. Επομένως, η συγκρότηση του «φαναριώτικου συστήματος» και η παράλληλη διαμόρφωση του Γεροντικού καθεστώτος στο Πατριαρχείο επιβεβαίωσε την κυριαρχία του ρωμείου-ελληνικού στοιχείου, κυριαρχία που ολοκληρώθηκε μετά την κατάργηση των αρχιεπισκοπών Πετς και Αχρίδος τα έτη 1766 και 1767 (Κονόρτας Π., Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, 17ος- αρχές 20ου αιώνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σελ. 300 )

Η εμφάνιση και πολύ περισσότερο η εμπέδωση του όρου στο νομικό πλαίσιο της αυτοκρατορίας συνδέεται με την ηγεμονία της ελληνόφωνης μεγαλοαστικής τάξης, υψηλόβαθμων στελεχών της κεντρικής εξουσίας των Φαναριωτών στο εσωτερικό του ορθόδοξου μιλλέτ. Τη στιγμή λοιπόν που το μιλλέτ θεσμοποιείται ως «Ρουμ», την ίδια ακριβώς στιγμή διαφοροποιείται στο εσωτερικό του και κυρίως ιεραρχείται σε σχέση με τις εθνο-γλωσσικές ομάδες που το συναποτελούν. Οι όροι αυτοί την περίοδο από το 1839 έως το 1908, αναγνωρίζονται θεσμικά και μέσα απ' αυτούς

νομιμοποιείται η «οθωμανικότητα» του οθωμανικού κράτους, και κατά την περίοδο από το 1908 και μετά, τα μιλλέτ καταργούνται και μέσα από την κατάργησή τους νομιμοποιείται η εθνικοποίηση των συνόλων που αυτά όριζαν.

Ο όρος μιλλέτ πιο συγκεκριμένα άρχισε από το 1875 να εκτοπίζεται στα επίσημα οθωμανικά έγγραφα από τον όρο τζεμαάτ (κοινότητα, ομάδα) για να δηλωθεί από το επίσημο κράτος η αναγνωρισμένη μη μουσουλμανική θρησκευτική κοινότητα. Ωστόσο, ο τελευταίος αυτός όρος δεν απαντά στα βεράτια του 1884 και 1901. Ίσως αυτό οφείλεται στο στερεότυπο και συντηρητικό χαρακτήρα των βερατίων. Παρόλα αυτά οι μη μουσουλμανικές θρησκευτικές κοινότητες και ιδίως αυτές που είχαν αναγνωρισμένους από το Κράτος θρησκευτικούς ηγέτες ήδη από παλαιότερες εποχές (Ορθόδοξοι, Αρμένιοι, Εβραίοι), συνέχιζαν να αποκαλούνται μιλλέτ στην καθημερινή χρήση της οθωμανικής γλώσσας.

Με εξαίρεση τη γλωσσική ανομοιογένεια των ορθοδόξων μιλλέτ, αυτό που χαρακτηρίζει την κοινωνική και πληθυσμιακή του σύσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, είναι ο διαχωρισμός των ελληνόφωνων, σε αυτούς που έφεραν την οθωμανική υπηκοότητα και σε αυτούς που έφεραν την ελληνική υπηκοότητα, διάκριση που δε γίνεται εύκολα ορατή, αλλά και με ελλιπείς πληροφορίες. Η ίδρυση του Ελληνικού κράτους προκάλεσε ρήξη της συνέχειας του οθωμανικού εδαφικού χώρου με άμεση επίδραση στη θεσμική ενότητα των Ρωμιών (Σία Αναγνωστοπούλου, Μικρά Ασία, 19<sup>ος</sup>-1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, από το μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 309)

Σύμφωνα με την Αναγνωστοπούλου, ο όρος «μέση αστική τάξη» αναφέρεται στα παράλια της Μικράς Ασίας, διακρίνοντάς την από την «ελληνο-οθωμανική αστική τάξη» των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης, λόγω της μικρής οικονομικής της επιφάνειας, και των επαγγελματικών της ενασχολήσεων (ιατρική, δικηγορία, τράπεζες, εμπόριο). Ακόμα λόγω της ταυτότητάς της, μιας και τα μέλη της υιοθετούσαν την ελληνική ταυτότητα παραμερίζοντας τον οθωμανισμό, τον οποίο επέλεξαν οι νέο-Φαναριώτες μεγαλοαστοί, μεγαλέμποροι, μεγαλοτραπεζίτες και ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι, στο όνομα της οθωμανικής νομιμότητας, την οποία επιδίωκαν να διαφυλάξουν, εφόσον χάρη σε αυτή απολάμβαναν τα οφέλη του πλούτου και της εξουσίας που διατηρούσαν (Σία Αναγνωστοπούλου, Μικρά Ασία,

19<sup>ος</sup>-1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, από το μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 300-320)

Η ίδια συγγραφέας αναλύει, ότι η «μέση αστική τάξη» συγκροτείται στο πλαίσιο των Οθωμανικών Μεταρρυθμίσεων, οι οποίες με τη σειρά τους ευνόησαν την μετανάστευση πολλών Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, συμβάλλοντας στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και στη δημιουργία καινούργιων επαγγελματιών όπως δασκάλων, καθηγητών, δημοσιογράφων.

Όσον αφορά στην ελληνική περίπτωση, η Αυτοκρατορία δεν κατάφερε να θεσπίσει καθεστώς διάκρισης μεταξύ Ελλήνων και Ρωμιών υπηκόων, κάνοντας δυσδιάκριτα τα όρια των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων τους, προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση, με αποτέλεσμα τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία ορίζουμε αυτή την τάξη να μην είναι μόνο οικονομικά αλλά και πολιτικά.

Κυρίως οι έμποροι άσκησαν τις οικονομικές και κοινωνικές τους δραστηριότητες εκτός του κοινωνικού σχηματισμού στον οποίον θεωρούσαν ότι ανήκουν σε εθνικό επίπεδο. Το παραπάνω δε φαίνεται να αντιπροσωπεύει το σύνολο των Ρωμιών που διαβιούσαν στα όρια της Θράκης, αλλά σε μερικούς πλούσιους, που διατήρησαν ή υιοθέτησαν ακόμα την ελληνική υπηκοότητα με σκοπό την εξυπηρέτηση των φορολογικών και οικονομικών τους συμφερόντων. Επίσης υπήρχε και μια ισχυρή μερίδα ελληνόφωνων εμπόρων και επιστημόνων, Οθωμανών ή Ελλήνων υπηκόων, οι οποίοι στα πλαίσια των κοινωνικο- πολιτικών αλλαγών, που διήλθε η αυτοκρατορία ή λόγω των σπουδών τους στην Ελλάδα, ενστερνίστηκαν τα κελεύσματα του ελληνικού εθνικισμού, ενισχύοντας ταυτόχρονα και την εθνική εκπαίδευση.

### **ΚΕΦ. 3<sup>ο</sup> ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗ**

Το φλέγον ζήτημα περί της θεοκρατικής ή κοσμικής υφής της οθωμανικής άρχουσας τάξης, θα πρέπει να εξεταστεί αφού προηγουμένως εξετάσουμε τον όρο κοσμικός και τη σημασία του. Ο όρος κοσμικός- λαϊκός χαρακτηρίζει τον τρόπο ζωής και σκέψης που δεν ανήκει στην τάξη των κληρικών, και στη θρησκευτικότητα. Επίσης σε αντίθεση με τη λογική δεν υπάρχει πουθενά θρησκεία με κοσμική στάση (İlber Ortaylı, Ο πιο μακρύς αιώνας, ό. π., σελ. 295-296 )

Αρχικά θα πρέπει να εξετάσουμε την περιγραφή της κοσμικής τάξης. Ορισμένοι δηλώνουν ότι περικλείει ομάδες που ανήκουν σε κάθε θρησκεία και πίστη, αποδεχόμενοι την εκκοσμίκευση. Σε άλλη περίπτωση υποδηλώνεται ότι ρυθμιστής της κοινωνικής ζωής αποτελεί ένα νομικό καθεστώς στηριζόμενο σε εξω-θρησκευτικές πηγές όπου υπερέχουν νομικές προδιαγραφές. Η λεγόμενη κοσμική κοινωνία σημαίνει ένα κοινωνικό καθεστώς, όπου υπάρχει μια νομική διαδικασία και ζουν άτομα διαφορετικής θρησκείας και φύλου με ίσους όρους. Με λίγα λόγια, όταν μια κοινωνία έχει θρησκευτική ανοχή και μπορεί να εφαρμοστεί μια νομική διαδικασία που εμπνεύστηκε από τέτοιου είδους μη θρησκευτικές πηγές, όπως ακριβώς συνέβη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στην παλαιά ρωμαϊκή και στην Αυτοκρατορία του Τζενγκιζ χαν.

Σε μια κοινωνία δεν μπορεί να γίνεται λόγος για εκκοσμίκευση, αν κάθε θρησκευτική κοινότητα δεν διοικείται με τους ίδιους νόμους, αν υπάρχουν διαφορετικές ρυθμίσεις και προδιαγραφές για τις γυναίκες και τους άνδρες που στηρίζονται στη θρησκευτική πίστη, όπως ανισότητα στην κληρονομιά, έκπτωση στη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή και διαφορετικότητα, και μάλιστα όταν ισχύει μόνο για μια ορισμένη τάξη, όπως λόγου χάρι για τους κληρικούς.

Η εκκοσμίκευση μπορεί να πραγματοποιηθεί για όλες τις κοινωνικές ομάδες, εφόσον καθοριστεί ότι αυτή δεν προσδίδει σε καμία από αυτές θρησκευτική υπεροχή και ιδιαιτερότητα, και ότι είναι ισότιμη με την κεντρική σύγχρονη κοινωνική δομή. Επομένως η εκκοσμίκευση, μέχρι κάποιο σημείο, είναι συνδεδεμένη με την πραγματοποίηση των προϋποθέσεων της σύγχρονης κοινωνίας. Μόνον που αυτή η ιδεολογία στο επίπεδο μιας σαφούς κοινωνικής εξέλιξης μπορεί και να επιταχύνει τη

νέα δικαιοσύνη και την ανάπτυξη νέων κοινωνικών στρωμάτων, όπως η εμφάνιση μιας νέας αστικής τάξης.

Στο ερώτημα εάν η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρξε πράγματι ένα θεοκρατικό κράτος, οι απαντήσεις ποικίλουν και το θέμα βρίσκεται υπό συζήτηση. Το οθωμανικό κράτος ως προς τη διοίκηση και τη δικαιοσύνη περιγράφεται ως ένα σύστημα στο οποίο κυριαρχούν οι θεϊκοί νόμοι: " Η θρησκεία του κράτους είναι το Ισλάμ, οι νόμοι πηγάζουν από την ισλαμική θρησκεία", με τη φράση αυτή, συνοψίζουν τις θέσεις τους και περιγράφουν το οθωμανικό κράτος ως ένα κράτος που στηρίζεται στον Ιερό Νόμο.

Σε αντίθεση με την παραπάνω άποψη, ιστορικοί συγγραφείς όπως ο Σταματόπουλος Δ. και ο Κονόρτας Π. υποστηρίζουν ότι στην οθωμανική κοινωνία επιδείχτηκε ανοχή και στις μη μουσουλμανικές ομάδες, όπως για παράδειγμα τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης από διάφορους σουλτάνους, κατά την περίοδο των Τανζιμάτων, προέβλεπε τη συγκρότηση «ειδικών συμβουλίων», και αυτή ακριβώς είναι η εκκοσμίκευση (Σταματόπουλος Δ., Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση, Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003, σελ. 35-36 και Κονόρτας Π., Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, 17ος- αρχές 20ου αιώνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σελ. 315-361 )

Μια ομάδα συγγραφέων ιστορικών με κυριότερο εκπρόσωπο τον Τούρκο ιστορικό Omer Lutfi Barkan, θεωρούν ότι στην οργάνωση του οθωμανικού κράτους και της κοινωνικής του ζωής πάνω από τους ιερούς νόμους βρίσκονταν οι νόμοι που θεσπίζονταν από την κοσμική εξουσία, τα ήθη και τα έθιμα, και πως γι αυτόν το λόγο δεν είναι πολύ εύκολο να θεωρηθεί το οθωμανικό κράτος ως θεοκρατικό.

Στην πραγματικότητα, όταν παρατηρήσει καλύτερα κανείς αυτή την οργάνωση θα διαπιστώσει ότι επαληθεύεται αυτή η άποψη. Οι κανονισμοί που καθορίζουν την κρατική ζωή και το καθεστώς της γης δεν βρίσκονταν σε αρμονία με το θεοκρατικό δίκαιο. Ο Οθωμανός καδής στηριζόταν, κατά κανόνα, στο εθμικό δίκαιο παρά στον ιερό νόμο, όχι μόνο για θέματα οικονομικής φύσεως ή σχετικά με τη γαιοκτησία, αλλά, μερικές φορές, και για ζητήματα σχετικά με το οικογενειακό δίκαιο.

Θεωρητικά, είναι δύσκολο να ισχυριστεί κανείς με απόλυτη βεβαιότητα, ότι το οθωμανικό κράτος δεν υπήρξε παράλληλα και θεοκρατικό. Εξετάζοντας την οργάνωση της κοινωνίας βρισκόμαστε μπροστά σε ένα θρησκευτικό και παραδοσιακό καθεστώς. Καταλήξαμε λοιπόν, στο ότι το κοσμικό κράτος είναι εκείνο που εξασφαλίζει σε όλη την επικράτεια για όλους τους πολίτες τους ίδιους νόμους, άρα από αυτήν την άποψη είναι ένα κράτος συγκεντρωτικό. Βεβαίως, αυτή η ιδιαιτερότητα σημαίνει την απαλοιφή θρησκευτικών νόμων και διακρίσεων για διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων, όπως άνδρες και γυναίκες, και για τους πιστούς διαφορετικών θρησκειών (Ortaylı I, Ο πιο μακρύς αιώνας, ό. π., σ. 300-340).

## **ΚΕΦ. 4° ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ Ο ΚΡΙΜΑΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ**

### **4.1 Το Αυτοκρατορικό Διάταγμα του Χάτ-ι Σερίφ το 1839**

Η απόπειρα του Σελίμ Γ' (1789-1807) να αναδιοργανώσει το στράτευμα με την ίδρυση ενός τακτικού στρατού ευρωπαϊκού τύπου, του Νιζαμί Τζεντίντ, συνάντησε την αντίδραση των Γενιτσάρων και τελικά κόστισε στον ίδιο και στο διάδοχό του Μουσταφά Δ', το θρόνο και τη ζωή του. Ο Σελίμ απέτυχε επίσης να ελέγξει τη δράση των Αγιάννηδων, των ισχυρών τοπαρχών που αντλούσαν τη στρατιωτική και οικονομική τους δύναμη περισσότερο από τους δεσμούς που είχαν με την τοπική κοινωνία και λιγότερο από τη βούληση της Πύλης. Ο Μαχμούτ Β' (1808-1839) υποχρεώθηκε αμέσως μετά την άνοδό του στο θρόνο να συνάψει με τους Αγιάννηδες μια συμφωνία που εξασφάλιζε την ηγετική θέση των τελευταίων στις επαρχίες. Κατάφερε όμως μέσα στα είκοσι ένα χρόνια της βασιλείας του να ανατρέψει τον αρνητικό συσχετισμό δυνάμεων ((Νεοκλής Σαρρής, Οσμανική Πραγματικότητα- για τη διοικητική διαίρεση του Οσμανικού κράτους, 2ος τόμος, εκδόσεις Αρσενίδη και ΣΙΑ, Αθήνα, σελ. 524-525).

Παρά το γεγονός ότι αυτή την εποχή η Αυτοκρατορία υπέστη βαριά πλήγματα, όπως την ανακήρυξη της Σερβίας σε αυτόνομη ηγεμονία και της Ελλάδας σε ανεξάρτητο εθνικό κράτος, δύο ήττες σε ισάριθμους ρωσοτουρκικούς πολέμους και δύο ατυχείς αναμετρήσεις με τον αιγύπτιο υποτελή της Μοχάμεντ Αλή, η κεντρική εξουσία στερεώθηκε και τέθηκαν οι βάσεις ενός συγκεντρωτικού διοικητικού μηχανισμού.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο σουλτάνος Μαχμούτ Β', για να αποτρέψει τη διάλυση της αυτοκρατορίας, αναγκάστηκε να πάρει δραστικά μέτρα, προκειμένου να περιορίσει τη δύναμη των ισχυρών Οθωμανών τοπαρχών, των Γενιτσάρων, της ανώτερης γραφειοκρατίας και των προσηλωμένων στην παράδοση μουσουλμάνων ουλεμά, επίσης να αμβλύνει τις διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στους μουσουλμάνους και τους μη μουσουλμάνους υπηκόους του. Άλλωστε, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις της εποχής, ιδιαίτερα η Μ. Βρετανία και η Γαλλία, που για δικούς τους λόγους η καθεμιά, επιθυμούσαν τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πίεζαν το σουλτάνο να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις, οι οποίες θα μετέτρεπαν



σταδιακά το θεοκρατικό κράτος των απογόνων του Οσμάν σε καθαρά κοσμικό-ευρωπαϊκό.

Ο Μαχμούτ Β΄ πρώτα καθυπέταξε τους Αγιάννηδες και τους ανάγκασε να δεχτούν την πρωτοκαθεδρία της Πύλης και κατόπιν στα 1826, διέλυσε βίαια το γενιτσαρικό σώμα, το γεγονός που έμεινε στην ιστορία ως *Vaka-i Hayriye* ή *Hayliye Olay*, δηλαδή αίσιο γεγονός. Μ' αυτόν τον τρόπο όχι μόνο παραμέρισε μια σημαντική εστία αντίδρασης κατά των στρατιωτικών μεταρρυθμίσεων, αλλά εξαφάνισε το μοναδικό θεσμό που εξέφραζε το λαϊκό αίσθημα των μουσουλμάνων των αστικών κέντρων. Πράγματι, οι Γενίτσαροι είχαν από καιρό διεισδύσει στις συντεχνίες και είχαν συμβάλει με το κύρος τους στην ισχυροποίηση των τελευταίων μέσω μονοπωλιακών παραχωρήσεων.

Οι συντεχνίες ως οργανώσεις επαγγελματιών της πόλης, κυρίως τεχνιτών, είχαν φορολογικές και διοικητικές αρμοδιότητες εντός των ορίων κάθε επαγγέλματος. Οι συντεχνίες, συχνότερα οργανωμένες ανά θρήσκευμα αλλά ενίοτε και μεικτές, είχαν συγκεκριμένη διοικητική ιεραρχία που προέκυπτε με αρχαιρεσίες ανάμεσα στα μέλη τους. Βασική αποστολή τους ήταν η συλλογή των φόρων που ανήκαν στο κράτος, ο έλεγχος της διαδικασίας παραγωγής και η διαφύλαξη του επαγγελματικού ήθους. Το 18<sup>ο</sup> αιώνα οι συντεχνίες απέκτησαν μεγαλύτερη ανεξαρτησία έναντι της αποδυναμωμένης κεντρικής διοίκησης και άρχισαν να παίζουν σημαντικό ρόλο στη διοίκηση της κοινότητας (Παπούλια Δ. Βασιλική. Από την Αυτοκρατορία στο Εθνικό Κράτος, Ιδεολογικές και Κοινωνικές Προϋποθέσεις της Πολιτικής Οργάνωσης των Χωρών της Χερσονήσου του Αίμου, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2003 σελ. 300-301)

Η διάλυση των Γενιτσάρων άνοιγε λοιπόν το δρόμο για την καθυπόταξη των συντεχνιών ως κοινωνικών συσσωματώσεων και ως θεσμού με προνομιακή θέση στην οργάνωση της παραγωγής και της αγοράς, προς όφελος της κεντρικής εξουσίας και του διεθνούς εμπορίου. Η εμπορική αγγλο-οθωμανική συνθήκη του 1838, που επέβαλε τον φιλελευθερισμό στο εμπόριο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με την Ευρώπη, ήταν ακόμη ένα βήμα στην ενσωμάτωση της οθωμανικής οικονομίας στη διεθνή αγορά.

Τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του Μαχμούτ Β΄ συνέχισε ο διάδοχός του Αμπντούλ Μετζίτ Χαν (1839-1861), ο οποίος, θέτοντας σε εφαρμογή τα σχέδια του

προκατόχου του, εξέδωσε αμέσως μετά από την ανάρρησή του στο θρόνο στην Κωνσταντινούπολη το αυτοκρατορικό διάταγμα Χάτ-ι Σερίφ του Γκιουλχανέ. Το διάταγμα κοινοποιούσε την ανάληψη μεταρρυθμιστικού έργου, που συνοψιζόταν υπό τον όρο Τανζιμάτ ως μεταρρύθμιση ή τακτοποίηση, με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών ζωής στην Αυτοκρατορία και έμελλε να εγκαινιάσει μια εποχή αλλαγών στη ζωή των υπηκόων σ' όλη την οθωμανική επικράτεια.

Επίσημα έχει καθιερωθεί από την ιστοριογραφία η εποχή του Τανζιμάτ, δηλαδή των μεταρρυθμίσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να αρχίζει το 1839 με το περίφημο διάταγμα του Γκιουλχανέ. Στις 3 Νοεμβρίου το 1839 ο νέος σουλτάνος Αμπντούλ Μετζίτ συγκάλεσε τους υπουργούς του και τους αντιπροσώπους των ξένων δυνάμεων, στον κήπο των Ρόδων του παλατιού Τοπ Καπί. Εκεί εξέδωσε και διαβάστηκε το ομώνυμο αυτοκρατορικό διάταγμα (Mehrad Kia, *The Ottoman Empire*, Greenwood Press 2008, σελ. 115-116).

Το διάταγμα αυτό, που είχε συντάξει και υπήρξε κύριος εμπνευστής του ο Υπουργός Εξωτερικών Μουσταφά Ρεσίντ Πασά, και υπό την ασφυκτική πίεση των ευρωπαϊκών δυνάμεων, αποτελούσε την έγγραφη πρόθεση του οθωμανικού κράτους για βασικές μεταρρυθμίσεις. Το κράτος παρείχε εγγυήσεις για τη ζωή, την τιμή και την περιουσία των υπηκόων. Υποσχόταν ένα ευνοούμενο σύστημα φορολόγησης που θα αντικαθιστούσε το σύστημα εκμίσθωσης των φόρων και τα ιδιαίτερα προνόμια, οργάνωση του συστήματος κατάταξης στο στρατό και ισότητα απέναντι στο νόμο όλων των υπηκόων, ανεξαρτήτως θρησκευόμενου και εθνικότητας (ό. π. Mehrad Kia σελ. 115-116).

Κύριοι φορείς του εκσυγχρονιστικού πνεύματος του Τανζιμάτ, ήταν η γραφειοκρατική υπαλληλία που είχε ενισχύσει ο σουλτάνος Μαχμούντ Β'. Αυτός ο γραφειοκρατικός μηχανισμός είναι που θα προσπαθήσει να επαναφέρει την εξουσία στο κέντρο από την περιφέρεια, επιπρόσθετα η πραγματική εξουσία μεταφέρεται από την Υψηλή Πύλη των σουλτάνων στο παλάτι του Μεγάλου Βεζίρη ή πλέον πια Πρωθυπουργού. Οι νέες ελίτ κάλυψαν το κενό εξουσίας των αδύναμων σουλτάνων (ό. π. Zürcher σελ. 98- 100).

Μετά τις οδυνηρές ήττες που είχε γνωρίσει η αυτοκρατορία στα πεδία των μαχών, είχε γίνει κατανοητό πως μέχρι την αναγέννηση του στρατού και την πλήρη εξίσωσή του με τους σύγχρονους του ευρωπαϊκούς, η άμυνα του κράτους θα βασιζόταν στη

διπλωματία. Καθώς η εξουσία μετατοπίστηκε στους γραφειοκράτες έγιναν παντοδύναμοι, επομένως ήταν ευνόητο για τον Υπουργό Εξωτερικών να είναι και Πρωθυπουργός, κυριαρχώντας σε αυτά τα αξιώματα οι : Μουσταφά Ρεσίντ Πασά (1800- 1858), Κετζεζιζαντέ Φουάτ (1815- 1869) και Μεχμέτ Εμίν Πασά (1815- 1871), τρεις προσωπικότητες που διαμόρφωσαν την περίοδο Τανζιμάτ (The Cambridge History of Turkey, Vol 4: Turkey in the Modern World, Cambridge University Press, 2006, σελ. 13-14).

Ο Μουσταφά Ρεσίντ Πασά θεωρείται η επιτομή του πνεύματος των αντρών του Τανζιμάτ (tanzimatgitlar). Σημαντικό σημείο στην καριέρα του ήταν η υπηρεσία ως πρέσβης στο Παρίσι (1834- 1836) και έπειτα στο Λονδίνο (1836- 1837). Στην Ευρώπη ήρθε σε επαφή με σημαντικούς ανθρώπους της εποχής του, όπως τον Metternich και τον Palmerston. Σημαντικό σημείο επίσης για τον εκσυγχρονισμό της αυτοκρατορίας, ήταν και η πολιτική βούληση των Άγγλων για τη διατήρηση της αυτοκρατορίας ως αντίβαρο στο ρωσικό επεκτατισμό (Stanford Shaw- Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. II.: Reform, Revolution and Republic: The rise of Modern Turkey, 1808- 1975, Cambridge University Press 1977, σελ. 59- 61).

Η διακήρυξη του Τανζιμάτ βρήκε ένθερμη υποστήριξη και συμπαράσταση από αυτό που παρακινδυνευμένα θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως οθωμανική αστική τάξη, όχι όμως με τη δυτική έννοια του όρου αλλά ως η τάξη κυρίως των μουσουλμάνων που είχαν λάβει ευρωπαϊκή παιδεία, στελέχωναν την γραφειοκρατία της αυτοκρατορίας, επιθυμούσαν τη διατήρησή της και κατ' επέκταση την ενδυνάμωσή της μέσα από τις μεταρρυθμίσεις.

Περισσότερο υποστηρικτές των μεταρρυθμίσεων από την πλευρά των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, υπήρξαν η Γαλλία και η Μ. Βρετανία. Οι Οθωμανοί μεταρρυθμιστές έδιναν προτεραιότητα στη σημασία του δικαίου ως κριτήριο για την οργάνωση της κοινωνίας, και τους ασκήθηκε οξεία κριτική γι' αυτό, ότι δηλαδή προσπαθούσαν να μιμηθούν τα δυτικά πρότυπα (Παπούλια Δ. Βασιλική. Από την Αυτοκρατορία στο Εθνικό Κράτος, Ιδεολογικές και Κοινωνικές Προϋποθέσεις της Πολιτικής Οργάνωσης των Χωρών της Χερσονήσου του Αίμου, Εκδόσεις Βάνιας 2003, σελ. 322-323)

Πολλοί όμως υπήρξαν και οι πολέμοί του. Στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας πολλοί μουσουλμάνοι διαμαρτύρονταν για την εξίσωσή τους με τους μη μουσουλμάνους και αναφέρονταν στο ισλαμικό δίκαιο- Σεριάτ, με την αιτιολογία πως τα νέα προνόμια των μη μουσουλμάνων δε συμβάδιζαν με τον ιερό ισλαμικό νόμο. Όλη αυτή η οργή για τη νέα εξισωτική κατάσταση οδήγησε σε φήμες ότι οι νέες μεταρρυθμίσεις ήταν έργο των απίστων με στόχο την κατάρρευση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Με βάση επίσης το διάταγμα Χάτ-ι Σερίφ του Γκιουλχανέ, με το οποίο εγκαινιάστηκε η περίοδος των μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ, καταργήθηκε η κατηγορία των «ραγιάδων», δηλαδή των φορολογούμενων υπηκόων χωρίς δικαιώματα, καταργήθηκαν οι διακρίσεις σε βάρος των μη μουσουλμάνων και όλοι οι υπήκοοι του σουλτάνου απέκτησαν ίσα δικαιώματα. Αν και τα μέτρα αυτά δεν ήταν δυνατό να λύσουν ως δια μαγείας τα χρονίζοντα προβλήματα που ταλάνιζαν την αυτοκρατορία, μολαταύτα φαίνεται ότι είχαν θετικές επιπτώσεις στη ζωή των κατοίκων των περιοχών εκείνων στις οποίες ζούσαν μεικτοί πληθυσμοί. Ειδικότερα, στη μείζονα Θράκη από την εποχή αυτή και μετά παρατηρήθηκε μια συνεχώς εντεινόμενη οικονομική ανάπτυξη, στην οποία ο ρόλος των χριστιανών κατοίκων της περιοχής ήταν ιδιαίτερα σημαντικός.

Όμως και οι μη μουσουλμάνοι δεν ήταν απόλυτα σύμφωνοι με τις μεταρρυθμίσεις, οι Έλληνες για παράδειγμα εξισώθηκαν με τις άλλες μη μουσουλμανικές ομάδες ενώ μέχρι πριν την περίοδο Τανζιμάτ ήταν οι πιο προνομιούχοι μη μουσουλμάνοι, επίσης δεν επιθυμούσαν να στρατευούνται. Από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις, η Αυστρία του Metternich υπήρξε επιφυλακτική στο Τανζιμάτ ενώ η Ρωσία στις μεταρρυθμίσεις της Πύλης διέβλεπε την αυξανόμενη αγγλική επιρροή που είχε αντιρωσική αιχμή (Παπούλια Δ. Βασιλική. Από την Αυτοκρατορία στο Εθνικό Κράτος, Ιδεολογικές και Κοινωνικές Προϋποθέσεις της Πολιτικής Οργάνωσης των Χωρών της Χερσονήσου του Αίμου, Εκδόσεις Βάνιας 2003,σελ. 322-323).

Μεγαλύτερη σημασία όμως από τις διατάξεις τις ίδιες είχε εκτός από το γεγονός ότι αφορούσαν όλους τους υπηκόους ανεξαρτήτως θρησκευματος ή κοινωνικής θέσης, το ότι δήλωναν ρητά την απόφαση της κεντρικής εξουσίας να καινοτομήσει. Παρά την αναφορά στις παλαιές δόξες της αυτοκρατορίας στην αρχή του κειμένου, στο διάταγμα γινόταν σαφές ότι οι αλλαγές που προτείνονταν ήταν "αλλοιούσαι και ανανεούσαι εντελώς τας αρχαίας συνηθείας". Με αυτόν άλλωστε τον τρόπο

ερμηνεύτηκαν τόσο από τους ίδιους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας όσο και από τους Ευρωπαίους.

Τέλος, δεν είναι τυχαίο ότι το διάταγμα εκδόθηκε σε μια εποχή που η αυτοκρατορία χρειαζόταν την υποστήριξη των ευρωπαϊκών Δυνάμεων για να αντιμετωπίσει τον αιγύπτιο υποτελή της Μοχάμεντ Αλή, με τον οποίο είχε εμπλακεί εκ νέου σε έναν καταστροφικό γι' αυτήν πόλεμο. Στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων που θα απέτρεπαν τη διάλυση της αυτοκρατορίας, θα ορθολογικοποιούσαν τη διοίκηση και θα διευκόλυναν τη διείσδυση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου, η Πύλη μπορούσε να λογαριάζει στη συμπαράσταση των δυνάμεων της Δυτικής Ευρώπης και κυρίως της Μ. Βρετανίας.

#### **4.2 Ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853- 1856): Επιπτώσεις και μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία**

Τον Ιανουάριο του 1856, ο Κριμαϊκός Πόλεμος έλαβε απρόσμενη τροπή όταν η Αυστρία αποφάσισε να αναμιχθεί. Πιο συγκεκριμένα, προειδοποίησε τη Ρωσία ότι εάν δεν δεχόταν τον τερματισμό των εχθροπραξιών και δεν προσερχόταν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, θα αναλάμβανε στρατιωτική δράση εναντίον της. Στο μεταξύ, οι ρωσικές δυνάμεις αντιμετώπιζαν ήδη δυσκολίες στην αναμέτρηση τους τόσο με τους Οθωμανούς όσο και με τους Αγγλογάλλους. Το ενδεχόμενο ενός τριμέτρου πολέμου, που μπορούσε να έχει ολέθριες επιπτώσεις για τη Ρωσία, οδήγησε τον τσάρο σε συμβιβασμό.

Τον Μάρτιο του 1856, στο Παρίσι τα αντιμαχόμενα μέρη υπέγραψαν συνθήκη ειρήνης, η οποία μεταξύ άλλων προέβλεπε: την αποστρατιωτικοποίηση του Εύξεινου Πόντου και τον ελεύθερο διάπλου του από τους εμπορικούς στόλους όλων των κρατών. Με το ίδιο κείμενο, οι εμπλεκόμενες πλευρές αναγνώριζαν την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ενώ η Ρωσία υποχρεωνόταν να παραιτηθεί από το ρόλο της «προστάτιδας» των χριστιανών υπηκόων του σουλτάνου.

Η Συνθήκη του Παρισιού στην ουσία προσπάθησε να ικανοποιήσει τα αιτήματα όλων των πλευρών. Και εν μέρει τα κατάφερε. Οι Ρώσοι πέτυχαν την ανεμπόδιστη έξοδο τους στη Μεσόγειο. Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι κατόρθωσαν να περισώσουν τη σύμμαχο αυτοκρατορία και μαζί της τα προνόμια που αυτή τους παρείχε, ενώ οι

Οθωμανοί κατάφεραν να απαλλαγούν από τη ρωσική παρεμβατικότητα στα εσωτερικά τους.

Ο Κριμαϊκός Πόλεμος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ορόσημο. Η έκρηξη του έκλεινε τις εκκρεμότητες μιας εποχής, ενώ η λήξη του άνοιγε το κεφάλαιο μιας άλλης. Για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σηματοδότησε την αρχή μιας περιόδου, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας υπήρξαν οι μεγάλες αντιθέσεις. Οι εθνικοί οραματισμοί και οι επιδιώξεις πέρασαν σε δεύτερη μοίρα. Για τους Έλληνες υπηκόους του σουλτάνου δε, τα πράγματα ξεκαθάρισαν ακόμα περισσότερο. Η μεταστροφή της ρωσικής πολιτικής έναντι τους δεν άφηνε περιθώρια για παρερμηνείες. Στο εξής, δεν θα μπορούσαν να συνδέουν τις προσδοκίες τους αλλά και να αναμένουν βοήθεια από το λεγόμενο και «ξανθό γένος». Αυτό κατέστη ακόμα πιο ξεκάθαρο, όταν σχεδόν μια εικοσαετία αργότερα, οι Ρώσοι φάνηκε να ευνοούν τις βουλγαρικές διεκδικήσεις.

Οι ελληνικές εξεγέρσεις του 1853-54, η έκταση τους, η συμμετοχή του ελληνικού κράτους, τους έπεισαν πως για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους στη Βαλκανική, χρειαζόνταν έναν πιο ελέγξιμο σύμμαχο. Γι' αυτό και στράφηκαν προς τους Βούλγαρους. Το ελληνικό στοιχείο πολυπληθέστερο, διέθετε ήδη ως σημείο αναφοράς την Ελλάδα, και κάθε κίνηση που θα προκαλούσε την ενεργοποίησή του, μπορούσε να αναζωπυρώσει πάθη, η διαχείριση των οποίων δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Αν ο ελληνισμός θεωρηθεί ένας γίγαντας εν υπνώσει λόγω της αριθμητικής του έκτασης και της διασποράς του σε όλη την οθωμανική επικράτεια, οι Ρώσοι και όχι μόνο αυτοί, φρόντιζαν να τον κρατούν κοιμισμένο, τουλάχιστον στο βαθμό που δεν τους ήταν χρήσιμος.

### **4.3 Το Αυτοκρατορικό Διάταγμα του Χάτ-ι Χουμαγιούν το 1856**

Σε μια δύσκολη στιγμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου, εκδόθηκε το δεύτερο και περισσότερο ρηξικέλευθο μεταρρυθμιστικό διάταγμα. Μετά την υπογραφή της συνθήκης των Παρισίων το 1856, με την οποία έληξε ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856), ο Αμπντούλ Μετζίτ εξέδωσε νέο αυτοκρατορικό διάταγμα, το γνωστό ως «Χάτ-ι Χουμαγιούν», θέτοντας σε εφαρμογή ένα ευρύτατο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων.

Με βάση τα νέα αυτά μέτρα καθιερώθηκε η ισονομία και η ισοπολιτεία όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους, διασφαλίστηκε η ζωή, η ελευθερία και η περιουσία τους, καταργήθηκε το σύστημα εκμίσθωσης της γης- ιλτιζάμ, καταργήθηκε η αναγκαστική εργασία (αγγαρεία), επιτράπηκε η ιδιοκτησία της γης σε όλους τους υπηκόους, καθιερώθηκε η συμμετοχή και των μη μουσουλμάνων στα όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης και της απονομής της δικαιοσύνης και, τέλος, επήλθαν σοβαρές αλλαγές τόσο στο διοικητικό, όσο και στο δημοσιονομικό σύστημα του κράτους.

Όπως το Χάτ- ι Σερίφ (Hatt-i Serif) στα 1839, έτσι και το Χάτ- ι Χουμαγιούν (Hatt-i Humayun), το δεύτερο μείζον μεταρρυθμιστικό διάταγμα, εκδόθηκε εν τω μέσω μιας περιόδου κρίσης, στις 18 Φεβρουαρίου 1856, ενάμιση μήνα πριν υπογραφεί στο Παρίσι η συνθήκη ειρήνης που τερμάτισε τον Κριμαϊκό πόλεμο. Η πίεση που άσκησαν στην Πύλη, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία υπήρξε πολύ έντονη και εξηγεί σε ορισμένα σημεία την τολμηρότητα του κειμένου. Πράγματι, το νέο διάταγμα δεν αρκούσαν στην επιβεβαίωση των μεταρρυθμιστικών αρχών εκείνου του 1839, αλλά προσδιόριζε με σαφή τρόπο τα νέα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν και χρησιμοποιούσε αρκετά ριζοσπαστική γλώσσα, μιλώντας μεταξύ άλλων για την κοινότητα των "πεπολιτισμένων εθνών", για την πρόοδο και τα "φώτα του πολιτισμού", ενώ δεν έκανε καμία μνεία στο ένδοξο παρελθόν της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Το Χάτ- ι Χουμαγιούν έδινε μεγάλη έμφαση στην ισότητα όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας σε ζητήματα φορολογίας, στη συμμετοχή τους άνευ διακρίσεων στο υπαλληλικό σώμα, σε όλα τα διοικητικά και δικαστικά όργανα, στην εισαγωγή στις στρατιωτικές σχολές και στην εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας, η οποία δε θα αποτελούσε πια προνόμιο και αποκλειστικό βάρος των μουσουλμάνων. Η νομιμότητα των μιλλέτ, των πολιτικοθρησκευτικών οργανώσεων των μη μουσουλμάνων, επιβεβαιωνόταν, γινόταν όμως λόγος για την αναγκαιότητα μεταρρύθμισης της λειτουργίας τους, με τέτοιο τρόπο ώστε να συμπεριληφθούν περισσότεροι λαϊκοί στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Ως προς τη φορολογία, το διάταγμα επαγγελλόταν εκ νέου την κατάργηση του ιλτιζάμ και την αντικατάστασή του από ένα σύστημα άμεσης είσπραξης των φόρων. Τέλος, οριζόταν η κωδικοποίηση του ποινικού και του εμπορικού δικαίου, η ίδρυση

τραπεζών, η δυνατότητα αλλοδαπών να κατέχουν ακίνητη περιουσία εντός της αυτοκρατορίας, η παροχή διευκολύνσεων στην εισαγωγή ευρωπαϊκού κεφαλαίου και η ίδρυση μεικτών δικαστηρίων για την εκδίκαση ποινικών και εμπορικών υποθέσεων ανάμεσα σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους.

Βασικός άξονας του κειμένου ήταν η αρχή της ισότητας, η οποία σε συνδυασμό με την αρχή της αντιπροσώπευσης και την έμφαση που δινόταν στην έννοια του πατριωτισμού, προσέγγιζε τη μοντέρνα αντίληψη της εθνικότητας, η οποία με τη σειρά της βρισκόταν υπό διαμόρφωση ακριβώς εκείνη την εποχή στην Ευρώπη. Τέτοιες αντιλήψεις όμως βρίσκονταν σε αντίθεση με την παραδοσιακή πολιτική ιδεολογία της αυτοκρατορίας και την ίδια τη νομιμοποίηση της σουλτανικής εξουσίας. Έτσι, το Χάτ-ι Χουμαγιούν όχι μόνο επιτάχυνε τη δυναμική του Τανζιμάτ, αλλά παράλληλα κατέδειξε τις εσωτερικές αντιφάσεις του.

Οι επαγγελίες του Χάτ-ι Χουμαγιούν σχετικά με την ισότητα όλων των υπηκόων ανεξαρτήτως θρησκευόμενου απέναντι στο νόμο επέφεραν βέβαια βελτιώσεις στη θέση των μη μουσουλμάνων, όμως δεν εφαρμόστηκαν με ακρίβεια, μιας που συνάντησαν την αντίδραση μεγάλων στρωμάτων του μουσουλμανικού πληθυσμού, καθώς έρχονταν σε αντίθεση με βασικές αρχές της παραδοσιακής πολιτικής ιδεολογίας της αυτοκρατορίας.

Έτσι, παρά τις πιέσεις της κεντρικής εξουσίας, οι μαρτυρίες των μη μουσουλμάνων στα δικαστήρια συνέχισαν εν πολλοίς να μη γίνονται δεκτές, ο υβριστικός χαρακτηρισμός γκιαβούρ-άπιστος συνέχισε να τους αποδίδεται και η συμμετοχή τους στη διοίκηση της αυτοκρατορίας παρέμεινε γενικά χαμηλή. Ήταν κυρίως σε ορισμένες κρατικές υπηρεσίες όπως του Υπουργείου Εξωτερικών που χρησιμοποιήθηκαν χριστιανοί, κατά βάση Αρμένιοι, εφόσον οι Οθωμανοί είχαν κάθε λόγο να δυσπιστούν προς τους Έλληνες μετά την εμπειρία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Παρόλα αυτά όμως δεν έλειψαν και γόνοι επιφανών Ελλήνων, οι οποίοι σταδιοδρόμησαν σε υψηλές διοικητικές και διπλωματικές θέσεις.

#### **4.4 Εκσυγχρονισμός της κεντρικής εξουσίας**

Με την υπογραφή των δύο διαταγμάτων του Χάτι Σέριφ και του Χάτι Χουμαγιούν το 1839 και το 1856 αντίστοιχα, δρομολογήθηκαν οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Από το 1839 στη θέση του Διβανίου δημιουργήθηκε ένα



Υπουργικό Συμβούλιο με πρόεδρο τον Μεγάλο Βεζίρη και συμμετέχοντες αρμόδιους υπουργούς. Έτσι ιδρύθηκαν τα υπουργεία Εξωτερικών, Οικονομικών, Παιδείας, Θρησκευτικών Κληροδοτημάτων και Εμπορίου (C. V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton 1980, σελ. 173). Το υπουργείο Εσωτερικών αυτονομήθηκε ουσιαστικά το Φεβρουάριο του 1869 τη χρονιά που απεβίωσε ο Μεγάλος Βεζίρης Φουάτ Πασάς, έως τότε 1838- 1869 τις αρμοδιότητες του Μεγάλου Βεζίρη ασκούσε ο υφιστάμενος- σανταρέτ μουστεσαρί (Stanford Shaw- Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II. Reform, Revolution and Republic: The rise of Modern Turkey, 1808- 1975, Cambridge University Press 1977, σελ. 71-72).

Εκτός από τους αρμόδιους υπουργούς στο παραπάνω υπουργικό συμβούλιο συμμετείχαν και στρατιωτικοί αξιωματούχοι. Πέρα από το υπουργικό συμβούλιο, ήδη από το 1838 είχε ιδρυθεί το Ανώτατο Συμβούλιο Δικαστικών Υποθέσεων με αρμοδιότητες μεταξύ άλλων την εποπτεία της δικαιοσύνης, τη νομοθεσία και τον έλεγχο διοικητικών προβλημάτων ή μεταρρυθμίσεων. Την περίοδο 1854- 1861 λειτούργησε Ανώτατο Συμβούλιο Μεταρρυθμίσεων (Meclis- I Ali-I Tanzimat) με γνωμοδοτικές και νομοθετικές αρμοδιότητες στην πλειοψηφία του (C. V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton 1980, σελ. 174-176)

Όμως για την επίτευξη της εύρυθμης λειτουργίας του οθωμανικού κράτους, πραγματοποιήθηκε συγχώνευση των δύο Ανώτατων Συμβουλίων στο Ανώτατο Συμβούλιο Δικαστικών Υποθέσεων, ουσιαστικά απορροφήθηκε το Ανώτατο Συμβούλιο Μεταρρυθμίσεων. Το νεοσύστατο συμβούλιο απαρτιζόταν από τα τμήματα Νόμων και Κανονισμών, Διοίκησης και Οικονομικών και Δικαστικών Υποθέσεων. Παρόλα αυτά μόλις το 1867 αποφασίστηκε ο εκ νέου διαχωρισμός του οργάνου σε δύο συμβούλια. Έτσι δημιουργήθηκε το Συμβούλιο του Κράτους με κύριες αρμοδιότητες την παραγωγή του κύριου όγκου της νομοθεσίας και την εποπτεία της δημόσιας διοίκησης, υπό την προεδρία του Μιδχάτ Πασά. Το άλλο νεοσύστατο όργανο ήταν το Συμβούλιο Δικαστικών Κανονισμών υπό την προεδρία του Αχμέτ Τζεβντέντ Πασά, με ρόλο ανώτατου εφετείου (S. Shaw- E. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II. Reform, Revolution and Republic: The rise of Modern Turkey, 1808- 1975, Cambridge 1977, σελ. 79-81)

Ο ρόλος που διαδραμάτιζαν τα υπουργεία στη διοίκηση της αυτοκρατορίας υπήρξε επίσης βαρύνουσας σημασίας. Το υπουργείο Εσωτερικών είχε τη συνολική ευθύνη λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης, προτείνοντας τροποποιήσεις νόμων στα νομοθετικά σώματα. Στο υπουργείο Εξωτερικών επικεφαλής ήταν ο δεύτερος στην ιεραρχία μετά το Μεγάλο Βεζίρη υφιστάμενος, με καθόλου αμελητέο κύρος και εξουσία. Οι αρμοδιότητές του ήταν μεταξύ άλλων η αποστολή διπλωματών στο εξωτερικό, το εξωτερικό εμπόριο, οι πάσης φύσεως διακρατικές συμφωνίες και θέματα που ενέπιπταν στα μιλλέτ της αυτοκρατορίας. Επιπρόσθετα, ακολουθεί το υπουργείο Οικονομικών, αρμόδιο για τη συλλογή των φόρων και για τη γενική οικονομική διακυβέρνηση. Το υπουργείο Εμπορίου ήταν υπεύθυνο για το εμπόριο κ.ο.κ. (C. V. Findley ό. π. σελ. 72-74)

## ΚΕΦ. 5° ΘΡΑΚΗ

### 5.1 Γεωγραφική περιγραφή

Στο ζήτημα της εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ, η περιοχή της Θράκης κατέχει δεσπόζουσα θέση, κατά βάση για ιστορικο-γεωγραφικούς λόγους. Κατ' αρχάς, αξιολογούμε ότι ο γεωγραφικός όρος Θράκη παραπέμπει στο σύνολο των εδαφών που ορίζονται σήμερα ως ανατολική, δυτική και βόρεια Θράκη ή ανατολική Ρωμυλία.

Ως γεωγραφικός όρος η Θράκη, παρέμεινε σταθερά κεντρικό σημείο αναφοράς που καθόριζε την οροσειρά του Αίμου- Βαλκάνια. Ιστορικά, θρακικός χώρος αποκαλείται η περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης, η οποία ορίζεται βόρεια από την οροσειρά του Αίμου, ανατολικά από τον Εύξεινο Πόντο, το Βόσπορο και τον Ελλήσποντο, νότια από την Προποντίδα και το Αιγαίο και δυτικά από τα συγκροτήματα της Ροδόπης και της Ρίλας.

Με τη διαμόρφωση των κρατικών συνόρων Ελλάδας- Βουλγαρίας- Τουρκίας βάση των συνθηκών Βερολίνου το 1878, Σεβρών το 1920 και Λωζάννης το 1923, ο όρος Θράκη διακρίνεται: α) σε Ανατολική Ρωμυλία ή Βόρεια Θράκη (σημερινή Νότια Βουλγαρία). Η Βόρεια Θράκη που εκτείνεται μεταξύ Αίμου και Ροδόπης και από τον Εύξεινο Πόντο μέχρι τον Νέστο ονομάστηκε Roumelie Orientale από το συνέδριο του Βερολίνου το 1878. Ορθότερος είναι ο όρος Ρουμελία, αποδίδοντας ακριβώς τη γαλλική λέξη Roumelie όσο και την τουρκική Rum- i- eli (χώρα των Ρωμιών). Η Ανατολική Ρουμελία αντιδιαστέλλεται προς τη Δυτική, δηλαδή τις κάποτε τουρκικές γενικές διοικήσεις Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και Σκοπίων β) σε Ανατολική Θράκη (ή Ευρωπαϊκή Τουρκία) και γ) σε Δυτική Θράκη (βορειοανατολική Ελλάδα) (Νικ. Π. Σοιλεντάκη, Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού, εκδόσεις Πιτσιλός, Αθήνα 1996, σελ. 77)

Οι αναφορές στην παρούσα μελέτη επικεντρώνονται κυρίως στα δύο πρώτα τμήματα της Θράκης, δηλαδή το Βιλαέτι- Επαρχιακή Διοίκηση της Αδριανουπόλεως, με ελάχιστες αναφορές στο Σαντζάκι- Νομό Φιλιππουπόλεως, που περιλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών της ανατολικής Ρωμυλίας. Το Βιλαέτι της Αδριανουπόλεως δεν είχε σταθερή έκταση σε όλη τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας (Selim Deringil, Η καλά προστατευόμενη επικράτεια, εκδόσεις

Παπαζήση, Αθήνα 2003, σελ. 133- *Edirne ή Αδριανούπολη, πόλη στα δυτικά σύνορα της ανατολικής Θράκης. Η πόλη πήρε το όνομά της από το Ρωμαίο αυτοκράτορα Αδριανό ο οποίος την έκτισε εκ νέου το 125 μ. Χ. Κυριεύτηκε από τους Βουλγάρους το δέκατο αιώνα και πέρασε στον έλεγχο των Οθωμανών το 1362. Αποτέλεσε προγεφύρωμα των οθωμανικών δυνάμεων για την επέκτασή τους εντός των ευρωπαϊκών εδαφών. Οθωμανική πρωτεύουσα από το 1413 έως το 1458)*

Η έκταση του Βιλαετιού, πολλές φορές αναπροσαρμοζόταν εξαιτίας εσωτερικών αναγκών, κυρίως για λόγους φορολογικών σκοπιμοτήτων. Πολλές υπήρξαν και οι διοικητικές μεταβολές εντός του, στους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας, με μεταπτώσεις διοικητικών κέντρων από την κατηγορία Σαντζάκι, σ' εκείνη του Καζά-Υποδιοίκηση ή και του Ναχιγιέ- Κοινότητα ή αντίστροφες αναβαθμίσεις. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται κυρίως σε πληθυσμιακές αυξομειώσεις, φορολογικές σκοπιμότητες ή κατά περίπτωση στην απώλεια ή αναβάθμιση της στρατηγικής θέσης μιας πόλης (Donald Quataert, *Η Οθωμανική αυτοκρατορία, Οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 36, 100-105)

## **5.2 Η πρώτη οθωμανοκρατία (1352-1453)**

Καθώς αναφερόμαστε στο ζήτημα των ιστορικών και γεωγραφικών παραγόντων που καθιστούσαν τη Θράκη δεσπόζοντα και ζωτικό χώρο δοκιμασίας του Τανζιμάτ, εύλογο θα ήταν να ξεκινήσουμε με μια μικρή αναδρομή στην εγκαθίδρυση της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή. Η σταθεροποίηση της κυριαρχίας αυτής ήταν αρκετά επώδυνη για τους χριστιανικούς πληθυσμούς, εφόσον επιτεύχθηκε στο διάστημα μόνο ενός αιώνα, από τα μέσα περίπου του 14<sup>ου</sup>, όπου τα οθωμανικά στρατεύματα διέτρεχαν τη νότια κυρίως Θράκη, άλλοτε ως σύμμαχοι των βυζαντινών αυτοκρατόρων, που τα χρησιμοποιούσαν στους δυναστικούς πολέμους, και άλλοτε ως εισβολείς, που επιχειρούσαν επιδρομές λαφυραγωγίας. Όλα αυτά, σε αντίθεση με τη Μικρά Ασία, όπου η αντίστοιχη διαδικασία διήρκεσε πολύ περισσότερο χρόνο.

Η παγίωση λοιπόν των οθωμανικών δομών διοίκησης στη Θράκη, συντελέστηκε με αρκετά μεγαλύτερη βιαιότητα και οι μέθοδοι απόκτησης ερεισμάτων σε μια περιοχή με πυκνό χριστιανικό πληθυσμό και στην ενδοχώρα της πρωτεύουσας του Βυζαντίου απαίτησε σφοδρές συγκρούσεις και σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζουμε και το γεγονός, ότι αυτή η κατάκτηση διευκολύνθηκε από

τη συγκυρία της Φραγκοκρατίας και των βυζαντινών εμφυλίων πολέμων που αποψίλωσαν πληθυσμιακά τη Θράκη και την αποδυνάμωσαν οικονομικά (Γεώργιος Βογιατζής, Η πρώτη οθωμανοκρατία στη Θράκη, Άμεσες δημογραφικές συνέπειες, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 77-83-- *Για την αποδυνάμωση της βυζαντινής κυριαρχίας στις θρακικές επαρχίες εξαιτίας ποικίλων εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων*)

Πιο συγκεκριμένα και ιδιαίτερα κατά την διάρκεια του δεύτερου δυναστικού πολέμου (1341-1349) ανάμεσα στον Ιωάννη Στ΄ Καντακουζηνό και τον Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο, ο πρώτος επανειλημμένα χρησιμοποίησε στις επιχειρήσεις εναντίον του αντιπάλου του πολυάριθμα οθωμανικά στρατεύματα, τα οποία μάλιστα διαπεραίωναν στις ευρωπαϊκές ακτές πλοία του βυζαντινού στόλου (Βακαλόπουλος Απόστολος, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος Α΄, εκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 131) Πέρα απ' αυτό, είναι γνωστό ότι στην ίδια περίοδο οι Οθωμανοί των δυτικών παραλίων της Μ. Ασίας, κυρίως εκείνοι του Αϊδινίου αλλά και του Καρασί, διενεργούσαν συχνά πειρατικές επιδρομές στα παράλια της Θράκης, με στόχο την λεηλασία και την σύλληψη αιχμαλώτων, που στη συνέχεια τους πουλούσαν ως δούλους. (Wittek Paul, Η γένεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκδόσεις Πορεία, Αθήνα, σελ. 58)

Η πρώτη εγκατάσταση των Οθωμανών στην Θράκη έγινε το 1352. Την χρονιά αυτήν ο βυζαντινός αυτοκράτορας Ιωάννης Στ΄ Καντακουζηνός, ανταμείβοντας προφανώς τον σουλτάνο Ορχάν Α΄ για τις στρατιωτικές υπηρεσίες που του προσέφερε κατά την διάρκεια του δεύτερου δυναστικού πολέμου και της εξέγερσης των Ζηλωτών, επέτρεψε στους Οθωμανούς να καταλάβουν τη μικρή, αλλά σημαντική πόλη της Τζύμπης στην χερσόνησο της Καλλίπολης. (Βογιατζής Γεώργιος, Η πρώτη οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες, εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1998, σελ.85-86)

Η εγκατάσταση των Οθωμανών στην πόλη και η μετατροπή της σε διαπορθμευτικό σταθμό σηματοδότησε την έναρξη της διαδικασίας για την κατάκτηση της Θράκης, αφού οι σουλτάνοι είχαν εξασφαλίσει πλέον την ασφαλή μεταφορά των στρατευμάτων τους από την ασιατική στην ευρωπαϊκή ακτή. Δύο χρόνια μόλις αργότερα οι Οθωμανοί πολιόρκησαν και κατέλαβαν την Καλλίπολη το 1354, το σημαντικότερο διαπορθμευτικό σταθμό των Βυζαντινών στην ευρωπαϊκή ακτή (Βογιατζής Γεώργιος, Η πρώτη οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές

συνέπειες, εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 85- 98, Ostrogorsky Georg, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, εκδόσεις Βασιλόπουλος Στέφανος Δ., Αθήνα 1997,σελ. 227) Έτσι, όχι μόνον εξασφάλισαν ένα δεύτερο και πολύ πιο σημαντικό λιμάνι για την ασφαλή μεταφορά των στρατευμάτων τους στην Ευρώπη, αλλά στέρησαν από τους Βυζαντινούς τη δυνατότητα να μεταφέρουν τα δικά τους στρατεύματα στη Μ. Ασία.

Από την κατάληψη της Καλλίπολης και μετά, (ο. π. Βακαλόπουλος σελ.131, Βογιατζής σελ. 83, Ostrogorsky σελ. 227) η εξάπλωση των Οθωμανών στη Θράκη έγινε με ραγδαίους ρυθμούς. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί εδώ ότι σημαντικό ρόλο στην κατάκτηση της περιοχής έπαιξαν οι ανεξάρτητοι μπέηδες της δυτικής Μ. Ασίας, οι οποίοι διαπεραιώνονταν στην Θράκη μαζί με τους πολεμιστές και το λαό τους, αναζητώντας καλύτερη τύχη (ο. π. Βογιατζής σελ. 132-134).

Το έτος 1361 οι Τούρκοι κατέλαβαν το Διδυμότειχο (ο. π. Βογιατζής σελ. 114-115) και στη συνέχεια, εκμεταλλευόμενοι την τραγική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει από κάθε άποψη η πάλαι ποτέ πανίσχυρη αυτοκρατορία των Ρωμαίων, στράφηκαν προς βορρά και κατέλαβαν τη μία μετά την άλλη όλες σχεδόν τις οχυρωμένες πόλεις της μεζονος Θράκης, φτάνοντας ως τη Φιλιπούπολη, την οποία κατέκτησαν το 1363 ή το 1364.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1360 – πιθανότατα το 1361 κατέλαβαν και την Αδριανούπολη, όπου μετέφεραν την πρωτεύουσά τους, η οποία ως τότε βρισκόταν στην Προύσα της Μ. Ασίας (το έτος άλωσης της Αδριανούπολης δεν μας είναι γνωστό. Ο Βογιατζής υποστηρίζει πως η πόλη καταλήφθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1360 (ο. π. Βογιατζής σελ. 118-119). Αντίθετα, ο Ιναλτζίκ υποστηρίζει πως η πόλη καταλήφθηκε το 1361 (Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1995, σελ 27 & Ostrogorsky σελ.214).

Έτσι, είκοσι μόλις χρόνια μετά από την πρώτη εγκατάσταση των Οθωμανών στη Θράκη, η βυζαντινή κυριαρχία περιορίστηκε ουσιαστικά σε ορισμένα μικρά φρούρια που βρίσκονταν στα παράλια της Προποντίδας (Σηλυβρία, Ηράκλεια, Επιβάτες) και της Μαύρης Θάλασσας (Μήδεια, Μεσημβρία, Αγχίαλος, Πύργος), ενώ ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης μετά από την άτυχη μάχη της Μαρίτσας στον Έβρο το 1371, αναγκάστηκε να αναγνωρίσει την επικυριαρχία του σουλτάνου (ο. π. Ostrogorsky σελ. 242).

Χάρη στις κατακτήσεις τους στην Ευρώπη, οι Οθωμανοί, οι οποίοι στα τέλη του 13<sup>ου</sup> αιώνα είχαν ιδρύσει ένα μικρό εμιράτο στη Μ. Ασία, υποτελής στη μεγάλη μογγολική αυτοκρατορία των Ιλχανιδών, κατάφεραν λίγο μετά από τα μέσα του 14<sup>ου</sup> αιώνα να δημιουργήσουν ένα ισχυρό ανεξάρτητο κράτος. Το αξιοσημείωτο είναι ότι το νέο αυτό κράτος αφενός εκτεινόταν σε δύο περιοχές, στη δυτική και κεντρική Μ. Ασία και στη μείζονα Θράκη, οι οποίες ως τότε αποτελούσαν τους «πνεύμονες» της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αφετέρου είχε ως πρωτεύουσά του την Αδριανούπολη, μια ευρωπαϊκή πόλη, η οποία είχε ως ενδοχώρα τον ίδιο ακριβώς γεωγραφικό χώρο που είχε και η Κωνσταντινούπολη.

Και υπό τους νέους κυρίαρχους η περιοχή της Θράκης διατήρησε τη ζωτικής σημασίας θέση της, ως πυλώνας της οθωμανικής εξάπλωσης είτε προς την καρδιά των Βαλκανίων και την κεντρική Ευρώπη είτε προς την ελληνική χερσόνησο. Αργότερα, όταν πλέον η αυτοκρατορία απώλεσε την κατακτητική της ορμή και περιέπεσε σε κατάσταση άμυνας, χάνοντας, σταδιακά, τα ευρωπαϊκά της εδάφη, η Θράκη άρχισε ν' αποτελεί τον αμυντικό περίβολο της οθωμανικής πρωτεύουσας, απορροφώντας και μάζες Οθωμανών προσφύγων (Ιωάννης Μπακιρτζής, Σκέψεις για την εφαρμογή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του 19ου αιώνα (η περίπτωση της Θράκης), εκδόσεις Σπανίδη, Ξάνθη 2000, σελ. 30-32).

Ανεξάρτητα πάντως απ' όλα αυτά, η Θράκη σ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής εποχής υπήρξε αναμφίβολα η πιο σημαντική επαρχία της αυτοκρατορίας των σουλτάνων στη Βαλκανική χερσόνησο, αφού εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης δέσποζε στο αχανές κράτος και πολύ περισσότερο αποτελούσε την ενδοχώρα της πρωτεύουσας Κωνσταντινούπολης. Οι Οθωμανοί σε ενάμιση αιώνα, από τα μέσα του 14<sup>ου</sup> έως και τα τέλη του 15<sup>ου</sup> αιώνα, κατόρθωσαν να κατακτήσουν ολόκληρη τη χερσόνησο του Αίμου και σχημάτισαν μία διοικητική μονάδα, το μπεηλερμπεηλίκι ή εγιαλέτι της Ρούμελης.

Από διοικητική άποψη η Θράκη, αμέσως μετά την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς, αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη διοικητική περιφέρεια της Ευρώπης ως μπεηλερμπεηλίκι της Ρούμελης (ο. π. Ιναλτζίκ σελ. 184-186), δηλαδή της «χώρας των ορθοδόξων», γεγονός που επιβεβαιώνει την ισχυρή παρουσία χριστιανικών πληθυσμών στην περιοχή. Το πρώτο αυτό μπεηλερμπεηλίκι ιδρύθηκε το 1362, με διοικητή τον μπεηλέρμπεη της Ρούμελης με απόλυτη διοικητική και στρατιωτική

εξουσία στην περιοχή του. Το βιλαέτι της Ρούμελης περιελάμβανε 24 σαντζάκια, τα οποία προσέφεραν 9.274 φεουδάρχες ιππείς. (Νικ. Π. Σοιλεντάκης, Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού, εκδόσεις Πιτσιλός, Αθήνα 1996, σελ. 48-62).

Στη διοικητική αυτή περιφέρεια εντάχθηκαν αργότερα όλες σχεδόν οι κτήσεις των σουλτάνων που βρίσκονταν νότια του Δούναβη. Εξαιρεση αποτέλεσε η χερσόνησος της Καλλίπολης, που εντάχθηκε στο «εγιαλέτι των νησιών», το οποίο υπαγόταν απευθείας στον Καπουδάν πασά (Τόντορωφ Νικολάι, Η βαλκανική πόλη 15<sup>ος</sup> -19<sup>ος</sup> αιώνας- Α' τόμος, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σελ. 51-52). Πρωτεύουσα της μεγάλης αυτής διοικητικής περιφέρειας ορίστηκε αρχικά η Φιλιππούπολη, στη συνέχεια η Αδριανούπολη και από τον 16<sup>ο</sup> αιώνα η Σόφια, όπου είχε την έδρα του ο μπεηλέρμπεης της Ρούμελης, δηλαδή ολόκληρης σχεδόν της Βαλκανικής, γεγονός που δείχνει την σημασία που είχε η περιοχή μέσα στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα.

Το μεγαλύτερο μέρος της Βαλκανικής, είχε παραχωρηθεί από την οθωμανική εξουσία στους εξισλαμισθέντες διοικητές. Έτσι η ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας δόθηκε στο Γαζή Εβρενός με έδρα τα Γιαννιτσά, ενώ της Φιλιππούπολης δόθηκε στο Λαλά Σαχίν. Ο Γαζή Εβρενός υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους συμβούλους των σουλτάνων Ορχάν και Μουράτ Α'. Ο τίτλος του Γαζή, ως αγωνιστής υπέρ του Ισλάμ, του αποδόθηκε για τη μεγάλη συμβολή του στις κατακτητικές επιχειρήσεις στη βυζαντινή Θράκη και Μακεδονία (Ζεγκίνης Ευστράτιος, Γενίτσαροι και Μπεκτασισμός, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 33 & σελ. 280).

Το 19<sup>ο</sup> αιώνα γίνεται λόγος για τα βιλαέτια της Ρούμελης, της Βοσνίας, της Σιλίστριας και των Νήσων του Αιγαίου Πελάγους. Τα εγιαλέτια διαιρούνταν όπως προαναφέρθηκε σε μικρότερες διοικητικές μονάδες, τα σαντζάκια και κάθε βιλαέτι είχε διαφορετικό αριθμό σαντζακίων. Πολλά σαντζάκια ενώθηκαν αργότερα σε πασαλίκια ή βιλαέτια με ποικίλο αριθμό ανά εποχή. Τα σαντζάκια επίσης διαιρούνταν σε καζάδες και οι καζάδες σε ναχιγιέδες (Νεοκλής Σαρρής, Οσμανική Πραγματικότητα- για τη διοικητική διαίρεση του Οσμανικού κράτους, 2<sup>ος</sup> τόμος, εκδόσεις Αρσενίδη και ΣΙΑ, Αθήνα, σελ. 236-294)

Παράλληλα, και η οικονομική σημασία της περιοχής είχε εξαιρετικά βαρύνουσα σημασία, ειδικά αυτή της ανατολικής Θράκης. Οι παραγόμενες ποσότητες σιτηρών και κτηνοτροφικών προϊόντων κάλυπταν, σε μεγάλο βαθμό, τις ανάγκες της



πρωτεύουσας. Κατά τον 17<sup>ο</sup> αιώνα στην Κωνσταντινούπολη ζούσε ένας πληθυσμός που εκτιμάται ανάμεσα στις 600.000 έως 750.000. Από το μέγεθος αυτό μπορεί εύκολα να κατανοηθεί ότι οι επισιτιστικές αλλά και οι γενικότερα καταναλωτικές ανάγκες της πόλης επέβαλαν την προσεκτική οργάνωση ενός δικτύου εισροής των προϊόντων διατροφής του πληθυσμού. Το δίκτυο αυτό περιλάμβανε χερσαίους και θαλάσσιους δρόμους που συνέκλιναν από τους χώρους παραγωγής προς την οθωμανική πρωτεύουσα ( Faroqhi, «Crisis and Change», ό. π., σελ. 493- Στο δίκτυο αυτό η θέση της Θράκης ήταν καίρια όπως επίσης της δυτικής Ανατολίας, της Δοβρουτσάς, της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας)

Οι εξελίξεις αυτές αποδεικνύουν ότι οι σουλτάνοι πραγματοποίησαν την εξόρμησή τους στην Ευρώπη με βάση συγκεκριμένο σχέδιο (Witteck Paul, Η γένεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκδόσεις Πορεία, Αθήνα, σελ. 70) Στόχος τους ήταν η κατάλυση του βυζαντινού κράτους, η δημιουργία μιας νέας αυτοκρατορίας και η άνοδός τους στον οικουμενικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Προκειμένου τα σχέδιά τους να στεφθούν με επιτυχία, έπρεπε πρώτα απ' όλα να κατακτήσουν τη μείζονα Θράκη και να την μετατρέψουν σε βάση του νεοσύστατου κράτους τους. Έτσι, θα πετύχαιναν να εδραιωθούν και στις δύο πλευρές των Στενών, θέτοντας υπό τον έλεγχό τους την τεράστιας σημασίας θαλάσσια οδό, και ακόμα να στερήσουν από την Κωνσταντινούπολη την απαραίτητη για την επιβίωσή της ενδοχώρα. Από κει και πέρα η κατάκτηση της «βασιλίδος των πόλεων» ήταν πλέον απλά θέμα χρόνου.

Με βάση όλα τα παραπάνω, οι Οθωμανοί, πέτυχαν σε σύντομο χρονικό διάστημα να θέσουν κάτω από τον απόλυτο στρατιωτικό τους έλεγχο ολόκληρη τη Θράκη, έθεσαν σε εφαρμογή ένα ευρύτατο πρόγραμμα εποίκισμού της με συμπαγείς μάζες τουρκομάνων, τους οποίους μετέφεραν από τη Μ. Ασία και τους εγκατέστησαν κυρίως στις εύφορες πεδινές περιοχές. Ταυτόχρονα, τάγματα δερβίσηδων άρχισαν να διατρέχουν ολόκληρη την Θράκη, προπαγανδίζοντας το Ισλάμ (ό. π. Ιναλτζίκ σελ. 27-28).

Η έντονη αυτή προσηλυτιστική δράση των δερβίσηδων, σε συνδυασμό με την απογοήτευση των χριστιανικών πληθυσμών εξαιτίας της αδυναμίας των βυζαντινών αυτοκρατόρων να τους προστατέψουν, καθώς και την παρουσία πολλών ετερόδοξων χριστιανών, όπως Βογομίλων κυρίως στη βόρεια Θράκη, είχαν ως αποτέλεσμα πολυάριθμες ομάδες του ντόπιου πληθυσμού να μεταστραφούν στο Ισλάμ είτε κατά

την διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης, είτε αμέσως μετά από αυτήν (Ζεγκίνης Ευστράτιος, Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη, Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 100-107) Χαρακτηριστική θεωρείται η περίπτωση των Πομάκων της Ροδόπης, που, σύμφωνα με τις πηγές, εξισλαμίστηκαν σταδιακά και καθ' ομάδες από τα τέλη του 14<sup>ου</sup> ως τα μέσα του 17<sup>ου</sup> αιώνα (ό. π. Ζεγκίνης σελ. 170- 174)

### **5.3 Η πληθυσμιακή σύνθεση (οικονομική και εκκλησιαστική οργάνωση) 15<sup>ου</sup> – 19<sup>ου</sup> αιώνας**

Ένα από τα μέτρα που εφάρμοσαν οι Οθωμανοί στη Βαλκανική Χερσόνησο ήταν η αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών. Ήδη από το 15<sup>ο</sup> αιώνα οι Οθωμανοί- Τούρκοι μετέφεραν χριστιανικούς πληθυσμούς, κυρίως από τη Βουλγαρία και τη Σερβία και τους εγκατέστησαν στη Θράκη και στη Μ. Ασία, ενώ στα εγκαταλελειμμένα χωριά εγκατέστησαν τουρκομάνους, με αποτέλεσμα την εθνολογική αλλοίωση των πληθυσμών των Βαλκανίων. Ο οθωμανικός πληθυσμός επεκτάθηκε προς την εύφορη κοιλάδα του μέσου και κάτω ρου του Έβρου, όπου οι Οθωμανοί πολέμαρχοι απέκτησαν μεγάλα τιμάρια, σημαντικές εκτάσεις γης, για τη συμμετοχή τους στους κατακτητικούς πολέμους (Μ. Νυσταζοπούλου – Πελεκίδου, Οι Βαλκανικοί Λαοί, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 38-45).

Στη Θράκη απασχολήθηκαν για αρκετά χρόνια οι επικίνδυνοι για την κεντρική εξουσία ανεξάρτητοι Οθωμανοί- Τούρκοι πολεμιστές, τυχοδιώκτες από τη Μ. Ασία, και οδηγήθηκαν πολλοί νομάδες που απειλούσαν την εσωτερική ασφάλεια του οθωμανικού κράτους. Από τα μέσα του 14<sup>ου</sup> αιώνα εμφανίστηκαν όπως προειπώθηκε, πολυάριθμοι δερβίσηδες, οι οποίοι έως τότε κατείχαν σημαντική θέση στον οθωμανικό κρατικό μηχανισμό και αποτελούσαν εμπόδιο για τη δημιουργία ισχυρής κεντρικής εξουσίας. Οι Οθωμανοί σουλτάνοι Ορχάν και Μουράτ Α', ακολούθησαν ενιαία και ήπια πολιτική απέναντι στους δερβίσηδες. Το γεγονός αυτό απέβλεπε στην αντιπαράταξη μιας ισχυρής δύναμης απέναντι στη χριστιανική Εκκλησία και το χριστιανικό φρόνημα, το κυριότερο στήριγμα του Ελληνισμού της Θράκης. Αυτό είχε σαν συνέπεια ίσως τη συγχώνευση των διαφόρων ετερόδοξων ομάδων στα τέλη του 14<sup>ου</sup> αιώνα στο τάγμα των Μπεκτασήδων, που άρχισε να διαμορφώνεται από τους διαδόχους του Χατζή Μπεκτάς (Ζεγκίνης Ευστράτιος, Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 107-127).

Εποικισμοί μουσουλμανικών πληθυσμών από τη Μ. Ασία παρατηρήθηκαν επίσης στο γεωγραφικό χώρο της σημερινής ελληνικής Θράκης κατά τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης, στις Φέρες, το Διδυμότειχο και την Κομοτηνή, όπου εγκαταστάθηκαν οι Γιουρούκοι. Οι οθωμανικοί πληθυσμοί που εγκαταστάθηκαν στη Θράκη, συγκροτούνταν από Γιουρούκους, Τατάρους και νομάδες με συνέπεια αυτή η ομαδική εγκατάσταση να συνοδεύεται από εξισλαμισμούς συμπαγών χριστιανικών πληθυσμών. Οι πεδινές περιοχές όπου βρίσκονταν τα αστικά και ημιαστικά κέντρα δόθηκαν στο Γαζή Εβρενός ως πολεμική λεία, ενώ οι μικρότερες εκτάσεις τα τιμάρια, διανεμήθηκαν στους σπαχήδες για να συντηρούνται και να εξοπλίζονται (Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Η Θρακική έξοδος, εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 422).

Επιπλέον, γη παραχωρήθηκε από τον ίδιο τον σουλτάνο τόσο για την ίδρυση βακουφιών-φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, όσο και ως πλήρη ιδιοκτησία, τα λεγόμενα μούλκια. Η εδραίωση στη Θράκη προσέφερε στους Οθωμανούς σουλτάνους το απαραίτητο κύρος, ώστε να εγείρουν αξιώσεις στα χριστιανικά βαλκανικά κράτη και να διεκδικήσουν πρωταγωνιστικό ρόλο ανάμεσα στους ομοεθνείς τους εμίρηδες στην Ανατολή.

Η θέση των χριστιανών Θρακών ήταν δύσκολη, εφόσον το οθωμανικό κράτος, παρά τις κατά καιρούς υποχωρήσεις που έκανε, δεν αναγνώρισε ως ισότιμους τους χριστιανούς υποτελείς με τους μουσουλμάνους υπηκόους του. Επιπρόσθετα επιβαρυνόταν και από το γεγονός ότι η περιοχή τους είχε υποστεί σοβαρότερες καταστροφές από τον επεκτατικό πόλεμο των νέων κυριάρχων σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές της Βαλκανικής. Ωστόσο κρίνοντας με βάση τη δημογραφική εικόνα του θρακικού χώρου μέχρι τις αρχές του 16<sup>ου</sup> αιώνα κι έχοντας υπόψη την κατοπινή ανάπτυξη των χριστιανών στην οθωμανική Θράκη, παρατηρούμε πως οι υποτελείς Θράκες, μετά την κατάκτηση προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα και βελτιώθηκε σταδιακά ο τρόπος διαβίωσής τους (ό. π. Βογιατζής σελ. 447-448).

Άμεσο επακόλουθο όμως των εξελίξεων αυτών υπήρξε η δραματική αλλοίωση της δημογραφικής σύστασης της Θράκης. Έτσι, ενώ ως τα μέσα περίπου του 14<sup>ου</sup> αιώνα η περιοχή βεβαιωμένα κατοικείτο από πυκνούς χριστιανικούς πληθυσμούς, στα τέλη του 15<sup>ου</sup>, οι χριστιανοί δεν πρέπει να ξεπερνούσαν το 50% του συνολικού πληθυσμού με τάσεις ακόμη μεγαλύτερης μείωσης. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η γεωγραφική

κατανομή του πληθυσμού. Από τις πηγές προκύπτει ότι στις πεδινές και εύφορες περιοχές κυριαρχούσαν οι μουσουλμάνοι, ενώ στα παράλια, τις ημιορεινές και ορεινές περιοχές οι χριστιανοί (ό. π. Βογιατζής σελ. 424-430). Το φαινόμενο αυτό, που παρατηρήθηκε σ' ολόκληρη σχεδόν τη Βαλκανική κατά την διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης οφειλόταν πρώτα στους εποικισμούς των πεδινών περιοχών από μουσουλμάνους, δεύτερον στους εξισλαμισμούς, και τρίτον, στην προσπάθεια των χριστιανών να αποφύγουν, όσο βέβαια αυτό ήταν δυνατό, την άμεση εξάρτηση από τους κατακτητές.

Πέρα από τις δημογραφικές αυτές ανακατατάξεις που παρατηρήθηκαν κυρίως στην ύπαιθρο, η οθωμανική κατάκτηση είχε σοβαρές συνέπειες και στα αστικά κέντρα της Θράκης. Κατ' αρχάς μειώθηκε αισθητά ο πληθυσμός των πόλεων (ό. π. Τόντορωφ σελ. 57-63 & σελ. 82-90) και ταυτόχρονα, άλλαξε ριζικά η σύνθεσή του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων μεταβολών αποτέλεσαν η Αδριανούπολη και η Φιλιππούπολη, στις οποίες ήδη από τον 16<sup>ο</sup> αιώνα κυρίαρχο στοιχείο έγιναν οι μουσουλμάνοι (ό. π. Τόντορωφ σελ. 108-110, Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Θράκη, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 44-58).

Την ίδια περίοδο μικρότερα αστικά κέντρα, εξαιτίας των καταστροφών που υπέστησαν, μεταβλήθηκαν σε αγροτικούς οικισμούς, ενώ έχουμε και περιπτώσεις είτε πλήρους εξαφάνισης πόλεων, όπως για παράδειγμα το Πάμφυλον (ή Πάμφιλον) και η Τραϊανούπολη που ερημώθηκαν κατά τον 14<sup>ο</sup> και 15<sup>ο</sup> αιώνα, είτε προσωρινής εγκατάλειψής τους, όπως για παράδειγμα η Βιζύη και η Λίτιτσα (ό. π. Βακαλόπουλος σελ. 44, Βογιατζής σελ. 131 και σελ. 305-306)

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι στη Θράκη δεν επαναλήφθηκε η διαδικασία εξισλαμισμού και αφελληνισμού που παρατηρήθηκε στη Μ. Ασία από τον 11<sup>ο</sup> ως τον 15<sup>ο</sup> αιώνα (Βρυώνης Σπύρος, Η παρακμή του μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού 11<sup>ος</sup> -15<sup>ος</sup> αιώνας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996). Παρά τις καταστροφές που υπέστη η περιοχή, εξαιτίας των μακροχρόνιων πολεμικών συγκρούσεων, παρά τον συστηματικό εποικισμό της με τουρκομάνους και παρά τις επιτυχείς ως ένα βαθμό προσπάθειες εξισλαμισμού των χριστιανών, ένα μέρος των ντόπιων κατοίκων της Θράκης διατήρησε τόσο την ορθόδοξη πίστη του, όσο και την μητρική του γλώσσα.

Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται πλήρως από την παρουσία σε όλη την διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αρκετών εκκλησιαστικών διοικητικών κέντρων σ' ολόκληρη την Θράκη. Αν και ο αριθμός και η γεωγραφική κατανομή τους παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές συγκριτικά με την βυζαντινή εποχή, η ύπαρξη δεκαπέντε περίπου μητροπόλεων και επισκοπών μόνο στη νότια Θράκη (ό. π. Βογιατζής σελ. 385-386), ελληνική και τουρκική σήμερα, αποδεικνύει ότι ο χριστιανικός πληθυσμός, παρά την αναμφισβήτητη συρρίκνωση που είχε υποστεί, παρέμεινε πολυάριθμος.

Σε ότι αφορά τώρα τον οικονομικό βίο της Θράκης, η οθωμανική κατάκτηση δεν άλλαξε πλήρως τον χαρακτήρα της οικονομίας, αφού βάση της παρέμεινε και πάλι η γεωργία και η κτηνοτροφία, αλλά επέφερε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο της νομής και της εκμετάλλευσης της γης. Συγκεκριμένα, με βάση το οθωμανικό στρατοφεουδαλικό σύστημα, οι εύφορες και πεδινές εκτάσεις χωρίστηκαν σε μικρά και μεγάλα τιμάρια, η εκμετάλλευση των οποίων παραχωρήθηκε από τους σουλτάνους στους στρατιωτικούς- σπαχήδες και τους κρατικούς αξιωματούχους σε αντάλλαγμα των υπηρεσιών τους (ό. π. Ιναλτζίκ σελ. 31-33).

Το γεγονός αυτό προκάλεσε αλλαγές στην κοινωνική πυραμίδα, αφού εξαφανίστηκαν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες οι λεγόμενοι δυνατοί της βυζαντινής εποχής και στη θέση τους δημιουργήθηκε μία νέα άρχουσα τάξη που αποτελείτο από μουσουλμάνους αξιωματούχους και μια κλειστή κοινωνική ομάδα στρατιωτικών, μουσουλμάνων και χριστιανών σπαχήδων. Με βάση το ίδιο σύστημα οι χωρικοί χωρίστηκαν σε εξαρτημένους, που αποτελούσαν τη συντριπτική πλειονότητα, και σε ελεύθερους μικροϊδιοκτήτες ή ακτήμονες καλλιεργητές, το καθεστώς των οποίων ήταν μάλλον καλύτερο από εκείνο που ίσχυε κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο (ό. π. Ιναλτζίκ σελ. 31-33).

Οι αλλαγές αυτές φαίνεται ότι μάλλον δεν επιδείνωσαν την κατάσταση των αγροτικών πληθυσμών. Αντίθετα, ο τερματισμός των πολεμικών συγκρούσεων και των επιδρομών, που ταλάνισαν την Θράκη για περισσότερο από δύο αιώνες (1204-1453), καθώς και τα ευνοϊκά υπέρ των αγροτών μέτρα, που με βάση τις πηγές, πήραν οι πρώτοι σουλτάνοι, βελτίωσαν κάπως τη ζωή των λαϊκών στρωμάτων. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι άλλαξαν οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των χωρικών, οι οποίοι κατά την οθωμανική εποχή συνέχισαν, όπως κατά την προηγούμενη περίοδο

να ζουν στη φτώχεια και στην εξαθλίωση, τις οποίες επέτειναν οι επιδημικές ασθένειες, και οι φυσικές καταστροφές.

Μέχρι το 1870 στη Θράκη κατοικούσαν χριστιανικοί ορθόδοξοι πληθυσμοί, αναμειγμένοι με μουσουλμανικούς πληθυσμούς σε συνδυασμό με ένα μικρό αριθμό Εβραίων και Αρμενίων. Από τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα ο Πανσλαβισμός ώθησε τους Βούλγαρους να κατέλθουν προς τα πεδινά και τα θρακικά παράλια και να αρχίσει ο διωγμός του ελληνικού στοιχείου που ολοκληρώθηκε στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα.

Σε ότι αφορά την εκκλησιαστική οργάνωση της περιοχής, από τις πηγές γνωρίζουμε ότι στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα στη Θράκη υπήρχαν τριάντα τουλάχιστον μητροπόλεις και επισκοπές. Αξίζει μάλιστα να μνημονεύσουμε εδώ τις σημαντικότερες από αυτές, προκειμένου να σχηματίσουμε σαφέστερη εικόνα για τη γεωγραφική κατανομή των χριστιανών σ' ολόκληρο το θρακικό χώρο. Ανάμεσά τους λοιπόν ξεχώριζαν κατ' αλφαβητική σειρά οι μητροπόλεις της Αγκιάλου, της Αδριανουπόλεως, της Αίνου, της Αρκαδιουπόλεως ή αλλιώς Μπουργκάζ, της Βιζύης, του Διδυμοτείχου, της Ηράκλειας, της Μαρωνείας, της Μεσημβρίας, της Σηλυμβρίας, της Σωζοπόλεως, των Υψάλων και της Φιλιππουπόλεως. Επίσης οι αρχιεπισκοπές Γάνου και Χώρας, Λίτιτσας, Ξάνθης και Ραιδεστού, καθώς και οι επισκοπές της Αγαθουπόλεως, της Καλλιπόλεως, της Μαδύτου, των Μετρών και Αθύρας, της Μηδείας, του Μυριοφύτου και της Περιστάσεως και της Τυρολόης (Μελετίου Μήτρου, Γεωγραφία παλαιά και νέα, Βενετία 1728, σελ. 418-441).

Από τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα άρχισαν οι πρώτες προσπάθειες για τη σύνταξη επίσημων στατιστικών, και κυρίως με την έκδοση της επίσημης Επετηρίδας των Βιλαετίων της οθωμανικής αυτοκρατορίας (Σαλναμέ), που κι αυτές στερούνται εγκυρότητας τις περισσότερες φορές, αφού οι μουχτάρηδες, ως πρόεδροι των κοινοτήτων των διαφόρων εθνοτήτων παρέδιδαν αναληθή στοιχεία με σκοπό την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της κάθε κοινότητας.

Επιπρόσθετα, πληροφορίες αντλούνται από αναφορές σε στατιστικές από περιηγητές του β' μισού του 19<sup>ου</sup> αιώνα και εξής, όπως των Ami Boue, Albert Dumont. Βέβαια αυτή την εποχή που εξετάζουμε δεν υπάρχουν συγκεντρωμένες στατιστικές του πληθυσμού της Θράκης, παρά μόνον εκείνες που κατά καιρούς έστελναν οι εκάστοτε Έλληνες Πρόξενοι της Αδριανούπολης σε συνεργασία με τους τοπικούς

Υποπρόξενους (Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Περί την Θράκην, εκδόσεις οίκου Αφών Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη- Αθήνα 1996, σελ. 21-26).

Ανακεφαλαιώνοντας όσα πολύ συνοπτικά παρουσιάστηκαν παραπάνω, οφείλω να επισημάνω ότι δύο ήταν οι σημαντικότερες συνέπειες της κατάκτησης της Θράκης από τους Οθωμανούς. Η πρώτη έχει να κάνει με την εγκατάσταση στην περιοχή συμπαγών μουσουλμανικών πληθυσμών, γεγονός που άλλαξε ριζικά και οριστικά τη δημογραφική της σύσταση, και η δεύτερη με τη μετατροπή της σε «πνεύμονα» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού αποτελούσε την ενδοχώρα της πρωτεύουσας των σουλτάνων. Οι σημαντικές αυτές αλλαγές επρόκειτο να παίξουν πολύ αργότερα καθοριστικό ρόλο στην τύχη της Θράκης.

Η παγίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά από τις κατακτήσεις του Μουράτ Β΄ και του Μεχμέτ Β΄ του Πορθητή, είχε ως αποτέλεσμα τον τερματισμό των μεγάλων πολεμικών συγκρούσεων, και την ως ένα βαθμό αποκατάσταση της ειρήνης και της δημόσιας ασφάλειας σ' ολόκληρη σχεδόν τη Βαλκανική χερσόνησο και τη Μ. Ασία. Έτσι, από το δεύτερο μισό του 15<sup>ου</sup> και ως τις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα η Θράκη πέρασε μια περίοδο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως περίοδος ειρηνικής συνύπαρξης. Με τον όρο αυτόν εννοούμε ότι οι πληθυσμοί που ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή, παρά τις διαφορές της θρησκείας και της γλώσσας, έζησαν ειρηνικά και μοιράστηκαν την ίδια τύχη.

Στον οικονομικό βίο, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, δεν παρατηρήθηκαν σοβαρές αλλαγές. Η Θράκη, παρά την ύπαρξη ορισμένων μεγάλων αστικών κέντρων, όπως η Αδριανούπολη και η Φιλιππούπολη, παρέμεινε ως τον 19<sup>ο</sup> αιώνα μια κατεξοχήν αγροτοκτηνοτροφική περιοχή, η οποία, όπως και κατά τη βυζαντινή εποχή, αποτελούσε την ενδοχώρα της Κωνσταντινούπολης. Κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων μετά από την οθωμανική κατάκτηση φαίνεται ότι η αγροτική οικονομία παρουσίασε αξιοσημείωτη βελτίωση, η οποία πρέπει να οφειλόταν, όπως ήδη αναφέρθηκε, αφενός στον τερματισμό των πολεμικών επιχειρήσεων και την αποκατάσταση της ειρήνης και της δημόσιας ασφάλειας, και αφετέρου στην αυστηρή εφαρμογή του στρατοφουδαλικού οθωμανικού συστήματος, που δεν ήταν ιδιαίτερα επαχθές για τους χωρικούς. Γι' αυτό και η κατάσταση των αγροτικών πληθυσμών παρουσίασε μια σχετική βελτίωση συγκριτικά με άλλες περιοχές της Βαλκανικής.

Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μετακινηθούν προς την κεντρική και τη νότια Θράκη βουλγαρικοί αγροκτηνοτροφικοί πληθυσμοί, μετακίνηση που ευνόησαν οι σουλτάνοι, προκειμένου να ενισχύσουν με εργατικά χέρια τις πεδινές και εύφορες περιοχές. Κατά τον 17<sup>ο</sup> και 18<sup>ο</sup> αιώνα, ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στη Θράκη - κυρίως στην ανατολική - έποικοι από την Ήπειρο, την Αλβανία και την Πελοπόννησο. Οι μετακινήσεις αυτές, που φαίνεται ότι συνεχίστηκαν με μικρότερη ένταση και κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, ενίσχυσαν μεν το χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής, προκάλεσαν όμως νέες δημογραφικές ανακατατάξεις, οι συνέπειες των οποίων φάνηκαν στα τέλη του 19<sup>ου</sup> και στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, όταν οξύνθηκαν οι εθνικοί ανταγωνισμοί (Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19ου αιώνα, στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 50-51)

Από τα τέλη του 17<sup>ου</sup> αιώνα και μετά η αγροτική οικονομία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας εισήλθε σε περίοδο κρίσης, η οποία με την πάροδο του χρόνου γινόταν ολοένα και βαθύτερη, για να κορυφωθεί στα τέλη του 18<sup>ου</sup> και στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Άμεση συνέπεια της κρίσης αυτής ήταν αφενός να ενισχυθεί σημαντικά η θέση των μεγάλων γαιοκτημόνων, και αφετέρου να επιδεινωθεί σε μεγάλο βαθμό η κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού. Τα φαινόμενα αυτά έγιναν βέβαια ιδιαίτερα αισθητά στη Θράκη, που ήταν μία από τις πεδινές και πιο εύφορες περιοχές των ευρωπαϊκών κτήσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στη Θράκη μάλιστα την άθλια κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι αγροτικοί πληθυσμοί επέτειναν οι δύο ακόμη παρακάτω παράγοντες.

Ο πρώτος ήταν η φεουδαρχική αναρχία που εμφανίστηκε στα τέλη του 18<sup>ου</sup> και στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα, προκαλώντας τρομερή αναστάτωση και ανυπολόγιστες καταστροφές. Συγκεκριμένα, γνωρίζουμε από τις πηγές ότι στην περίοδο αυτοί ισχυροί Οθωμανοί τοπάρχες, με σημαντικότερο εκπρόσωπό τους τον πασά του Βιδινίου Οσμάν Πασβάνογλου, λυμαίνονταν τη βόρεια κυρίως Θράκη, χρησιμοποιώντας ομάδες ενόπλων, των γνωστών Κιρτζαλήδων. Η δράση των τοπαρχών αυτών, καθώς και οι απεγνωσμένες προσπάθειες της κεντρικής εξουσίας να τους αντιμετωπίσει επισώρευσαν ανείπωτα δεινά στους αγροκτηνοτροφικούς πληθυσμούς ολόκληρης της Θράκης για σαράντα περίπου χρόνια 1770-1810 (Αποστολίδης, Μυρτίλος, Η της Φιλιππουπόλεως ιστορία από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων, Αθήναι 1959, σελ. 256-265)



Ο δεύτερος παράγοντας ήταν οι συχνοί πόλεμοι που διεξήγαγε η Οθωμανική αυτοκρατορία καθ' όλη τη διάρκεια του 18<sup>ου</sup> και του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Εξαιτίας των πολέμων αυτών, τα οθωμανικά στρατεύματα που συγκεντρώνονταν στη Μ. Ασία, κατευθυνόμενα προς τα ευρωπαϊκά μέτωπα, διέσχιζαν τη Θράκη, προκαλώντας μεγάλες καταστροφές, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα ακόμη και την ερήμωση ολόκληρων οικισμών. Ιδιαίτερα βαρύ ήταν μάλιστα το τίμημα που πλήρωσε η Θράκη κατά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους που έγιναν κατά την διάρκεια του 19<sup>ου</sup> αιώνα, όταν η περιοχή έγινε θέατρο των επιχειρήσεων ή υπό άλλες συνθήκες κατακτήθηκε από τα ρωσικά στρατεύματα. Αν σε όλα αυτά προσθέσουμε τις φυσικές καταστροφές, τις επιδημικές ασθένειες που μάστιζαν κυρίως τους αγροτικούς πληθυσμούς, καθώς και την ανυπαρξία της κρατικής μέριμνας, έχουμε ανάγλυφη την εικόνα της θλιβερής πραγματικότητας της εποχής.

Σε αντίθεση με τις αρνητικές αυτές εξελίξεις, η αγροτική οικονομία, το εμπόριο και η βιοτεχνία, αφού γνώρισαν μια περίοδο παρακμής, σημείωσαν σημαντική ανάπτυξη κατά το 18<sup>ο</sup>, και ιδιαίτερα το 19<sup>ο</sup> αιώνα, την οποία μπορούμε να αποδώσουμε στους παρακάτω λόγους: α) Στο σταδιακό άνοιγμα της κλειστής οικονομίας, που αποτελεί χαρακτηριστικό φαινόμενο στην οικονομική ζωή ολόκληρης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αυτήν την περίοδο β) στις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες της ντόπιας αγοράς και των αγορών της πρωτεύουσας γ) στην εμπορευματοποίηση της παραγωγής και στην αύξηση της ζήτησης πρώτων υλών, που οφειλόταν στην οικονομική διείσδυση των αναπτυσσόμενων χωρών της Δυτικής Ευρώπης και δ) στην καίρια γεωγραφική θέση της Θράκης, η περιοχή ως το 19<sup>ο</sup> αιώνα παρέμεινε εξαιτίας του πεδινού και του ευφόρου των εδαφών της, η κατεξοχήν ενδοχώρα της πρωτεύουσας, από την οποία περνούσαν υποχρεωτικά όλοι οι χερσαίοι δρόμοι που οδηγούσαν από την Κωνσταντινούπολη προς τις ευρωπαϊκές κτήσεις της αυτοκρατορίας και κατ' επέκταση, προς την Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη.

Η έλλειψη μεγάλων λιμανιών στα παράλια του Αιγαίου που θα έδιναν ώθηση στο εξαγωγικό εμπόριο, επίσης επηρέασε, μιας και την εποχή εκείνη οι μεταφορές των προϊόντων προς την Δυτική Ευρώπη γίνονταν κυρίως από την θάλασσα (προβλήματα σχετικά με τη μεταφορά των αγροτικών προϊόντων και των εμπορευμάτων, Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 134-135).

Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως άμεση συνέπεια τη σταδιακή αύξηση του πληθυσμού των αστικών και ημιαστικών κέντρων της Θράκης, την αλλαγή των οικονομικών δραστηριοτήτων των κατοίκων τους και την μετατροπή ορισμένων απ' αυτά σε σπουδαία εμπορικά και βιοτεχνικά κέντρα, στα οποία γίνονταν μεγάλες εμποροπανηγύρεις (ό. π. Τόντορωφ σελ. 302-309). Έτσι, το 18<sup>ο</sup> αιώνα η Φιλιππούπολη και η Αδριανούπολη έφτασαν να αριθμούν περισσότερους από 30.000 κατοίκους, οι οποίοι στην πλειονότητα τους ασχολούνταν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Ανάλογη ανάπτυξη γνώρισαν και άλλα μικρότερα κέντρα, όπως η Αίινος, η Γενισέα, η Καλλίπολη, το Λουλέ Μπουργκάς, τα Μάλγαρα, η Οζούντζοβα, η Ραιδεστός, το Σαμάκοβο, το Σλίβεν, η Στενήμαχος, ο πληθυσμός των οποίων έφτανε ή ξεπερνούσε τους 10.000 κατοίκους (Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Θράκη, εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 60-63).

Σημειωτέο εδώ, ότι η ανάπτυξη του εμπορίου και ιδιαίτερα της βιοτεχνίας στη Θράκη, παρουσιάζει μια καθυστέρηση πενήντα περίπου χρόνων συγκριτικά με την ανάπτυξη των ίδιων κλάδων σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, στις οποίες κατοικούσαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί σχετικά με τις αλλαγές αυτές στην οικονομική ζωή των πόλεων που βρίσκονταν στα δυτικά παράλια της Μ. Ασίας, στα νησιά του Αιγαίου Πελάγους και σε ορισμένες περιοχές του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου (Ηπειρος, Θεσσαλία, Δ. Μακεδονία) έγιναν στα τέλη του 18<sup>ου</sup> και στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα.

Η χρονική αυτή καθυστέρηση στην ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας, η παρουσία συμπαγών μουσουλμανικών πληθυσμών στην ύπαιθρο και η ισχυρή παρουσία των μουσουλμάνων στα αστικά και ημιαστικά κέντρα, δεν επέτρεψαν ως τα μέσα περίπου του 19<sup>ου</sup> αιώνα να αναπτυχθεί και στη Θράκη μια οικονομικά ισχυρή μέση αστική τάξη, όπως συνέβη σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, στις οποίες κατοικούσαν ελληνικοί πληθυσμοί. Ωστόσο, φαινόμενα όπως η αποδημία Ελλήνων και Βουλγάρων εμπόρων και επαγγελματιών στη Νότια Ρωσία, κυρίως στην Οδησό και στη Βεσσαραβία, η ανοικοδόμηση ναών και ιδιαίτερα η ίδρυση ελληνικών σχολείων σε αρκετές από τις πόλεις της Θράκης (Αγχιάλος, Αδριανούπολη, Μεσημβρία, Σηλυβρία, Σωζόπολη, Φιλιππούπολη), μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι οι αλλαγές στην οικονομία είχαν προκαλέσει μεταβολές και

στην τοπική κοινωνία, με κυριότερη βέβαια την αύξηση του αριθμού και την ενίσχυση του ρόλου των εμπόρων.

Η περίοδος της σχετικά ειρηνικής συνύπαρξης έληξε ουσιαστικά με την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης το 1821. Το γεγονός αυτό, αν και είχε περιορισμένο αντίκτυπο στην Θράκη, άλλαξε άρδην την κατάσταση. Κι αυτό γιατί σηματοδότησε την έναρξη της διαδικασίας για τη γένεση στη Βαλκανική των εθνικών κρατών, η οποία σε συνδυασμό με μια σειρά από άλλους παράγοντες οδήγησε τελικά στη διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (Κούκος Μόσχος, Ο Ελληνισμός της Θράκης στον Αγώνα του 1821, εκδόσεις Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 1998, σελ.79-92)

Στα πλαίσια αυτής της μακροχρόνιας και επώδυνης, όπως αποδείχτηκε, διαδικασίας ήταν φυσικό να αναπτυχθεί ανάμεσα στους σύνοικους λαούς ένας σκληρός ανταγωνισμός, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τον έλεγχο των περιοχών εκείνων που κατοικούνταν από μεικτούς πληθυσμούς. Και η μείζων Θράκη ήταν όχι μόνο μία από τις περιοχές αυτές, αλλά αναμφίβολα είχε και ιδιαίτερη σημασία για την αυτοκρατορία των σουλτάνων, ως ενδοχώρα της πρωτεύουσάς τους Κωνσταντινούπολης.

Η κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης στα 1821 ήταν φυσικό να προκαλέσει αναστάτωση και στον ελληνικό πληθυσμό της Θράκης. Βέβαια οι δυνατότητες των Ελλήνων που ζούσαν στην περιοχή ήταν περιορισμένες, αφού εκτός από την παρουσία συμπαγών μουσουλμανικών πληθυσμών η Θράκη βρισκόταν πολύ κοντά στην Κωνσταντινούπολη, με αποτέλεσμα ο σουλτάνος να μπορεί να την ελέγχει εύκολα χάρη στις ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις που έδρευαν εκεί. Παρ' όλα αυτά, από τις πηγές γνωρίζουμε ότι σε ορισμένες περιοχές, όπως στη Σωζόπολη, στην Αίνο και στην περιοχή της Σάρου, οι Έλληνες επιχείρησαν να εξεγερθούν, αλλά οι τοπικές αυτές εξεγέρσεις κατεστάλησαν σχεδόν αμέσως (Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Θράκη, εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990 σελ. 110-115)

Οι προσπάθειες όμως αυτές έδωσαν την αφορμή στις οθωμανικές αρχές, μέσα στο γενικότερο κλίμα τρομοκρατίας που προκάλεσε η κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης, να προβούν σε σκληρά αντίποινα κατά των χριστιανών κατοίκων της περιοχής. Έτσι, τον Απρίλιο και το Μάιο του 1821 εκτελέστηκαν πολλοί αρχιερείς και πρόκριτοι, ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζει ο πρώην Οικουμενικός Πατριάρχης

Κύριλλος ο Στ', ενώ πολλά χωριά υπέστησαν μεγάλες καταστροφές. Το βαρύτερο τίμημα πλήρωσε η Σαμοθράκη, την οποία κατέστρεψε ολοσχερώς ο οθωμανικός στόλος το Σεπτέμβριο του 1821, θανατώνοντας και εξανδραποδίζοντας τους κατοίκους της (ό. π. Κούκος σελ. 93-116)

Η άμεση κατάπνιξη των τοπικών εξεγέρσεων και οι διωγμοί που ακολούθησαν δεν εμπόδισαν τους Θρακιώτες Έλληνες να πάρουν ενεργό μέρος στην επανάσταση. Έτσι, οι πιο ανήσυχοι απ' αυτούς εγκατέλειψαν τις ιδιαίτερες πατρίδες τους και έσπευσαν στην επαναστατημένη Ελλάδα, για να πολεμήσουν στο πλευρό των αγωνιζομένων συμπατριωτών τους. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στη δράση των οικογενειών Βισβίξη και Κούταβου από την Αίνο, οι οποίες διέθεσαν τα καράβια και τις περιουσίες τους στον κοινό αγώνα των Ελλήνων για την κατάκτηση της ανεξαρτησίας, καθώς και στους Θρακιώτες που πύκνωσαν τις τάξεις του τακτικού επαναστατικού στρατού (ό. π. Κούκος σελ. 117-142)

Η ελληνική επανάσταση του 1821 και η ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, οι επαναστάσεις των Σέρβων και η αυτονομία της Σερβίας όπως και η βαριά και ταπεινωτική ήττα που υπέστη η Οθωμανική αυτοκρατορία στο ρωσοτουρκικό πόλεμο των ετών 1828-1829, αποκάλυψαν την τραγική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η άλλοτε πανίσχυρη αυτοκρατορία των σουλτάνων. Αν σ' όλα αυτά προσθέσουμε και τα θλιβερά γεγονότα που είχαν συμβεί κατά την εξέγερση των Γενιτσάρων το διάστημα 1807-1808, τα οποία οδήγησαν στην ανατροπή του μεταρρυθμιστή σουλτάνου Σελίμ Γ' και στη δολοφονία του διαδόχου του Μουσταφά Δ', καθώς και τις αποσχιστικές τάσεις που είχαν εκδηλώσει οι διάφοροι ισχυροί τοπάρχες-Αγιάννηδες, όπως ο Οσμάν Πασβάνογλου του Βιδινίου και ο Αλή Τεπελενλής των Ιωαννίνων, έχουμε ανάγλυφη την εικόνα που παρουσίαζε η Οθωμανική αυτοκρατορία κατά το πρώτο τέταρτο του 19<sup>ου</sup> αιώνα.

Για όλους τους παραπάνω λόγους η εφαρμογή του εγχειρήματος των Τανζιμάτων επιβαλλόταν να προσεχθεί ιδιαίτερα στην περιοχή της Θράκης. Ακόμα πιο συγκεκριμένα, το βαρύνουσα σημασίας μέτρο της κατάργησης εκμίσθωσης των φόρων- ιλιζάμ και η έναρξη είσπραξης τους από κρατικούς υπαλλήλους τους μουχασίλ, ξεκίνησε να εφαρμόζεται πιλοτικά αλλά χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα από τις επαρχίες Προύσας και Καλλίπολης. Διαφαινόταν ότι εκεί η αυτοκρατορία θα έδινε τη μάχη οπισθοφυλακών και επιβίωσης, ενώ ο ένας μετά τον άλλον οι

βαλκανικοί λαοί, που αποκτούσαν εθνική αυτοσυνειδησία ή και την ανεξαρτησία τους, ακολουθούσαν συγκλίνουσες πορείες κατακτήσεων ή φιλοδοξιών που τους οδηγούσαν προς την εν λόγω περιοχή.

Σε όλο αυτό το θέατρο των εξελίξεων, προστίθενται και τα αντικρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, άλλες από τις οποίες ευνοούν τη διάλυση κι άλλες την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δεν πρέπει επίσης να μας διαφεύγει το γεγονός, ότι όλοι αυτοί οι παράγοντες, περισσότερο ή λιγότερο σημαντικοί, δεν ήταν κάτι το πάγιο και εξαρχής δεδομένο. Οι αλλαγές πολιτικών προτεραιοτήτων, συμμαχιών, οι περιστασιακές εκτιμήσεις, αναλόγως των αναγκών της στιγμής, διαμόρφωναν ένα περίπλοκο πλέγμα συσχετισμών, το οποίο μπορούσε να μεταβληθεί και να συμπαρασύρει όλα όσα πριν από λίγο αποτελούσαν, ενδεχομένως, συστατικά στοιχεία κάποιας ισορροπίας (Κωνσταντίνος Βεργόπουλος, «Τα δύο κόμματα», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, το. ΙΔ' (Αθήνα 1977), σελ. 17-20- μία από τις πιο χαρακτηριστικές στιγμές αυτής της ρευστότητας των συσχετισμών είναι η βραχύβια περίοδος της ελληνοτουρκικής προσέγγισης, ενόψει του σλαβικού κινδύνου, που επιδίωξε ο Τρικούπης με την ενθάρρυνση και της Βρετανίας).

## ΚΕΦ. 6<sup>ο</sup> Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑΤΟΣ

Η ανάγκη για την έναρξη των μεταρρυθμίσεων από τις ευρωπαϊκές επαρχίες της αυτοκρατορίας, στην προκειμένη περίπτωση στη Θράκη, επιβεβαιώνεται από τα ίδια τα γεγονότα. Το πλήθος των δραστηριοτήτων που άρχισε ν' αναπτύσσεται στην περιοχή από τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς δείχνει εμφανώς, ότι ο τρόπος εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων και τα αποτελέσματα τους όχι μόνο δεν εμπόδισαν, αλλά αντίθετα προώθησαν τη δημιουργία περιβάλλοντος που ευνοούσε την ανάπτυξη ποικίλων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων, οι οποίες υποβοηθήθηκαν από τη διείσδυση του δυτικού καπιταλισμού (Βακαλόπουλος, Οικονομική λειτουργία, ό. π. σελ. 26-37, *Για τις οικονομικοκοινωνικές ζυμώσεις και τις εξελίξεις που προήλθαν από τις μεταρρυθμίσεις στον ευρύτερο μακεδονο-θρακικό χώρο*)

Η ανάδυση μεγαλοτραπεζιτών, κυρίως από τις τάξεις των Ρωμηών της Κωνσταντινούπολης, και άλλων παραγόντων με ανάλογες δραστηριότητες σε μικρότερες πόλεις, όπως επίσης η επέκταση του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου, δημιουργούν μία διαρκή οικονομική και ιδεολογική κινητικότητα, συνοδευόμενη από διοικητικές αλλαγές, η οποία προσδιόρισε τη δράση των συλλόγων και των κοινοτήτων, την ίδρυση σχολείων και τη διάδοση της εθνικής ιδέας μέσω της εμφάνισης μιας εγγράμματης τάξης «εθνικών» λογίων. Τη στιγμή που όλες αυτές οι διαδικασίες προχώρησαν επαρκώς, τότε μόνο το Τανζιμάτ κατέληξε σ' ένα ασφυκτικό και ξεπερασμένο πλαίσιο, που εμπόδιζε την τελική εθνική ολοκλήρωση.

Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877-78, η αυτονόμηση της Βουλγαρίας και της Ανατολικής Ρωμυλίας, έδωσαν τη χαριστική βολή στον πιο ουσιαστικό στόχο των μεταρρυθμίσεων, που δεν ήταν άλλος από την εξίσωση όλων των κατοίκων της αυτοκρατορίας μέσω της ιδεολογίας του Οθωμανισμού. Ο σουλτάνος Αβδουλχαμίτ, στην πραγματικότητα, αποτέλεσε το απαραίτητο ενδιάμεσο στάδιο. Κατάργησε μεν το Σύνταγμα του Μιδχάτ πασά, αλλά διατήρησε τις τεχνοκρατικές-εκσυγχρονιστικές διατάξεις των Τανζιμάτ, προετοιμάζοντας την εθνική ολοκλήρωση των Τούρκων με την προβολή του τουρκικού Πανισλαμισμού (Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*, τόμος 2<sup>ος</sup> Reform, Revolution, and Republic, *The Rise of Modern Turkey*, Cambridge 1985, σελ. 221-254).

Ξεκάθαρα πλέον, η νεοτουρκική ιδεολογία και κίνηση δε γεννιέται και ανδρώνεται τώρα πια στην Ευρώπη, όπως ο Νεοοθωμανισμός, αλλά στην ίδια την Κωνσταντινούπολη και τη Μακεδονία των αλληλοσυγκρουόμενων εθνοτήτων. Η υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων στη Θράκη βασίστηκε κυρίως στην προσπάθεια τοποθέτησης δημοσίων υπαλλήλων, που θα εμφορούνταν από το πνεύμα της νέας πολιτικής, και τη σύσταση μιας σειράς συμβουλίων- μετζλίσ, με μικτή σύνθεση από μέλη των ηγεσιών όλων των μιλλέτ, και θα αναλάμβαναν τη συζήτηση των θεμάτων και τη λήψη αποφάσεων περί των επαρχιακών ζητημάτων (Roulton H., «Ημίψηλο, γκρίζος λύκος και ημισέληνος ό. π., σελ. 69, *Ο Roulton παρατηρεί ότι η Μακεδονία έγινε σχολείο εθνικισμού για τους νεαρούς αξιωματικούς της Πολεμικής Ακαδημίας όπως και για τα στελέχη της γραφειοκρατίας. Διαφοροποιούμενοι από τους Χριστιανούς Βαλκάνιους εθνικιστές που συχνά ήταν δάσκαλοι και διανοούμενοι, αυτοί οι προάγγελοι του τουρκικού εθνικισμού ήταν νεαροί στρατιωτικοί και υπάλληλοι*).

Με λίγα λόγια, οι δύο πυλώνες του συστήματος, σε επαρχιακό επίπεδο, ήταν η δημοσιούπαλληλία του Οθωμανικού κράτους, και οι τοπικές αρχές των επισκόπων και των προεστών, προκειμένου για τις επαρχίες με ισχυρό χριστιανικό στοιχείο. Το ζητούμενο σ' αυτήν την περίπτωση είναι η επάρκεια των παραγόντων αυτών και η αντιπροσωπευτική σύνθεση των συμβουλίων, προϋποθέσεις απαραίτητες για τη λειτουργία των νέων θεσμών και του νομοθετικού πλαισίου.

Μία ακόμα παράμετρος που μπορεί να χαρακτηριστεί σημαντική, είναι η ωριμότητα και η ετοιμότητα του κοινωνικού σώματος, να υιοθετήσει στην ουσία το νέο τρόπο οργάνωσης της διοίκησης, να ενστερνιστεί τους στόχους της κεντρικής εξουσίας και να συναινέσει στην εφαρμογή του πνεύματος. Βασικό στοιχείο μιας τέτοιας αποδοχής από το κοινωνικό σύνολο, αποτέλεσε η δημιουργία μιας κοινής ερμηνευτικής βάσης των μεταρρυθμίσεων, με σκοπό τη σύλληψη των προβλημάτων και την πρόταση λύσεων, που θα υπόκεινται σ' ένα *minimum consensus*/ελάχιστη συναίνεση, απαραίτητο για τη σύγκλιση των δυνάμεων των διαφόρων κι επιμέρους εθνοθρησκευτικών κοινοτήτων.

Παρακάτω θα γίνει μία στοιχειώδη απόπειρα να εκτιμηθεί ο ρόλος καθενός από τους παραπάνω παράγοντες στο θρακικό περιβάλλον, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί το απαραίτητο εξηγητικό υπόβαθρο της πορείας των Τανζιμάτων.

Η προσπάθεια δημιουργίας μιας νέας τάξης υπαλλήλων που θα διεκπεραίωνε την προσπάθεια, στηρίχθηκε σε δύο άξονες: Την κορυφή της μεταρρυθμιστικής μηχανής, στο επίκεντρο της ιδεολογικής γένεσης των πολιτικών, που αναλάμβαναν τη σύλληψη και την καθοδήγηση του εγχειρήματος, αποτέλεσε το μεταφραστικό τμήμα του Υπουργείου Εξωτερικών (Andrew Wheatcroft, *Οι Οθωμανοί, μετάφραση Χριστιάνα Σακελλαροπούλου*, Αθήνα 1994, σελ. 245-246, Περί της σημασίας που απέκτησε το μεταφραστικό γραφείο του Υπουργείου Εξωτερικών (Tercüme Odasi) την εικοσαετία 1820-1841 και των δυνατοτήτων ανέλιξης που παρείχε στους υπαλλήλους του).

Οι τρεις ηγέτιδες μορφές του Τανζιμάτ, οι Ρετζίτ, Αλή και Φουάτ πασά, καθώς και πολλοί συνεργάτες και προστατευόμενοι τους, θήτευσαν στη συγκεκριμένη υπηρεσία και σε διπλωματικές θέσεις του εξωτερικού. Η παρουσία τους στις θέσεις αυτές προϋπέθετε μια μόρφωση τελείως διαφορετική από εκείνη των παραδοσιακών αξιωματούχων της κλασικής γραφειοκρατίας. Οι τελευταίοι ήταν απόφοιτοι διαφόρων Ιεροσπουδαστηρίων (Medrese), μιας και η μοναδική δυνατότητα σπουδών της Καλεμιγιέ ήταν η εντρύφηση στους κανόνες που αντανάκλασαν στην παραδοσιακή δομή της αυτοκρατορίας, του Ιερού Νόμου-σεριάτ, και των κανοναμέδων, σουλτανικών νομοθετημάτων, για περιπτώσεις που δεν κάλυπτε ο Ιερός Νόμος (İber Ortaylı, *ό. π.*, σελ. 320).

Η ανάδυση μιας νέας ηγέτιδας τάξης, η οποία συνδύαζε τα προσόντα της γνώσης ευρωπαϊκών γλωσσών με την πλήρωση θέσεων της οθωμανικής διπλωματίας στην Ευρώπη, υποδήλωνε στην πραγματικότητα τη δημιουργία ανάλογης διανοήσεως, με εκείνη των υπόλοιπων εθνότητων της αυτοκρατορίας, με τη μόνη διαφορά, ότι η διανοήση αυτή ήταν ταυτισμένη με το κράτος, αφού νεμόταν την εξουσία, επομένως διέθετε, εν πολλοίς, και το όργανο διαμόρφωσης των Τανζιμάτ, έτσι λοιπόν ήλεγχε το μέτρο, το βάθος και τη μορφή του.

Επιπλέον, μπορούμε με τον τρόπο αυτό να αντιληφθούμε τη γένεση του νεοοθωμανικού κινήματος, όχι με αντίθετους όρους προς τους μεταρρυθμιστές, αλλά και ως μία προέκταση, που επεδίωκε ουσιαστικά αμεσότερο πολιτικό εξευρωπαϊσμό με συνταγματική μοναρχία, στο πλαίσιο της ενιαίας πατρίδας-βατάν, στο εύρος των ερμηνειών της έννοιας από τον Ναμίκ Κεμάλ, ως τον Τουνάχ Χιλμί στην αρχή, τουλάχιστον, της ιδεολογικής εξέλιξης του (Για τον Ναμίκ Κεμάλ, βλ. Lewis, Η



ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας, τόμος 1<sup>ος</sup>, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001, σελ. 301-308 και για τον Τ. Χιλμί, βλ. στο ίδιο, σελ. 407)

Για την κατάρτιση των στελεχών της δημόσιας διοίκησης, ώστε να υπηρετήσουν στις επαρχίες, ιδρύθηκε και η Σχολή Δημόσιας Υπηρεσίας (Mekteb-i Mulkiye), όμως δε φάνηκε να επιτυγχάνει τους στόχους της. Οι διαδικασίες παραγωγής των στελεχών γίνονταν με αργούς ρυθμούς, η αμοιβή των υπαλλήλων δεν υπήρξε ικανοποιητική και σε γενικές γραμμές οι συνθήκες ήταν δυσμενείς (Halil Inalcik, «Application of the Tanzimat and its Social Effects», The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy, Variorum Reprints, Λονδίνο 1978, σελ.17).

Από τα παραπάνω προκύπτει το προφανές πρόβλημα της έλλειψης πόρων, για την επιτυχή εκτέλεση των μεταρρυθμίσεων. Χωρίς να γίνεται υποτίμηση της έλλειψης ανάλογου οικονομικού στηρίγματος για την προώθηση των μέτρων, ας τονίσουμε και πάλι, ότι οι δυσκολίες αφορούσαν κυρίως σε κοινωνικούς λόγους και ιδεολογικές διεργασίες, και όχι τόσο σε τεχνικές δυσκολίες, όμως οι πρώτοι αποτέλεσαν τον αξεπέραστο πλέον φραγμό σε σχέση με τις δεύτερες (Καλλιόπη Παπαθανάση Μουσιοπούλου, Ελληνικά προξενεία στη Θράκη, Αθήνα 1976, σελ. 142)

Κατά γενική ομολογία, η πρακτική εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, κατά βάση στηρίχθηκε στο ήδη υπάρχον δημοσιούπαλληλικό δυναμικό, που διεπόταν από τη νοοτροπία της διατήρησης της θέσης, της παρελθούσας φοροεισπρακτικής τακτικής, της διαφθοράς και της συναλλαγής (rüşvet). Τούτος ο νευραλγικός τομέας της δημόσιας διοίκησης στη Θράκη, εξακολούθησε να επανδρώνεται με στελέχη της παλιάς σχολής.

Σε ολόκληρο σχεδόν τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, διατηρήθηκε ανισορροπία όσον αφορά τον οικονομικό ρόλο του κράτους. Οι μεταρρυθμιστές αμφιταλαντεύονταν ανάμεσα στην περιουσιακή αντίληψη και στην αντίληψη του παρεμβατισμού. Σε καμιά όμως περίπτωση δεν κατέληξαν στην απόλυτα φιλελεύθερη αντίληψη του κράτους νυχτοφύλακα, ενώ ταυτόχρονα συνειδητοποίησαν την ανάγκη απορρόφησης της οθωμανικής οικονομίας από την επεκτεινόμενη παγκόσμια αγορά. Η εγκατάλειψη του προστατευτισμού πραγματοποιήθηκε με την αγγλοοθωμανική εμπορική συμφωνία του 1838, η οποία επέτρεπε στους Ευρωπαίους εμπόρους να διεισδύσουν απευθείας στο εσωτερικό οθωμανικό εμπόριο. Το άμεσο αποτέλεσμα της εμπορικής

αυτής συμφωνίας, ήταν να δεχθεί το συντεχνιακό σύστημα ισχυρό πλήγμα (Feroz Ahmad, *The making of modern Turkey*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1998, σελ. 26-27)

Ιστορικό παράδειγμα στην ανατολική Θράκη, αποτελούν τα μεταλλεία του Σαμμακοβίου, η δομή και η λειτουργία των οποίων, αποτέλεσαν έναν τύπο συντεχνιακής εκμετάλλευσης πλουτοπαραγωγικής πηγής, για το λόγο αυτό είχαν την τύχη όλου του συντεχνιακού οικοδομήματος. Πιο συγκεκριμένα το διάστημα της εικοσαετίας 1840-1860, στην καρδιά της περιόδου του Τανζιμάτ, τη διοίκηση και διαχείριση των ορυχείων σιδήρου του Σαμμακοβίου ανέλαβαν Οθωμανοί αξιωματούχοι, που όμως δεν κατάφεραν ν' αντεπεξέλθουν στον αυξανόμενο ευρωπαϊκό ανταγωνισμό, όπως επίσης τις διαχειριστικές ατασθαλίες αλλά και τις συγκρούσεις με το προσωπικό, ενώ ταυτόχρονα οι συνεχείς μεταβολές στο επαρχιακό σύστημα διοίκησης επιβάρυναν την κατάσταση. Ένας βαρυσήμαντος τομέας της πρωτογενούς παραγωγής, που πρόσφερε σημαντικά εισοδήματα στο κράτος συντελώντας στην ευημερία μιας στρατηγικά σημαντικής περιοχής στην παρευξείνια Θράκη, τελικά παρήκμασε, λόγω της σύγχυσης των υπευθύνων παραγόντων (Μυρτίλος Αποστολίδης, «Το Σαμμακόβι και τα μεταλλεία του», *Θρακικά*, τόμος Ιθ', Αθήνα 1944, σελ. 182)

Ένα ακόμα μεγάλο ζήτημα της παρούσας περιόδου σε σχέση με τη λειτουργία της επαρχιακής διοίκησης, είναι η αντιπροσωπευτικότητα των επαρχιακών συμβουλίων, τα οποία ήταν επιφορτισμένα με την εφαρμογή μεταρρυθμιστικών διαταγμάτων, και πολύ περισσότερο με την αντιμετώπιση των πρακτικών ζητημάτων των τοπικών κοινοτήτων.

Ο κυρίαρχος ρόλος στην επαρχιακή διοίκηση τέθηκε στο νεοπαγή θεσμό του μουχασίλ εμβάλ- Έπαρχου των οικονομικών, επιφορτισμένος με τα θέματα φορολογίας της μεγαλύτερης επαρχιακής διοικητικής περιφέρειας, αντικατέστησε τους εκμισθωτές φόρων, τους μουλτεζίμ. Ο διοικητής του βιλαετίου έφερε τον βαθμό του στρατηγού- μουσίρ, ενώ σ' αυτόν υπαγόταν ο διοικητής της αμέσως μικρότερης επαρχιακής περιφέρειας, του σαντζακίου, με το βαθμό του αντιστράτηγου- φερίκ. Τέλος, στις μικρότερες περιφέρειες του καζά και του ναχιγιέ, τοποθετήθηκαν αντίστοιχα ο διευθυντής- μουντούρ, και ο κοινοτάρχης μουχτάρ. Οι κύριες αρμοδιότητες των αξιωματούχων ήταν η φορολογία, η ασφάλεια και τα στρατιωτικά ζητήματα. Η παραπάνω επαρχιακή διοίκηση αρθρωνόταν πυραμιδωτά (Ιωάννης

Μπακιρτζής, Σκέψεις για την εφαρμογή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του 19ου αιώνα (η περίπτωση της Θράκης), εκδόσεις Σπανίδη, Ξάνθη 2000, σελ. 50-55)

Η ανάγκη για αποκατάσταση της φορολογικής δικαιοσύνης αποδεικνύει τη θεμελιώδη αντίληψη της οθωμανικής πολιτειολογίας για την έννοια της δικαιοσύνης- ανταλέτ και την οικονομική-εισπρακτική της βάση. Ο σκοπός της αποκατάστασης αποβλέπει στην κατάργηση του απαρχαιωμένου και διεφθαρμένου συστήματος της υπενοικίας- ιλτζάμ, και στην υιοθέτηση του ευρωπαϊκού μοντέλου, όπου το φορολογικό πλεόνασμα αποδίδεται απευθείας στο κράτος.

Οι αρμοδιότητες των επαρχιακών διοικητών σχοινοβατούσαν κάθε φορά, ανάμεσα στις προθέσεις της κεντρικής διοίκησης για αποδυνάμωση ή ενδυνάμωση. Στην πρώτη φάση του διατάγματος του 1839 (Hatt-ı Serif), οι προσπάθειες της Πύλης στράφηκαν στην κατεύθυνση του υποβιβασμού των Έπαρχων- Βαλή. Αυτό συνέβη για το λόγο ότι ελλόχευε πάντα ο κίνδυνος, να διολισθήσει ο θεσμός σε κληρονομικό, όπως ακριβώς συνέβη στις κατά ευρείες περιφέρειες της προγενέστερης παντοδυναμίας των Αγιάν, τους οποίους επιδίωξε να εξαλείψει ο σουλτάνος Μαχμούτ Β' σε ανοιχτή ρήξη. Με τον υποβιβασμό των Επάρχων- Βαλή, η κεντρική εξουσία διατήρησε μεγάλο ποσοστό ελέγχου των εξουσιών τους, ώστε να απομακρύνει από το κέντρο της Κωνσταντινούπολης ισχυρές προσωπικότητες που περιέπιπταν σε δυσμένεια (Yerasimos, Azgelismislik, τόμος 2<sup>ος</sup>, ό. π., σελ. 119)

Το επόμενο διάστημα, εκδόθηκαν επαρχιακοί κανονισμοί (Vilayetler Nizamname), οι οποίοι δυνάμωσαν την ισχύ των επαρχιακών διοικητών με αποτέλεσμα να μετατραπούν σε βασικό εργαλείο προώθησης των μεταρρυθμίσεων. Με διάταγμα του 1852, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αβδουλμετζίτ, ο ρόλος των Έπαρχων- Βαλήδων διευρύνεται. Ακόμα περισσότερο, αμέσως μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο το 1856, τόσο εξαιτίας των Μεγάλων Δυνάμεων, όσο και της επικείμενης ενδυνάμωσης των ηγέτιδων τάξεων των μειονοτήτων, εκφράστηκε πιο δυναμικά το αίτημα της αποκέντρωσης, ως μία προϋπόθεση ουσιαστική για την προώθηση του Τανζιμάτ.

Εν ολίγοις η Πύλη έπρεπε να ενδυναμώσει τις εξουσίες των τοπικών συμβουλίων, ή να ενισχύσει τους Έπαρχους- Βαλή. Επικράτησε η δεύτερη επιλογή και, έτσι επίσημα με το διάταγμα του 1858, ο διορισμένος Έπαρχος- Βαλή τέθηκε επικεφαλής μιας ιδιάζουσας ιεραρχίας, η οποία ελέγχει τους περισσότερους ζωτικούς τομείς δραστηριοτήτων, όπως τον πολιτικό, τον οικονομικό, τη δημόσια τάξη και ασφάλεια.

Αξίζει να τονίσουμε, ότι η συγκεκριμένη επιλογή της οθωμανικής πολιτικής ελίτ, οφείλεται στο αντίστοιχο επαρχιακό διοικητικό σύστημα της Γαλλίας, που εισήγαγε ο Ναπολέον Γ' (Yerasimos, Azgelismislik, τόμος 2<sup>ος</sup>, ό. π., σελ. 119-120)

Η προώθηση των Έπαρχων- Βαλήδων αποδεικνύει τον τρόπο σκέψης της κυβερνώσας τάξης της αυτοκρατορίας, όσον αφορά την εισαγωγή των νέων κανονισμών. Πιο συγκεκριμένα, όταν τα τοπικά συμβούλια λάμβαναν σημαντικές αποφάσεις, θεωρούνταν ως αδυναμία ελέγχου της περιφέρειας, κυρίως των επαρχιών με μεικτή πληθυσμιακή σύνθεση, και με πιο πιθανή την υπεροχή του μη μουσουλμανικού στοιχείου, όπως ακριβώς στο βιλαέτι της Αδριανούπολης. Η παραπάνω βέβαια θεωρία, στην ουσία ακύρωνε αυτόματα τις φιλοδοξίες της ισονομίας και της ισοπολιτείας, στην πρακτική τους εφαρμογή.

Η αλήθεια είναι πως ο διορισμός χριστιανού βαλή στην πράξη δεν προβλεπόταν, και στην πραγματικότητα ο μόνος τρόπος, για να αποφευχθούν η ένταση και οι προστριβές σ' ένα περιβάλλον όπως το θρακικό, με αυξημένες εθνικιστικές έριδες, την αστείρευτη προβολή των βαλκανικών αξιώσεων και των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων, ήταν να αναγνωριστούν οι ευρείες αρμοδιότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης, ώστε να καταστεί ικανή, να γεφυρώσει στην πράξη τις διαφορές μεταξύ των αντιτιθέμενων πλευρών των κοινοτήτων και να τις εξισορροπήσει.

Τελικά, η επιλογή αυτή ήταν μία δοκιμή του ορίου της οθωμανικής εξουσιαστικής δομής. Η απεμπόληση της άμεσης και κάθε είδους δυνατότητας παρέμβασης στην επαρχιακή διοίκηση υπήρξε αδιανόητη για τους ανθρώπους του Τανζιμάτ. Επομένως, οι ίδιες οι μεταρρυθμίσεις καταδικάζονταν από μία εγγενή αντίφαση. Από τη μία πλευρά οι Μουσουλμάνοι των τοπικών κοινοτήτων και κοινωνιών, έβλεπαν την κυρίαρχη κοινωνικοπολιτική τους θέση να διακυβεύεται με τις περί ισότητας διακηρύξεις, από την άλλη πλευρά οι Χριστιανοί, ότι η αναδιοργάνωση των διοικητικών θεσμών ήταν μία εξαπάτηση.

Πέραν όμως από την ταξινόμηση των ιεραρχιών και προτεραιοτήτων των αξιωματούχων- μεταρρυθμιστών, τίθεται το ζήτημα επάρκειας των παραγόντων, και από την πλευρά των μη Μουσουλμάνων, οι οποίοι με τους νέους κανονισμούς επαρχιακής διοίκησης, αναλάμβαναν θεσμικό ρόλο στα διάφορα συμβούλια- μετζλίσ. Βέβαια, όσο κι αν η διεύρυνση του διοικητικού πλαισίου των Χριστιανών της Θράκης προσέκρουσε σε πολλά εμπόδια, η ανάλογη επάρκεια των κοινοτικών

αρχόντων έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ανάληψη των καθηκόντων, επίσης στις εκτελεστικές-δικαιοπρακτικές αρμοδιότητες, που τους επιφόρτιζε το νέο πλαίσιο. Σε αυτήν την περίπτωση οι ανώτεροι προεστοί, είχαν πια αποκτήσει αυξημένη παρεμβατική δυνατότητα, η οποία προσμετρούσε πλέον σε τυχόν αλλαγές του τρόπου λειτουργίας των κοινοτήτων, ανάλογα όμως με το μέγεθος της κοινότητας που αυτοί εκπροσωπούσαν (Ilber Ortaylı, Ο πιο μακρύς αιώνας, ό. π., σελ. 49)

Από ιστορικές μαρτυρίες όπως η ακόλουθη, καταλαβαίνουμε πως γενικότερα οι προύχοντες διεπόταν από το ευρύτερο κλίμα αβεβαιότητας των μεταρρυθμίσεων, κι έτσι υπήρχε δυσκολία στα να διεκπεραιώσουν ακόμη και τα εκπαιδευτικά θέματα των κοινοτήτων τους. Πρώτα έπρεπε ν' αποδεχθούν το εκκοσμικευμένο νομικό καθεστώς των κοινοτήτων, διαθέτοντας παράλληλα και τη γνώση λειτουργίας του. Δεύτερον έπρεπε ν' αναπροσαρμόσουν την πρακτική τους στη λογική της νομιμότητας του Οθωμανισμού. Ο διαμεσολαβητικός ρόλος που είχαν αναλάβει, ανάμεσα στους υπηκόους- ρεαγιά και τις οθωμανικές αρχές, που δε συναλλασσόταν ως τότε με άτομα, αστικοποιήθηκε. Η προσαρμογή όμως προς το νέο μοντέλο κοινοτικής διαχείρισης καθίστατο δυσχερής, λόγω της αδυναμίας να αντικαταστήσουν το παλαιότερο και πιο σταθερό προνομιακό καθεστώς τους (Κυριακή Μαμώνη, Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας (1861-1922), Ιστορία και Δράση, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 70-71)

Ένα γεγονός που δεν πρέπει να αμφισβητείται, ως απόδειξη των κοινωνικοοικονομικών συγκρούσεων στο εσωτερικό των κοινοτήτων, είναι οι μαρτυρίες των ελληνικών προξενείων και οι σχετικές αναφορές τους στο Υπουργείο Εξωτερικών, έφεραν στην επιφάνεια πολλές παραμέτρους της ενδοκοινοτικής ζωής, για οικονομικές ατασθαλίες, αλλά και την αδυναμία εξυπηρέτησης των κοινοτικών αναγκών των Ελλήνων υπηκόων (Πέτρος Α. Γεωργαντζής, Προξενικά Αρχεία Θράκης, τόμος Α', Ξάνθη 1998, σελ. 205-212 και 430-434)

Ο νέος ρόλος των επικεφαλής των κοινοτήτων, χαρακτηριζόταν από μια ευδιάκριτη αντίφαση: δεν εντασσόταν στη δομή της οθωμανικής δημοσιοϋπαλληλίας, ώστε να προσποριστούν όλα τα οφέλη από την αναδιανομή της εξουσίας. Αντιθέτως, επιφορτίστηκαν στο να διαχύσουν τις μεταβολές στο κοινοτικό σώμα, επιτηρώντας ταυτόχρονα και την εφαρμογή τους. Οι επερχόμενες λοιπόν μεταρρυθμίσεις,

απαιτούσαν απ' αυτούς νέους ρόλους, χωρίς όμως να τους προσφέρουν τα κατάλληλα μέσα για την επιτυχία τους.

Μέσα σε όλο αυτό το πλέγμα, ας προσθέσουμε επιπλέον δύο αντίρροπους παράγοντες, οι οποίοι διεκδικούσαν τον έλεγχο των κοινοτήτων. Με αφορμή την επίσημη εκπροσώπηση του Ελληνικού κράτους, από τις ελληνικές προξενικές αρχές, οι τελευταίες, επιδίωκαν τον απόλυτο έλεγχο επί των κοινοτήτων. Επιπρόσθετα, οι κοινοτικοί επίσκοποι, παρ' όλο που αποδυναμώθηκαν εξαιτίας του νέου εκκοσμικευτικού νομικού πλαισίου του Τανζιμάτ, θεωρούνταν αυτόνομοι πόλοι εξουσίας. Είχαν αναλάβει μεν ενεργητικό ρόλο στα επαρχιακά συμβούλια, αλλά ταυτόχρονα, η ίδια η συμμετοχή τους προκαλούσε προβλήματα ισορροπίας (Πέτρος Α. Γεωργαντζής, Προξενικά Αρχεία Θράκης, τόμος Α', Ξάνθη 1998, σελ. 205-212)

Οι θρακικές κοινότητες, αστικοποιήθηκαν οικονομικά και κοινωνικά με ταχεία εξέλιξη. Η προϊούσα αστικοποίηση, επιχειρήθηκε να ελεγχθεί από τις οθωμανικές αρχές με την παραδοσιακή μέθοδο της ευθύνης των τοπικών αρχόντων κληρικών και λαϊκών. Στην περίπτωση όμως της Θράκης, έπρεπε να ληφθεί σοβαρά υπόψη, ότι στην κορυφή της αστικοποίησης οι παράγοντες αυτοί ήταν ακριβώς που έλεγχαν την παιδεία, η οποία ήταν η πεμπτουσία της ιδεολογικής μετάλλαξης. Οι κοινοτικοί παράγοντες κατανοούσαν την κοινωνική και ιδεολογική μεταβολή, όμως δε συνειδητοποιούσαν την ουσιαστική ανανέωση του θεσπισμένου πια ρόλου τους. Ο συστηματικός έλεγχος των κοινοτήτων δεν ξέφυγε στην ουσία ποτέ από τους ίδιους, όμως και ο έλεγχος τους από την οθωμανική εξουσία έγινε πιο περίπλοκος, εξαιτίας της διαμάχης ανάμεσα στην αυτοδιοικητική ελευθερία και την κοινωνική και ιδεολογική εξέλιξη.

Οι παραπάνω περιγραφόμενες αλλαγές, χαρακτηρίζουν τη σταδιακή απομάκρυνση των σχολείων από τον άμεσο έλεγχο της Εκκλησίας. Στην πραγματικότητα όμως, η Εκκλησία δεν απώλεσε την πρωτοκαθεδρία των ανώτερων κληρικών στις σχολικές εφορίες, αλλά πιο πολύ επικράτησε ένα είδος συνδιοίκησης, με τους τοπικούς οικονομικούς παράγοντες, και τα σωματεία που συνεισέφεραν στη λειτουργία των σχολείων, με ευεργετήματα και κληροδοτήματα, ώστε να έχουν αυξημένο ποσοστό ανάμειξης σ' αυτήν (Ελένη Δ. Μπελιά, Εκπαίδευση και αλυτρωτική πολιτική - Η περίπτωση της Θράκης (1856-1912), Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 45-46 , από τη δεκαετία 1870 «η μέριμνα για την εκπαίδευση, η οποία ανήκε έως τότε αποκλειστικά

*στους παραδοσιακούς φορείς Εκκλησία και Κοινότητα, περιέρχεται και στους τοπικούς συλλόγους και τα σωματεία, ενώ οι μεγάλοι σύλλογοι, στην Κωνσταντινούπολη ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος και στην Αθήνα ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, αναλαμβάνουν την ευθύνη για την οργάνωση και τη χρηματοδότηση της εκπαίδευσης και γενικότερα για την εκπαιδευτική πολιτική στις επαρχίες αυτές»)*

Η αποδοχή των μεταρρυθμίσεων και οι συνέπειες αυτών, υπήρξε παλινδρομική για τους ντόπιους πληθυσμούς. Μεταξύ συνέχειας και εξέλιξης δημιουργήθηκε σύγχυση, με δυσδιάκριτα όρια. Ο αντίκτυπος στη ζωή των ντόπιων πληθυσμών φάνηκε περίπου μετά τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα, τη στιγμή της κορύφωσης των μεταρρυθμιστικών κινήσεων και διαδικασιών. Μετά δε και την επίσκεψη του Μαχμούτ Β' στην Αδριανούπολη, την πρωτεύουσα της θρακικής επαρχίας, ξεκίνησε να διαφαίνεται η αμφίπλευρη αντίδραση των πληθυσμών (Παπαθανάση, Προξενεία, ό. π., σελ. 28-30)

Σύμφωνα με τον Βιζυηνό, η μουσουλμανική πλευρά πίστευε πως κλονιζόταν η θέση που είχε εξασφαλίσει στην αυτοκρατορία, ρίχνοντας ευθύνες στους δυτικότροπους εφέντηδες της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι μιμούνταν τα δυτικά πρότυπα (Γ.Μ. Βιζυηνός, Νεοελληνικά διηγήματα, ό. π., σελ. 243). Προσωπικά, η διαπίστωση αυτή είναι μεν ορθή, ως προς τη μίμηση των δυτικών προτύπων, σφάλλει όμως ως προς τους στόχους που αποδίδονταν σ' αυτή. Ας μη ξεχνάμε πως η αλλαγή της παραδοσιακής θέσης των Μουσουλμάνων, επιδιωκόταν μεν ριζικά, αλλά με σκοπό να περισωθεί η περίτρανη αλλά συνάμα καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η οθωμανική διοικητική ελίτ πρέσβευε τις κρίσιμες αυτές στιγμές του 18<sup>ου</sup> αιώνα, πως αρκεί μόνο η κάθαρση και η πάταξη της διαφθοράς, όσον αφορά την αποκατάσταση του κύρους και της ισχύος της αυτοκρατορίας.

## ΚΕΦ. 7<sup>ο</sup> ΟΙ ΑΛΛΑΓΕΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ

### 7.1 Διοικητικές

Μετά το 1856, με την έκδοση του Χάτι- Χουμαγιούν αλλά και τη συνθήκη των Παρισίων, άρχισαν να προωθούνται εντονότερα οι μεταρρυθμίσεις και στον τομέα της διοίκησης. Οι μεταρρυθμιστές χρησιμοποίησαν το θεσμό των κοινοτήτων στη διοίκηση της Αυτοκρατορίας.

Εκτός από τις μεταρρυθμίσεις στην κεντρική διοίκηση, διαρθρωτικές αλλαγές έγιναν και στην επαρχιακή διοίκηση καθώς γινόταν ολοένα και πιο επιτακτική η ανάγκη εκσυγχρονισμού του τιμαριωτικού συστήματος. Έτσι το 1840 ιδρύθηκε, ως απόρροια του Χάτι Σερίφ, συμβουλευτικό όργανο για κάθε εγιαλέτι, απαρτιζόμενο τόσο από μουσουλμάνους όσο και από μη μουσουλμάνους αντιπροσώπους, αποσκοπώντας στον έλεγχο της εξουσίας του διοικητή της επαρχίας. Από τα πιο ρηξικέλευθα μέτρα ήταν και ο διορισμός ενός αρμόδιου για τα οικονομικά ζητήματα μουχασίλ. Ήδη το 1844 και το 1846 ο σουλτάνος ο ίδιος έκανε επιθεωρήσεις σε Ανατολία και Ευρώπη προκειμένου να γίνει κοινωνός των όποιων τοπικών δυσλειτουργιών και παραπόνων. Το 1845 συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη μία συνέλευση από αντιπροσώπους των επαρχιών προκειμένου να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με μια σειρά θεμάτων που αφορούσαν τις επαρχίες όπως οι φόροι και άλλα οικονομικά ζητήματα. Το επόμενο έτος ο αριθμός των εγιαλετιών αυξήθηκε αισθητά από 28 σε 36, με αποτέλεσμα την περαιτέρω αποκέντρωση του κράτους (R.H. Davison, *Tanzimat* στο *Encyclopedia of Islam*, Leiden 2000, vol X, σελ. 202-203)

Μόνο όπως με την υπογραφή του Νόμου των Βιλαετιών το 1864 έγινε μια ουσιαστική και εκ βάθρων διοικητική αλλαγή στη δομή της οθωμανικής περιφερειακής διοίκησης. Η αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε βιλαέτια, κάθε βιλαέτι σε σαντζάκια, καζάδες και ναχιγιέ. Ο βαλής θα ήταν ο γενικός διοικητής του βιλαετιού με αρμοδιότητες τόσο διοικητικές όσο και στρατιωτικές. (Σ. Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, τ. Α', Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354-1918), Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 118)

Στα πλαίσια αυτά εντάσσεται το μεταρρυθμιστικό έργο του Τανζιμάτ 1839-1876, σε μια εποχή που η αυτοκρατορία χρειαζόταν την υποστήριξη των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, για το λόγο ότι οι μεταρρυθμίσεις θα απέτρεπαν τη διάλυση και θα



διευκόλυναν τη διείσδυση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου. Οι Οθωμανοί μεταρρυθμιστές επεδίωξαν τη συγκρότηση μιας ισχυρής γραφειοκρατίας, ικανής να αναχαιτίσει τις κεντρόφυγες διασπαστικές δυνάμεις της περιφέρειας και να διασφαλίσει την εύρυθμη λειτουργία του διοικητικού μηχανισμού. Σε αυτό το πλαίσιο κρίθηκε αναγκαία η αναδιοργάνωση του φορολογικού συστήματος, καθώς και η σφυρηλάτηση ενός νέου αισθήματος ενότητας και υποταγής στο κράτος, με προϋπόθεση την κατάργηση των νομικών και κοινωνικών διακρίσεων ανάμεσα στις διάφορες εθνοθησκευτικές ομάδες (Μπακιρτζής 70-72)

Υπό το πρίσμα της επιβαλλόμενης αναγνώρισης των κεκτημένων δικαιωμάτων των χριστιανών, όπως αυτά είχαν σταδιακά διαμορφωθεί από τα προνόμια, η Υψηλή Πύλη προχώρησε στη θέσπιση του Νόμου των Βιλαετιών, με βάση το διαμορφωμένο ήδη εθιμικό καθεστώς στο χώρο του κοινοτισμού και γενικότερα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Σύμφωνα με το Νόμο, το οθωμανικό κράτος χωρίζεται σε βιλαέτια που το καθένα διοικείται από τον βαλή. Τα βιλαέτια διαιρούνται σε σαντζάκια ή λίβα. Αυτά υποδιαιρούνται σε καζάδες- δήμους που διοικούνται από τον καϊμακάμη, ενώ στην κυριότερη κωμόπολη του καζά εδρεύει ένας μουδίρης. Κάθε καζάς διαιρείται σε περισσότερες κοινότητες, που καθεμιά έχει τη δική της δημοτική διοίκηση. Τα μικρά χωριά που δε μπορούν να απαρτίσουν ανεξάρτητους δήμους, εξαιτίας της τοπογραφικής τους θέσης, προσαρτώνται στους πλησιέστερους δήμους με τον τίτλο ναχιγιέ (Βακουφάρης Περικλής, Η κοινοτική διοίκηση μετά τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και οι κανονισμοί Κεσσάνης και Δεδεαγάτς, Θρακική Επετηρίδα, τ. 5, Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής, Κομοτηνή 1984, σελ. 17-18)

Ο Νόμος Περί Βιλαετιών του 1864 αναγνώριζε την κοινότητα ως το κύτταρο του διοικητικού συστήματος, προέβλεπε τη συγκρότηση κατά έτος συνέλευσης σε κάθε κοινότητα για να εκλεγούν μουχτάρηδες και δημογέροντες. Δικαίωμα του εκλέγειν είχε κάθε υπήκοος Οθωμανός 18 ετών, αδιακρίτως θρησκευόμενος. Την κοινότητα διοικούσε η δημογεροντία- ιχτιάρ μετζλिसί, συγκροτούμενη από 3- 12 δημογέροντες, στην οποία συμμετείχαν αυτοδικαίως οι μάμηδες και οι θρησκευτικοί ηγέτες των άλλων εθνότητων. Η θητεία των κοινοτικών αρχόντων ήταν ενιαύσια , μπορούσαν όμως να επανεκλεγούν απεριόριστα και να παυθούν για παράλειψη καθήκοντος ή κατόπιν αίτησης του συμβουλίου της δημογεροντίας. Οι κοινότητες απολάμβαναν θρησκευτική και πολιτική αυτοτέλεια και οι δημογέροντες είχαν διοικητικές,

δικαστικές και φορολογικές δικαιοδοσίες (Νικ. Π. Σουλεντάκης, Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού, εκδόσεις Πιτσιλός, Αθήνα 1996, σελ. 62- 63)

Σύμφωνα με τη διοικητική μεταρρύθμιση του Νόμου του 1864 για την αναδιάρθρωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε βιλαέτια, η Θράκη διαιρέθηκε το 1867 στα βιλαέτια Κωνσταντινούπολης (σαντζάκια Κωνσταντινούπολης, Τσεκμετζέ, Πέραν) και της Αδριανούπολης (σαντζάκια Αδριανούπολης, Φιλιππούπολης, Καλλίπολης, Ραιδεστού και Σηλύμνου) (Νεοκλής Σαρρής, Οσμανική Πραγματικότητα, τ. 2, εκδόσεις Αρσενίδη & ΣΙΑ, Αθήνα, 236- 294- για τον κανονισμό των βιλαετίων του 1864, 294-296 και για τον κανονισμό γενικής διοίκησης βιλαετίων του 1871, σελ. 305-307)

Μετά το συνέδριο του Βερολίνου το 1878 και τη δημιουργία της αυτόνομης επαρχίας της Ανατολικής Ρωμυλίας, που περιέλαβε τα σαντζάκια Φιλιππούπολης, Σηλύμνου και τμήμα του σαντζακιού Αδριανούπολης, η υπόλοιπη Θράκη χωρίστηκε στα βιλαέτια Κωνσταντινούπολης (σαντζάκια Κωνσταντινούπολης, Πέραν και Τσατάλτζας ) και της Αδριανούπολης, το οποίο συγκροτήθηκε από τα σαντζάκια Αδριανούπολης, Σαράντα Εκκλησιών, Γκιουμουλτζίνας , Δεδέαγατς, Καλλίπολης και Ραιδεστού. Το σαντζάκι Δεδέαγατς συγκροτήθηκε από τους καζάδες Δεδέαγατς, Αίνου και Σουφλίου (Κ. Βακαλόπουλος, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού (Θράκη), εκδοτικός οίκος αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990, 21-22).

Το βιλαέτι ή ο Νόμος ή η Γενική Διεύθυνση Αδριανούπολης περιελάμβανε πολιτικώς μεν, προ του Βαλκανικού Πολέμου 1912-1913, 6 σαντζάκια ή Διοικήσεις, εκκλησιαστικώς δε περιελάμβανε 14 μητροπόλεις (Αδριανούπολης, Ηράκλειας, Διδυμοτείχου, Αίνου, Βιζύης, Μαρώνειας, Σωζοαγαθούπολης, Ξάνθης, Γάνου και Χώρας, Λιτίτζης, Καλλίπολης, Σαράντα Εκκλησιών, Τυρολόης και Μυριοφύτου) (ό.π. Στ. Β. Ψάλτης, σελ. 95)

Σε κάθε βιλαέτι υπήρχαν η οικονομική υπηρεσία, η ταχυδρομική υπηρεσία, η υπηρεσία εξωτερικών υποθέσεων, η υπηρεσία δημοσίων έργων, η υπηρεσία εμπορίου και γεωργίας, η υπηρεσία κρατικού αρχείου και η διεύθυνση δημόσιας εκπαίδευσης του βιλαετιού. Κάθε βιλαέτι είχε τρία συμβουλευτικά σώματα στα οποία συμμετείχαν τόσο μουσουλμάνοι όσο και μη μουσουλμάνοι. Το πρώτο ήταν το Γενικό Συμβούλιο με μέλη δύο αντιπροσώπους από τη μουσουλμανική κοινότητα και δύο από άλλες θρησκευτικές ομάδες, το εν λόγω όργανο συνεδρίαζε μία φορά το χρόνο και οι

αρμοδιότητες του άπτονταν εσωτερικών θεμάτων του βιλαετιού (Y. Koksal, Reform in the province of Edirne, στο Περί Θράκης τ. 2, Ξάνθη 2002, σελ. 188)

Ακολουθεί το υπό τον βαλή Διοικητικό Συμβούλιο με ευθύνη τη διοίκηση, τα οικονομικά και εν γένει τα θεμελιώδη εσωτερικά θέματα του βιλαετιού, όσον αφορά τα μέλη του ήταν οι διευθυντές οικονομικών, ταχυδρομείου, εξωτερικών και τέσσερα αιρετά μέλη εκ των οποίων οι δύο μη μουσουλμάνοι. Και ένα Δημοτικό συμβούλιο για θέματα όπως η ύδρευση και οι συγκοινωνίες. Τα δικαστικά θέματα του βιλαετιού επέπτευε μία Δικαστική Υπηρεσία, ο επικεφαλής της οποίας διοριζόταν από το σουλτάνο, ενώ τα ζητήματα δημόσιας τάξης ρύθμιζε η Αστυνομική Υπηρεσία (O. Büilent, Ottoman Reforms and Social Life, Instabul 2003, σελ. 156)

## 7.2 Οικονομικές

Παρά τις παλινωδίες των σουλτάνων και τις αντιδράσεις των συντηρητικών μουσουλμάνων που έμεναν προσηλωμένοι στην παράδοση, οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού του κράτους που άρχισαν στα 1839 και συνεχίστηκαν σε όλη τη διάρκεια του 19<sup>ου</sup> αιώνα είχαν ευεργετικές επιπτώσεις στη ζωή των χριστιανών κυρίως υπηκόων. Κι αυτό γιατί οι μεταρρυθμίσεις αυτές απελευθέρωσαν τις δυνάμεις εκείνες που μπορούσαν να δώσουν ώθηση στην οικονομική ζωή της αυτοκρατορίας. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών υπήρξε η οικονομική ανάπτυξη όλων σχεδόν των περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στις οποίες ζούσαν μικτοί πληθυσμοί.

Σε ότι αφορά τώρα τη βιοτεχνία και το εμπόριο, την περίοδο αυτήν παρατηρήθηκε, όπως ήδη σημειώθηκε παραπάνω, μεγάλη ανάπτυξη και στους δύο κλάδους, η οποία οφειλόταν στους παρακάτω λόγους:1) Στην εκτέλεση πολλών και σημαντικών δημοσίων έργων, με κυριότερο την κατασκευή στο τελευταίο τέταρτο του 19<sup>ου</sup> αιώνα του σιδηροδρομικού δικτύου Κωνσταντινούπολης –Θεσσαλονίκης, 2) στην ανάπτυξη του πιστωτικού συστήματος,3) στην ολοένα και αυξανόμενη ζήτηση επεξεργασμένων ή μη πρώτων υλών από τις αναπτυσσόμενες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, 4) στις ξένες επενδύσεις,5) στη φθηνή αγορά εργασίας,6) στην εμπορευματοποίηση της παραγωγής και7) στις αυξημένες ανάγκες της εσωτερικής αγοράς. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η ανάπτυξη της ντόπιας βιοτεχνίας δεν είχε ούτε διάρκεια, ούτε ακόμη περισσότερο συνέχεια. Κι αυτό γιατί, εξαιτίας του ανταγωνισμού με τα καλύτερα και φτηνότερα βιομηχανικά προϊόντα που εισάγονταν από τη Δυτική

Ευρώπη, ο κλάδος παρήκμασε γρήγορα, με αποτέλεσμα να μην μπορέσει να εξελιχθεί σε βιομηχανία (Quataert, Donald, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922, μτφ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2006, σελ. 236-244)

Άμεση συνέπεια της ανάπτυξης της βιοτεχνίας, καθώς και του εμπορίου ήταν η άνθηση των αστικών κέντρων της Θράκης, τόσο εκείνων που βρίσκονται στην ενδοχώρα, όπως η Αδριανούπολη, η Γενισέα και η Ξάνθη, η Ουζούντζοβα και η Φιλιππούπολη, όσο και εκείνων που βρίσκονται στα παράλια, όπως η Αγκίαλος, η Ηράκλεια, η Καλλίπολη, η Μεσημβρία, η Ραιδεστός κ.ά.. Πράγματι, στο τελευταίο τέταρτο του 19<sup>ου</sup> και αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, οι μικρές και μεγάλες πόλεις ολόκληρης της Θράκης παρουσίασαν σημαντική αύξηση του πληθυσμού με εντυπωσιακούς ρυθμούς ανοικοδόμησης. Στην περίοδο αυτή οικοδομήθηκαν ακόμη και σε μικρά ημιαστικά κέντρα θαυμάσια ιδιωτικά και δημόσια κτίρια, γεγονός που αποδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο την οικονομική ευρωστία της ανερχόμενης αστικής τάξης (Τόντορωφ, Ν. ό.π., σελ. 432-433· Τσότσος, Γ. –Δημητριάδης, Ευ., «Διερεύνηση του οικιστικού δικτύου της Θράκης κατά το β' μισό του 19<sup>ου</sup> αι.», Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π.Θ. –Τμήμα Αρχιτεκτόνων (1997-1998) σελ. 51-54)

### **7.3 Κοινωνικές**

Πρόθεση των εκσυγχρονιστικών αλλαγών του Τανζιμάτ δεν ήταν άλλη από τη δημιουργία μιας δυτικού τύπου κεντρικής και τοπικής διοίκησης. Μια τέτοια προσπάθεια όμως δε μπορεί παρά να επιφέρει κοινωνικές επιπτώσεις. Πιο συγκεκριμένα η λειτουργία της επαρχιακής διοίκησης δεν υπήρξε πάντα εύρυθμη, για το λόγο ότι ο λαός είχε πλέον κατανοήσει, πως όσο και να εξέφραζε παράπονα εναντίον κάποιου διοικητή, οι διαμαρτυρίες του αυτές δε θα εισακουστούν, καθώς ο εκάστοτε διοικητής μέσω του χρηματισμού διαφόρων γραφειοκρατών της Πύλης, θα επέστρεφε πιο ισχυρός στη θέση του. Άλλωστε μεγάλος αριθμός διοικητικών επαρχιών δεν εγκατέλειπε με ευκολία την καλοζωία στην Κωνσταντινούπολη, διορίζοντας αντιπροσώπους- βεκίλ στην περιοχή που αυτός όφειλε να διοικήσει.

Ως αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η κερδοσκοπία των βεκίλ σε βάρος των υπηκόων του σουλτάνου. Επομένως η διοίκηση δεν είχε πάντα το σωστό πρόσωπο απέναντι

στους υπηκόους της. Παραμένει όμως αισθητή η βελτίωση των σχέσεων κράτους και υπηκόου την περίοδο Τανζιμάτ, σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες.

Η οικονομική ανάπτυξη προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, σοβαρές αλλαγές και στη δομή της κοινωνίας. Κατ' αρχάς την περίοδο αυτή άλλαξε η σύνθεση της κοινωνικής ομάδας των μεγάλων γαιοκτημόνων, αφού σ' αυτήν εισήλθαν, όπως παραπάνω αναφέρθηκε, πολλοί χριστιανοί. Οι νέοι γαιοκτήμονες δεν ήταν πια Οθωμανοί αξιωματούχοι και στρατιωτικοί спаχίδες, αλλά κεφαλαιούχοι που επένδυναν στη γη και επιζητούσαν το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος, το οποίο στην συνέχεια επένδυναν στο εμπόριο, τη βιομηχανία και στον τραπεζικό τομέα. Έτσι, άλλαξε και ο οικονομικός ρόλος της κοινωνικής αυτής ομάδας, γεγονός που καθόριζε σε μεγάλο βαθμό τη νοοτροπία και την ιδεολογία των μελών της.

Από την άλλη μεριά, η ανάπτυξη της βιοτεχνίας και ιδιαίτερα του εμπορίου προκάλεσε την εμφάνιση μιας οικονομικά ισχυρής «μέσης τάξης», η οποία προφανώς θα εξελισσόταν σε αστική, αν τα πολιτικά και τα στρατιωτικά γεγονότα των αρχών του 20<sup>ου</sup> αιώνα δεν διέκοπταν βίαια την εξέλιξή της. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι η «μέση» αυτή τάξη αποτελείτο σχεδόν εξολοκλήρου από χριστιανούς, εβραίους και αρμενίους. Οι διακεκριμένες κοινωνικές ομάδες των μουσουλμάνων, εκτός από τους μεγάλους γαιοκτήμονες, ήταν κυρίως ανώτεροι και μέσοι αξιωματούχοι του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού και, κατά συνέπεια, δεν έπαιζαν σημαντικό ρόλο στον οικονομικό βίο της περιοχής (O. Bülent, *Ottoman Reforms and Social Life*, Instabul 2003, σελ. 165-167).

#### **7.4 Συνταγματικές**

Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, που είχαν ως στόχο τους το σταδιακό εκσυγχρονισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συνεχίστηκαν και στις επόμενες δεκαετίες, παρά την αντίδραση των συντηρητικών κύκλων. Έτσι, μόλις το 1876 ψηφίστηκε το πρώτο σύνταγμα, το οποίο, παρά το γεγονός ότι ίσχυσε για ελάχιστο χρονικό διάστημα, έδωσε για πρώτη φορά στους χριστιανούς υπηκόους των σουλτάνων το δικαίωμα να εκπροσωπούνται στα κεντρικά όργανα της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας.

Στις 23 Δεκεμβρίου 1876 υπογράφηκε το πρώτο οθωμανικό σύνταγμα αποτελούμενο από 119 άρθρα. Το σύνταγμα διακήρυσσε τον οθωμανισμό ως επίσημη κρατική

ιδεολογία, καθώς τονιζόταν η ισονομία των πολιτών και η ισότιμη μεταχείριση τους από το κράτος, ασχέτως θρησκείας, επίσημη όμως θρησκεία παρέμενε το Ισλάμ. Το πρόσωπο του σουλτάνου παρέμενε ιερό και διατηρήθηκε το χαλιφάτο. Επιπλέον ο σουλτάνος ως κεφαλή του κράτους αποφάσιζε για τη διεξαγωγή πολέμου, σύναψη συνθήκης, διόριζε και έπαυε τους υπουργούς του, κατείχε την αρχηγία του στρατού, συγκαλούσε και διέλυε τη Βουλή, επόπτευε την τήρηση του Ιερού Νόμου.

Από τα παραπάνω εκδηλώνεται το γεγονός της υπερσυγκέντρωσης αρμοδιοτήτων στο πρόσωπο του σουλτάνου και αναπόφευκτα της αποδυνάμωσης της θεσμικής ισχύος του μεγάλου βεζίρη. Οι εξουσίες του τελευταίου περιορίστηκαν, καθώς οι αρμόδιοι υπουργοί έφεραν εξολοκλήρου την ευθύνη για τα πεπραγμένα του υπουργείου τους και ήταν υπεύθυνοι μόνο απέναντι στο σουλτάνο.

Όσον αφορά το Κοινοβούλιο, χωριζόταν σε δύο βουλές: α) τη Βουλή των Αντιπροσώπων, που θα προέκυπτε ύστερα από εκλογές και β) τη Βουλή των Ευγενών, τα μέλη της οποίας διοριζόταν απευθείας από το σουλτάνο. Η διαδικασία ψήφισης νόμων προέβλεπε ότι προκειμένου ένα σχέδιο νόμου να αποτελέσει νόμο του κράτους όφειλε να ψηφιστεί και από τα δύο νομοθετικά σώματα. Επιπλέον για τα μέλη του Κοινοβουλίου, προβλεπόταν ελευθερία δράσης εντός του Κοινοβουλίου, καθώς και ασυλία (S. Shaw- E. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II.: *Reform, Revolution and Republic: The rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge 1977, σελ. 175-177)

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Απ' όλα τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι στο πολυπολιτισμικό μωσαϊκό της Θράκης συνέβησαν κατά την διάρκεια του δεύτερου μισού του 19<sup>ου</sup> αιώνα σοβαρές μεταβολές, που οφείλονταν στην οικονομική ανάπτυξη και στον ρόλο που έπαιζαν πλέον οι σύνοικοι πληθυσμοί στην οικονομική ζωή του τόπου. Έτσι, στα αστικά και ημιαστικά κέντρα κυριαρχούσε το χριστιανικό στοιχείο που σε μεγάλο βαθμό έλεγχε την οικονομία, ενώ στην ύπαιθρο η πλειονότητα των αγροτών ήταν μουσουλμάνοι. Ο αριθμός μάλιστα των τελευταίων αυξανόταν διαρκώς, εξαιτίας των προσφύγων που κατέφθαναν στη Θράκη, προερχόμενοι από διάφορες ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο είχαν περιέλθει στην κυριαρχία των εθνικών κρατών που είχαν ήδη δημιουργηθεί στη Βαλκανική.

Το Τανζιμάτ με το Νόμο των Βιλαετιών του 1864 επιβεβαίωσε τη θέση των προκρίτων στη διοίκηση των αστικών και των αγροτικών κοινοτήτων της Αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα τους μετέτρεψε σε κρατικούς υπαλλήλους. Με αυτόν τον τρόπο η κοινότητα έγινε η μονάδα οργάνωσης της διοικητικής δομής της Αυτοκρατορίας. Οι μεταρρυθμιστές χρησιμοποίησαν έναν ήδη υπάρχοντα θεσμό, ο οποίος είχε γνωρίσει αξιόλογη άνθηση από το 18<sup>ο</sup> αιώνα, για να αναδιοργανώσουν σε στέρεες βάσεις το διοικητικό σύστημα, προσδοκώντας να εξασφαλίσουν μία ισορροπία ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις των επαρχιών και στην κεντρική εξουσία και να νομιμοποιήσουν με τη συναίνεση των τοπικών παραγόντων τις πολιτικές επιλογές τους. Με άλλα λόγια, η πύλα της εξουσίας ξαναμοιράστηκε, αυτή τη φορά όμως η μοιρασιά ευνοούσε περισσότερο την κεντρική εξουσία. Οι μη μουσουλμανικές κοινότητες παρά την ενσωμάτωσή τους στο διοικητικό σύστημα -ή μάλλον ακριβώς λόγω αυτής της ενσωμάτωσης, δέχτηκαν την πίεση του κέντρου που προσπάθησε με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία να οικειοποιηθεί τις πιο σημαντικές τους αρμοδιότητες, όπως ήταν η ανακατανομή του φορολογικού βάρους και η απονομή δικαιοσύνης.

Ειδικότερα, στη Θράκη οι μεταρρυθμίσεις προκάλεσαν μεγάλη ανάπτυξη της οικονομίας, όπου είχε αρχίσει να αναπτύσσεται, έστω και με χαμηλούς ρυθμούς, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη αυτή έπαιξε η κατάργηση του οθωμανικού τιμαριωτικού συστήματος και η αναγνώριση

του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Άμεση συνέπεια των αλλαγών αυτών υπήρξε η εμφάνιση πολλών ισχυρών χριστιανών γαιοκτημόνων καθώς και η αύξηση του αριθμού και η ενίσχυση του ρόλου των μικροϊδιοκτητών, οι οποίοι επίσης προέρχονταν κυρίως από τους μη μουσουλμάνους υπηκόους. Οι μεταβολές αυτές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης, σε συνδυασμό με την ολοένα και εντονότερη εμπορευματοποίηση των αγροτικών προϊόντων είχαν ως επακόλουθο την αύξηση της παραγωγής και κατά συνέπεια, και των κερδών. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του προκάλεσε την ανάπτυξη των κλάδων της βιοτεχνίας που ασχολούνταν με την επεξεργασία των αγροτοκτηνοτροφικών προϊόντων και φυσικά, και του εμπορίου. Έτσι, με βάση τη γεωργία η οικονομική ζωή της Θράκης γνώρισε στο δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα μεγάλη και σημαντική ανάπτυξη (Βακαλόπουλος Κ Θράκη 129-131)

Από την άλλη μεριά, με το Νόμο περί επαρχιακής διοίκησης του 1864, οι αστικές και οι αγροτικές κοινότητες των μη μουσουλμάνων, αναγνωρίστηκαν επίσημα από το κράτος, και ενσωματώθηκαν σ' ένα μηχανισμό που ενοποιούσε διοικητικά την Αυτοκρατορία, εφαρμόζοντας παράλληλα την αρχή της αντιπροσώπευσης σε όλες τις βαθμίδες της επαρχιακής διοίκησης. Έτσι, οι οργανώσεις αυτοδιοίκησης των μη μουσουλμάνων εντάχθηκαν στο οθωμανικό κρατικό σύστημα και οι προύχοντες των κοινοτήτων μετατράπηκαν σε κρατικούς υπαλλήλους. Με αυτόν τον τρόπο οι κοινότητες έχασαν μέρος της σχετικής τους αυτονομίας, επιβεβαιώθηκαν όμως θεσμικά, ισχυροποιήθηκαν ιδεολογικά και ανέπτυξαν σημαντική δραστηριότητα σ' αυτόν τον τομέα, με προεξάρχον το εκπαιδευτικό και πολιτιστικό έργο.

Στο σημείο αυτό οφείλω να επισημάνω ότι οι θετικές αυτές εξελίξεις δεν βελτίωσαν σημαντικά την κατάσταση των αγροτικών πληθυσμών. Κι αυτό για δύο κυρίως λόγους: πρώτον, γιατί κυρίαρχο φαινόμενο και στην εποχή αυτή ήταν η εξάρτηση των καλλιεργητών από τους μεγαλογαιοκτήμονες και δεύτερον, γιατί, οι αλλαγές στο οθωμανικό διοικητικό και δημοσιονομικό σύστημα προκάλεσαν την αύξηση των φορολογικών υποχρεώσεων των αγροτών. Έτσι, παρά την οικονομική ανάπτυξη, οι μάζες των καλλιεργητών εξακολουθούσαν να ζουν στη φτώχεια και την εξαθλίωση. Η κατάσταση μάλιστα αυτή ήταν ιδιαίτερα έντονη στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της περιοχής, οι οποίοι σε πολύ μικρό ποσοστό συμμετείχαν στους άλλους κλάδους της οικονομίας.



Οι κοινότητες συσπειρώθηκαν γύρω από το εκπαιδευτικό και φιλανθρωπικό τους έργο. Όμως και εκεί ο μεταρρυθμιστικός συγκεντρωτισμός αξίωσε κατά τη δεκαετία του 1860 την υπαγωγή της εκπαίδευσης σ' ένα ομοιόμορφο σύστημα που θα διείπε όλη την Αυτοκρατορία και θα συντελούσε στη στερέωση και διάχυση του οθωμανικού δόγματος. Εδώ οι αντιστάσεις των κοινοτήτων αποδείχτηκαν πιο αποτελεσματικές και καταδίκασαν το εγχείρημα σε αποτυχία. Όσο για τους προύχοντες, αυτοί αποζημιώθηκαν για τον αυξανόμενο έλεγχο της Πύλης στα πράγματα των επαρχιών με την επισημοποίηση της θέσης τους και την εγγύηση της κατοχής των αξιωμάτων τους, πράγμα που τους βοήθησε να αποκρούσουν τις επιθέσεις των ριζοσπαστών "μικροαστών" των βαλκανικών πόλεων.

Επιπλέον, η ταυτόχρονη λειτουργία των προυχόντων ως κρατικών υπαλλήλων από τη μια και ως αντιπροσώπων των υπηκόων από την άλλη ενίσχυσε τη διαπραγματευτική τους θέση τόσο έναντι των κοινοτήτων όσο και έναντι της οθωμανικής εξουσίας. Έτσι, άλλοτε τους βρίσκουμε να προσπαθούν να διατηρήσουν με τις πλάτες της Πύλης την ηγετική τους θέση στα κοινοτικά πράγματα και άλλοτε να καθοδηγούν δυναμικές αντιδράσεις του πληθυσμού ενάντια στο συγκεντρωτισμό του Τανζιμάτ, νομιμοποιώντας τη δράση τους ανάλογα την περίπτωση, με το διπλό επιχείρημα του αντιπροσώπου της φωνής του λαού από τη μια, και του κρατικού λειτουργού από την άλλη.

Η ανάπτυξη στις πόλεις της Θράκης οικονομικών και πνευματικών δραστηριοτήτων από τους χριστιανούς κατοίκους τους προκάλεσε την εθνική τους αφύπνιση, σε αντίθεση με τους μουσουλμάνους που στη συντριπτική τους πλειονότητα παρέμεναν πιστοί στον σουλτάνο. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την ίδρυση των εθνικών κρατών στη Βαλκανική, προκάλεσε έντονους εθνικούς ανταγωνισμούς ανάμεσα στα σύνοικα στοιχεία. Έτσι, γεννήθηκε το ακανθώδες και δυσεπίλυτο πρόβλημα της διανομής της Θράκης, το οποίο αποτελούσε μέρος ενός γενικότερου ζητήματος, το οποίο συμβατικά μπορούμε να ονομάσουμε «πρόβλημα της κεντρικής Βαλκανικής».

Το πρόβλημα αυτό είχε πολύ συνοπτικά την εξής μορφή : Η περιφέρεια των επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική παρουσίαζε από πληθυσμιακή άποψη μεγάλη ομοιογένεια. Συγκεκριμένα, οι περιοχές ανάμεσα στην οροσειρά του Αίμου και τον Δούναβη κατοικούνταν κυρίως από Βούλγαρους, εκείνες βόρεια των Σκοπίων από Σέρβους, οι περιοχές δυτικά των Πρεσπών από Αλβανούς και εκείνες

νότια των Τεμπών από Έλληνες Αντίθετα, οι περιοχές της Κεντρικής Βαλκανικής, δηλαδή η μείζων Μακεδονία και η μείζων Θράκη, παρουσίαζαν την εικόνα ενός πολυπολιτισμικού μωσαϊκού, το οποίο εξαιτίας της ανάπτυξης της εθνικής συνείδησης, μεταβλήθηκε στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα σε πολυεθνικό μωσαϊκό. Όταν η πνευματική ηγεσία των βαλκανικών εθνών έθεσε στο όνομα της «αρχής των εθνοτήτων» το θέμα της εθνικής τους χειραφέτησης, το πρόβλημα που προέκυψε δεν μπορούσε να βρει τη λύση του παρά μόνον μετά από πολυχρόνιους και αιματηρούς αγώνες. Κι αυτό γιατί στην περιφέρεια της Βαλκανικής οι πληθυσμοί παρουσίαζαν μεγάλη ομοιογένεια, δημιουργήθηκαν τα εθνικά κράτη της Ελλάδας, της Σερβίας, της Ρουμανίας, του Μαυροβουνίου και αργότερα της Βουλγαρίας.

Όταν όμως τα κράτη αυτά άρχισαν τους αγώνες της εθνικής τους ολοκλήρωσης, έστρεψαν τις βλέψεις τους στην Κεντρική Βαλκανική, η οποία παρέμενε κάτω από την οθωμανική κυριαρχία. Εκεί όμως η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα πολύπλοκη, αφού οι πληθυσμοί ήταν μικτοί και, επομένως, καθένα από τα βαλκανικά κράτη μπορούσε, επικαλούμενο την αρχή «ένα κράτος για ολόκληρο το έθνος», να διεκδικεί τις ίδιες περιοχές που διεκδικούσαν και οι γείτονές του. Η παρουσία μάλιστα στην Κεντρική Βαλκανική πυκνών μουσουλμανικών πληθυσμών καθιστούσε ακόμη πιο δύσκολη την κατάσταση, αφού η Οθωμανική Αυτοκρατορία θεμελιώνει κι αυτή το δικαίωμα να διεκδικήσει τις περιοχές αυτές στο όνομα της ίδιας αρχής που επικαλούνταν εκείνοι που επιθυμούσαν το διαμελισμό της. Αν σ' όλα αυτά προστεθεί και η ενεργός ανάμειξη στο πρόβλημα των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, δηλαδή της Μ. Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ρωσίας, της Αυστροουγγαρίας και της Γερμανίας, οι οποίες βέβαια επεδίωκαν να εξυπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα, γίνεται φανερό ότι το «Πρόβλημα της Κεντρικής Βαλκανικής» ήταν εκ των πραγμάτων αδύνατο να λυθεί με ειρηνικό και δίκαιο τρόπο και, κυρίως, προς όφελος των σύνοικων λαών.

Το σημαντικότερο ίσως αποτέλεσμα των εκσυγχρονιστικών μεταβολών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, υπήρξε η δημιουργία του πρώτου οθωμανικού συντάγματος το 1876, του οποίου εμπνευστής υπήρξε ο Μιδχάτ πασάς, προσωπικότητα που διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο. Ωστόσο τόσο το ίδιο το σύνταγμα όσο και ο εμπνευστής του διώχτηκαν, ο ίδιος εξορίστηκε ενώ το σύνταγμα παύτηκε από το Αβδούλ Χαμίτ το 1877. Η μακρόχρονη όμως πορεία του Τανζιμάτ, περίοδος ανανέωσης και εκσυγχρονισμού, επέτρεψε στο οθωμανικό οικοδόμημα να

μην τερματίσει το βίο του, οδηγώντας το σε ένα ρηξικέλευθο κρατικό μετασχηματισμό, μέσα σε μια αυτοκρατορία που κατέρρεε. Η υιοθέτηση βέβαια διοικητικών μορφωμάτων της Δύσης προκαλεί έναν εύλογο προβληματισμό αναφορικά με το κατά πόσο αυτά τα πρότυπα ανταποκρίνονταν στις ιδιαίτερες πολιτισμικές καταβολές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι Οθωμανοί σουλτάνοι, κυβερνούσαν ουσιαστικά ένα πολυεθνικό οικοδόμημα που συναποτελούσαν τόσο Μουσουλμάνοι όσο και μη Μουσουλμάνοι, ένα εθνικό κράτος στην ουσία σε αντιδιαστολή με τα ευρωπαϊκά κράτη. Επιπλέον οι αλλαγές επιβλήθηκαν εκ των άνω, αυτό σημαίνει πως δεν αποτέλεσαν προϊόν κοινωνικών διεκδικήσεων και αγώνων όπως συνέβη στη Δύση. Ο εκδυτικισμός αυτός προκάλεσε προβλήματα αναφορικά με το πόσο ξένος φαινόταν στην οθωμανική διοίκηση και στα οθωμανικά ήθη. Παρόλα αυτά ως συμπέρασμα, ο εξορθολογισμός της διοίκησης προσέφερε περισσότερα οφέλη παρά μειονεκτήματα.

Διαφαινόταν λοιπόν, ότι στη Θράκη η αυτοκρατορία θα έδινε τη μάχη οπισθοφυλακών και επιβίωσης, ενώ οι βαλκανικοί λαοί που αποκτούσαν την εθνική αυτοσυνειδησία ή και την ανεξαρτησία τους ακολουθούσαν συγκλίνουσες πορείες κατακτήσεων ή φιλοδοξιών που τους οδηγούσαν στην περιοχή. Επιπλέον η Θράκη κατοικούμενη κατά πλειοψηφία από μη μουσουλμάνους ήταν η περιοχή όπου διασταυρώνονταν τα συμφέροντα των βαλκανικών χωρών και των ευρωπαϊκών δυνάμεων με το παράλληλο χαρακτηριστικό, να αποτελεί την ενδοχώρα της Κωνσταντινούπολης, κάτι που τη διαχώριζε ως προς το βαθμό στρατηγικής σπουδαιότητας από την Ανατολική Ρωμυλία, τις επαρχίες με βουλγαρική πλειοψηφία, καθώς και την πληθυσμιακά πολύχρωμη Μακεδονία (Μπακιρτζής ό. π. σελ. 70-72).

## ΒΙΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κοκολάκης Μιχάλης, «Μια αυτοκρατορία σε κρίση: Κρατική οργάνωση – παλαιοί θεσμοί – νέες προσαρμογές», επιμέλεια Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα- 3<sup>ος</sup> τόμος, Αθήνα 2003.
2. Σταματόπουλος Δημήτριος, Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση. Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003.
3. Κονόρτας Παρασκευάς, Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο 17ος – 20ος , εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1998.
4. Zurcher J. Erik, Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004.
5. Halil Inalcik & Donald Quataert, Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600-1914 (Γενική εισαγωγή), 2<sup>ος</sup> τόμος, εκδόσεις Αλεξάνδρεια 2011.
6. Μ. Θ. Λάσκαρις, Το Ανατολικό Ζήτημα 1800- 1923, Τόμος Α' (1800- 1878), Θεσσαλονίκη 2006.
7. The Cambridge History of Islam, Volume 1a: The central Islamic Lands from Pre- Islamic Times to the First World War, Cambridge University Press, 2008.
8. Σταυριανός Λ. Σ., Τα Βαλκάνια. Από το 1453 και μετά, μετάφραση Ε. Δελιβάνη, επιμέλεια Β. Γούναρης, Θεσσαλονίκη 2007.
9. Karpat K., The land regime, social structure and modernization in the Ottoman Empire στο Beginning of the Modernization in the Middle East , επιμέλεια W. Polk- R. Chambers, Chicago 1968.
10. Feroz Ahmad, The making of modern Turkey, Routledge 1993.
11. Ζεγκίνης Ευστράτιος, Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη, Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1988.
12. Ζεγκίνης Ευστράτιος, Γενίτσαροι και Μπεκτασισμός, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002.

13. Quataert Donald, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922, μετάφραση Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006.
14. S Faroghi, The Ottoman Empire 1600-1914, vol II, Cambridge University Press 1994.
15. Νταβούτογλου Α., Το στρατηγικό Βάθος, Η διεθνής θέση της Τουρκίας, μετάφραση Ραπτόπουλος Ν., επιμέλεια Σαρρής Ν., Αθήνα 2010.
16. Σφέτας Σ., Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, τόμος Α', Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354-1918), Θεσσαλονίκη 2009.
17. W. F. Weiker, The Ottoman bureaucracy: Modernization and Reform στο Administrative Science Quarterly, Cornell University 1968, vol. 13, No 3.
18. Νικ. Π. Σουλεντάκη, Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού, εκδόσεις Πιτσιλός, Αθήνα 1996.
19. Ντελόπουλος Γ., «Γεωγραφική περιγραφή της Θράκης», ΘΡΑΚΗ (συλλογικό έργο), Γεν. Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης, Νοέμβριος 1994.
20. Βακαλόπουλος Απόστολος, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος Α', εκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 1962.
21. Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19ου αι. στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1980.
22. Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Θράκη, εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990.
23. Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Η Θρακική έξοδος, εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1999.
24. Inalcik Halil, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή (1300-1600), εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995.
25. Wittek Paul, Η γένεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκδόσεις Πορεία, Αθήνα.
26. Βογιατζής Γεώργιος, Η πρώιμη οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες, εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1998.

27. Ostrogorsky Georg, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, εκδόσεις Βασιλόπουλος Στέφανος Δ., Αθήνα 1997.
28. Τόντοροφ Νικολάι, Η βαλκανική πόλη 15<sup>ος</sup> -19<sup>ος</sup> αιώνας- Α' τόμος, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1986.
29. Τσότσος, Γ. –Δημητριάδης, Ευ., «Διερεύνηση του οικιστικού δικτύου της Θράκης κατά το β' μισό του 19ου αι.», Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π.Θ. –Τμήμα Αρχιτεκτόνων 16(1997-1998).
30. Donald Edgar Pitcher στο έργο του An Historical Geography of the Ottoman Empire (Leiden, E.J. Brill, 1972).
31. Νεοκλής Σαρρής, Οσμανική Πραγματικότητα- για τη διοικητική διαίρεση του Οσμανικού κράτους- Συστηματική παρά-θεση δομών και λειτουργιών, 2<sup>ος</sup> τόμος, εκδόσεις Αρσενίδη και ΣΙΑ, Αθήνα.
32. Μ. Νυσταζοπούλου – Πελεκίδου, Οι Βαλκανικοί Λαοί, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2000.
33. Μπακιρτζής Μ. Ιωάννης, Σκέψεις για την εφαρμογή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του 19ου αιώνα. Η περίπτωση της Θράκης, εκδόσεις Σπανίδη, Ξάνθη 2000.
34. Βακουφάρης Περικλής, Η κοινοτική διοίκηση μετά τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και οι κανονισμοί Κεσσάνης και Δεδεαγάτς, Θρακική Επετηρίδα, τ. 5, Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής, Κομοτηνή 1984.
35. Υ. Koksal, Reform in the province of Edirne, στο Περί Θράκης τομ. 2ος, Ξάνθη 2002.
36. Σπύρος Βρυώνης, Η παρακμή του μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11ος-15ος αιώνας), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996.
37. Μελέτης Μήτρου, Γεωγραφία παλαιά και νέα, Βενετία 1728.
38. Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Περί την Θράκην, εκδόσεις οίκου Αφών Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη- Αθήνα 1996.
39. Στ. Β. Ψάλτη, Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου, Αθήνα 1919, ανατύπωση 1997.

40. E. Bianconi δημοσίευση της εργασίας του στο Παρίσι το 1877 με τίτλο «Ethnographie et Statistique de al Turquie d' Europe et de la Greece»-Απόδοση από Στ. Β. Ψάλτη, Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου, Αθήνα 1919.
41. Στίλπων Π. Κυριακίδης, «Εθνολογική Επισκόπησις», Η Δυτική Θράκη και οι Βούλγαροι, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήνα 1919, από τη ιστοσελίδα του Δ.Π.Θ. με τίτλο «Θράκη, η γη του Ορφέα».
42. Αποστολίδης, Μυρτίλος, Η της Φιλιππουπόλεως ιστορία από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων, Αθήναι 1959.
43. Κούκος Μόσχος, Ο Ελληνισμός της Θράκης στον Αγώνα του 1821, εκδόσεις Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 1998.
44. Παπούλια Δ. Βασιλική. Από την Αυτοκρατορία στο Εθνικό Κράτος, Ιδεολογικές και Κοινωνικές Προϋποθέσεις της Πολιτικής Οργάνωσης των Χωρών της Χερσονήσου του Αίμου, Εκδόσεις Βάνιας 2003.
45. Mehrad Kia, The Ottoman Empire, Greenwood Press 2008.
46. The Cambridge History of Turkey, Vol 4: Turkey in the Modern World, Cambridge. University Press, 2006.
47. Stanford Shaw- Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. II.: Reform, Revolution and Republic: The rise of Modern Turkey, 1808- 1975, Cambridge University Press 1977.
48. İber Ortaylı, Ο πιο μακρύς αιώνας.
49. C. V. Findley, Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, Princeton 1980.
50. Κουμαριανού, Αικ. (επιμ.), Γεωγραφία Νεωτερική. Περί της Ελλάδος, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1970 (Γρηγορίου Κωνσταντά και του Δανιήλ Φιλιππίδη συγγραφέων της Νεωτερικής Γεωγραφίας που εκδόθηκε στη Βιέννη το 1791).
51. O. Bülent, Ottoman Reforms and Social Life, Instabul 2003.
52. R.H. Davison, Tanzimat στο Encyclopedia of Islam, Leiden 2000, vol X.
53. R. H. Davison, Reform in the Ottoman Empire 1856-1876, Princeton 1963.
54. Mustafa Gençoğlu, 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre.

Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi τ. 2, Çankırı, 2011.

55. Ibrahim Metin – Kunt, Οι υπηρέτες του Σουλτάνου, μετάφραση: Παπαγεωργίου Π. Στέφανος, Κεφάλαιο 2: Η επαρχιακή διοίκηση, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, Οκτώμβριος 2011.
56. Lewis Bernard, Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας, τ. 2 - Όψεις της αλλαγής, μετάφραση Παπαγεωργίου Στέφανος, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα Δεκέμβριος 2002.
57. Davut Hut, Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri 1876-1918, unite (ενότητα) 6- Taşra Teşkilatı, εκδ. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir Απρίλιος 2013.
58. John Bragg, Ottoman Notables and Participatory Politics: Tanzimat Reform in Tokat, 1839-1876, SOAS/Routledge Studies on the Middle East, Published by Routledge, New York 2014.
59. Nuray Ertürk Keskin, Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu, Memleket Siyaset Yönetim 5, 2007.
60. Kemal H. Karpat, Osmanlı Modernleşmesi- TOPLU, KURAMSAL DEĞİŞİM VE NÜFUS, Timaş Tarih 2014.
61. Kemal H. Karpat, OTTOMAN POPULATION, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics, Madison, The University of Wisconsin Press, 1985.
62. Lord Kinross, Οι Οθωμανικοί Χρόνοι. Η άνοδος και η πτώση της Τουρκικής Αυτοκρατορίας, 1<sup>η</sup> έκδοση Μεγάλη Βρετανία 1977, για την ελληνική έκδοση Σπύρος Ονησίφορος, εκδόσεις Φάλκον, Λευκωσία 1980.
63. ΖΟΕΛ ΝΤΑΛΕΓΚΡ, ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ (1452-1923), εκδόσεις Ζαχαρόπουλος Α.Ε., Αθήνα 2006 (273-312).